

Mira Kolar-Dimitrijević

ZAGREBAČKE TVORNICE SVILE S OSVRTOM
NA KLASNU I OSLOBODILAČKU BORBU
RADNIŠTVA DO NACIONALIZACIJE

Zagrebačke tvornice svile s osvrtom na klasnu i oslobodilačku borbu radništva do nacionalizacije

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

I.

Uvod. Svilarstvo se u našim krajevima počelo intenzivnije razvijati u vrijeme vladanja carice Marije Terezije, koja je posebnim premijama poticala unapređivanje svilarstva. U Slavonskom generalatu gajenje svilaca započelo je 1761. godine, u Varaždinskom 1764, u Banskom 1772, a u Lici i na Kordunu 1787. godine. Svilarstvo je poticala i francuska vlast u Ilirskim provincijama. Oko 1841. gajenjem kokona bavilo se u Hrvatskoj oko 13.000 domaćinstava, a vrijednost proizvodnje kretala se oko 150.000—200.000 forinti. Otapanje kokona i njihovo — prilično primitivno — preradiavanje u sirovu svilu obavljalo se u svilanama (filandama), kojih je bilo 46. Viša faza prerade obavljala se u filatorijumima na manufakturnom principu. Najveći filatorijum bio je u Osijeku, u kojem je 1845. radilo 200 djevojaka i 80 radnika, ali je ta manufaktura prestala djelovati već 1861. godine.¹

Sve do treće četvrtine devetnaestog stoljeća svilogojstvo je na području sjeverne Hrvatske bilo važna poljoprivredna i manufakturna grana, a Austro-Ugarska Monarhija po svilogojstvu je bila na trećem mjestu u Evropi (iza Italije i Francuske). Međutim, svilogojstvom se narod bavio iz nužde. Ono je bilo koncesionirano, odnosno u Vojvodini državni monopol, pa iako su svilogojci imali pravo na besplatno korištenje dudova lišća, koje je država sadila pokraj cesta u svrhu ishrane svilenih buba, niske cijene otkupa kokona djelovale su na napuštanje proizvodnje u trenutku kada su se pokazali bolji izvori zarade, odnosno kada je višak agrarnog stanovništva počeo odlaziti u preookeanske zemlje u potrazi za boljim životom.

Dolazi do naglog napuštanja svilogojstva, pa se svilane zatvaraju, a svila se, kao i ostala luksuzna roba, počinje uvoziti. Zagrebačka Svilarska ulica, u kojoj se preradivalo predivo na manufakturnom principu za zagrebačko područje, preimenovana je 1878. godine u Preradovićevu ulicu, a pokušaji nekih privrednika i sviloљubaca (među njima je bio i odjelni predstojnik za bogo-

¹ Rudolf Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750—1860*, Zagreb 1951, 146—154, 458; Kamilo Firingner, *Jedno stoljeće organiziranog svilarstva (1761—1861)*. *Arhivski vjesnik*, Zagreb 1961—62, 295—321.

štvilje i nastavu u vladi bana Khuena Izidor Kršnjavi) da se svilarstvo ponovo oživi u prijašnjem obimu nisu bili veoma uspješni. U Srbiji je razvoj svilarstva poticao istaknuti prirodnijak, rođen kod Bribira, Josif Pančić.²

Ipak, ni u međuratnom razdoblju svilogojstvo nije posve nestalo iz Hrvatske, Vojvodine i sjeverne Srbije. U Hrvatskoj je koncesija za otkup kokona predana Hrvatskoj poljodjelskoj banci do kraja 1932, dok je u Vojvodini svilarstvo bilo državni monopol. Postojale su i tri tvornice svile, koje su se bavile pretežno odmotavanjem kokona, i to u Novom Sadu, Pančevu i Novom Kneževcu, te 14 nadzorništava svilarstva s rasadnicima i kokonerijama (zgradama za sušenje, sušenje i uskladištenje čahura). Zbog relativno dobrih cijena svilnog polufabrikata (odmotane svile), u Hrvatskoj i Slavoniji bavila su se proizvodnjom svile 1927. godine 8793 uzgajivača, koji su proizveli 112.455 kg kokona, dok su u cijeloj tadanjoj Kraljevini SHS 45.890 odgajivača proizveli te godine 986.344 kg kokona.³ Ti su se kokoni samo djelomično prerađivali u domaćim svilarama. U Italiju, Francusku i Švicarsku izvozili su se ne samo kokoni, već i sirova svila dobivena u svilarama od kokona, jer u Hrvatskoj nije bilo u tom vremenu nijedne svilare. Uz to, 1928. godine dolazi do naglog opadanja vrijednosti polufabrikata zbog umjetne svile.

Od 1928. do 1936. godine kilogram greža (odmotane svile) pao je od 100 švicarskih franaka (oko 1500 dinara) na sedam franaka (oko 100 dinara), pa su i sve tri filande nepovoljno poslovale, a svilogojstvo se počelo napuštati kao poljoprivredna grana. Pojavio se i japanski damping, pa su i državne svilare, dane u zakup, smanjile proizvodnju polufabrikata na minimum, pogotovo stoga što se ni jedna tvornica nije bavila daljnjim prerađivanjem, tj. tkanjem bilo prirodne bilo umjetne svile u većem obimu.⁴

2.

Osnivanje novih tvornica svile u Jugoslaviji u međuratnom razdoblju. Proizvodnja i prerada svile nije bila obuhvaćena zaštitnom carinom 1925. godine, pa se svilane nisu osnivale u vrijeme kada se osnivaju brojne tekstilne tvornice za preradu pamuka i vune.

Na zahtjev Direkcije državnog svilarstva, a osobito Alfonsa Hribara, koji je u svibnju 1932. postao direktor te direkcije, zaštitna carina protegnula se i na čahure i predivo, pa su se u zemlji počele osnivati i predionice i tkaonice svile. Reorganizirane su i državne svilane, te je u Novom Sadu osnovana prva predionica svile sa 2800 vretena, nabavljeni najsuvremeniji strojevi i razboji, a izgrađena je i bojadisaona za svilene tkanine.⁵

² Kršnjavi je nastojao razviti i košaraštvo, te obrt slikanja glinenih posuda. O svilarstvu ostavio nam je čitavu studiju (Arhiv Hrvatske, Depozit 37, Iso Kršnjavi, kut. 12 II/48 — svilogojstvo); *Danica Milić*, Uticaj Josifa Pančića na razvoj svilarstva u Srbiji. *Istorijski časopis*, XX, 1973, 231—250.

³ *Joso Lakatoš*, Privredni almanah Jugoslavenkog Lloyda, Zagreb 1929, II, 53.

⁴ Isto, V, 56. U Zagrebu je pod utjecajem zaštitne carine osnovana 1926. omanja tvornica »Svila« kao komanditno društvo. U njoj je bilo montirano svega osam stanova na kojima su se tkale razne izrađevine od umjetne svile. Uz to je osnovana 1926. u Osijeku tvornica svilene robe Adolfa Löwyja, ali nije preživjela veliku svjetsku krizu.

⁵ *Alfonso Hribar*, Naše svilarstvo i industrija svile, Novi Sad 1936, str. 3. Zaštitnu carinu za svilu podržao je tadanji ministar poljoprivrede Juraj Demetrović.

Zaštitna carina stvorila je i u Hrvatskoj bazu za osnivanje tvornica koje bi se bavile tkanjem i preradom prirodne i umjetne svile. Naime, u Tesliću, u Bosni, u tvornici »Destilacija d. d.« proizvodila se koncentrirana octena kiselina, koja je pronalaskom bečkog znanstvenika Suida postala jedan od najvažnijih elemenata u proizvodnji umjetne acetatne svile. »Destilaciju« je 1929. prekupilo poduzeće »Chemical and industries Limited«, želeći osnovati na Balkanu modernu tvornicu umjetne svile. Iako ta namjera nije realizirana, mogućnost iskorištavanja nove sirovine uz jeftinu radnu snagu u tekstilnoj industriji Jugoslavije privukla je pažnju stranog kapitala. Prednjači francuski kapital, koji je već 1929. započeo akciju za osnivanje jugoslavenske filijale francuskog društva za promet svilom »Les Tissus A. G. B.« u Zagrebu, koji je tada bio još uvijek privredni centar nove jugoslavenske države i na vrlo povoljnom razmeđu putova istok—zapad i sjever—jug. Uskoro se javljaju i drugi, te jedan švicarski konzorcij iskorištava velike povlastice koje je davala varaždinska gradska općina za osnutak novih tvornica i osniva u Varaždinu Varaždinsku tvornicu svile u kojoj se zapošljava velik broj radnika.⁶

Angažiranje snažnoga stranog kapitala u svilarskoj industriji i trgovini Hrvatske otežava povoljno poslovanje sitnih tvornica. Tako tvornica »Svila« u Zlatarskoj ulici propada usprkos desetsatnom radnom vremenu, a i tvornica koju su osnovali na Pružnici cesti II, broj 15, Josip Janowski i Koloman Parecki 12. srpnja 1928, životari do početka 1939. kada je nad njom proveden stečajni postupak.⁷

Djelovanje tih tvornica svakako je otežavala i nova tvornica svile S. Trebitsch i sin, osnovana 1934, i tvornice »Lacets«, »Unitas« i druge.

3.

Tvrtku Dioničarsko društvo »A. G. B. tkanine« osnovala je francuska »Les Tissus A. G. B.« Pravila je potvrdila Banska uprava Savske banovine pod br. 8438/VIII, 11. IV 1930, i prema njima društvo je imalo zadatak proizvoditi, kupovati i prodavati, uvoziti i izvoziti muslin, vezivo i svilu. Već sutradan poslije odobrenja pravila održan je u zgradi Gradske štedionice na Jelačićevom trgu 20 (sada Trg Republike) konstituirajući sastanak kojem je predsjedavao zagrebački advokat Juraj Pećarević. Pećarević je obavijestio osnivače da je dionička glavnica od tri milijuna dinara potpuno uplaćena kod Jugoslavenske banke d. d. Zapravo, uplaćena je u gotovom samo polovica dioničke glavnice, koja je u cjelini bila šest milijuna dinara, podijeljena u 6000 dionica od po tisuću dinara, ali je Zakon o osnivanju akcionarskih društava od 30. ožujka

⁶ J. Lahatoš, n. dj., V, 56. Zaštitna carina bila je do 1925. svega 23% vrijednosti industrijskih proizvoda, a tada se penje na 30 i više posto. Tekstilna industrija slijedi opći trend. Dok je 1921. u Hrvatskoj bila svega jedna tvornica za preradu pamuka s oko 1600 radnika, 1927. je već postojalo sedam poduzeća s 3260 radnika. Industrija svile dobila je zaštitnu carinu naknadno, ali je ona 1938. bila 103,77% vrijednosti robe, pa je i razvoj tvornica svile pratio opći trend u razvoju tekstilnih tvornica, te ih čak i premašio pod zaštitom te spektakularne zaštite. Zdenka Šimenčić-Bobetho, Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata (1918—1941). *Povijesni prilozi*, 1, Zagreb 1982, 143; R. Bičanić, Ekonomske promjene u Hrvatskoj izazvane stvaranjem Jugoslavije 1918. — *Prilozi za ekonomsku povijest*. Zbornik radova, Zagreb 1967, 90—91.

⁷ Historijski arhiv Zagreb (dalje: HAZ), Sudski registar društvenih tvrtki, XIV, str. 149.

1922. omogućivao početak rada dioničkog društva s polovicom uplaćene glavnice. Na osnivačkom sastanku nije bilo stranaca, već kao osnivači nastupaju zagrebački privatnik dr Jose Poduje i zagrebački trgovci Vladimir Wertson, Mihajlo Topol, Ljubo Vinčić i Branislav Ninković, trgovac iz Beograda, a kao ravnatelj A. G. B. prisustvuje Marko Tanasković, iz Beograda gdje je firma Les Tissus već imala prodavaonicu svile. Kao »štroman«, tj. zastupnik stranog kapitala, nastupio je Pećarović, koji je od tri tisuće dionica posjedovao dvije tisuće.

Međutim, već 12. svibnja 1930. održana je izvanredna skupština na kojoj je nazivu firme prirodan pridjev »Jugoslavensko d. d.«, pa je tako utjecaj stranog kapitala još više prikriven domaćim nazivom, a ban je i tu promjenu odobrio aktom br. 11.455/VIII od 30. svibnja 1930. Pravi karakter te tvornice, koja je samo po nazivu bila jugoslavenska, najbolje je odrazio sastav ravnateljstva u koje su imenovani Louis Billoudet, Ninković i Tanasković s time da je na izvanrednom sastanku u svibnju Billoudet u ime pariškog društva Les Tissus predočio čak 2980 dionica pa, prema tome, samo 20 dionica nije bilo u rukama centrale. U nadzornom odboru bili su pariški trgovac Climent Charveron, generalni direktor Exportnog i importnog d. d. Milan Milić iz Zagreba i dr Pećarević.⁸

Osnutat trgovine za prodaju svilene robe iz Francuske činio se kao da je pravi zgoditak. Dionička glavnica povišena je već 17. XI 1930. za još 300.000 dinara, a 170 dionica kupio je Les Sucers d'Albert Godde, Bedin, Mondon et cie iz Pariza, stotinu je kupio Clement Charveron iz Pariza, 20 dionica došlo je u ruke direktora Louisa Billoudeta, a deset u ruke Ljube Vinčića, koji je, nakon što je Milić zbog ostavke Ninkovića postao član ravnateljstva, izabran u nadzorni odbor. Naime, od 1929. jača u Jugoslaviji potražnja za svilenim tkaninama, a slabi potrošnja pamuka. Manufakturno trgovačko udruženje iz Beograda utvrdilo je da se 80% građanskog stanovništva — jasno ženskog — oblaćilo u svilu, te da se svila upotrebljavala i za zastore i tapete, a da se i ne govori o finom ženskom rublju koje je bilo isključivo svileno. Omiljenost svile — vezana uz pomodarstvo — bila je tolika da prodaju strane i domaće svile nije ugrozila ni kriza, pa se količina svile za vrijeme krize nije bitnije smanjila, usprkos velikom opadanju životnog standarda većine stanovništva i velikoj nezaposlenosti u toku krize.

Međutim, nakon prve godine poslovanja, kada zagrebačko Jugoslavensko dioničko društvo A. G. B. tkanine bilježi čisti dobitak od 159.747 dinara, na glavnoj skupštini, 15. travnja 1932, registriran je gubitak od 143.501 dinara. Povišenje carinskih plaćanja i favoriziranje svilenih tkanina proizvedenih u Jugoslaviji ponukali su skupštinare da na trećoj glavnoj skupštini, 16. svibnja 1933, objave ovaj zaključak: »Sve te činjenice (misli se na kaotično stanje koje je nastupilo u većini privrednih grana nakon financijskog sloma Prve hrvatske štedionice i uopće sloma privatnog bankarstva u Hrvatskoj, opaska MKD) zapriječile su svaki razvitak posla. Usred godine smatrali smo shodnim, da opreza radi ograničimo prodaju robe.« Za smanjenje prometa okrivljen je prokurist Robert Gobet, te na njegovo mjesto dolazi Louis Cholleton, koji uočava da je potrebno prići izmjeni načina rada i poslovanja u Jugoslaviji

⁸ HAZ, Zbirka isprava, 15/30. Društvo je protokolirano kod Zagrebačkog trgovačkog suda pod brojem 30.996 gr. R 747 1930.

i pristupiti proizvodnji svilenih tkanina u Zagrebu. To je bilo to više poželjno što društvu A. G. B. devize za kupnju prediva nisu pričinjavale nikakve teškoće, a službena statistika pokazuje da je tadašnja svilarska industrija radila na bazi uvezenih tkanina. Tako je 1930. uvezeno u zemlju 13.206 kg sirove svile u vrijednosti od 1.537.680 dinara, a 1931. godine već 16.506 kg u vrijednosti od 2.369.629 dinara. Isti se trend zapaža i u svilenom predivu čiji uvoz od 1930. raste i te je godine 1.012.347 kg, a već naredne godine 1.093.904 kilograma.⁹

Iz očuvanih godišnjih zapisnika društva možemo vidjeti da kod A. G. B-a u Zagrebu nije narednih godina bilo većih promjena u vlasništvu dionica. U listopadu 1931. umro je Clement Charveron, član nadzornog odbora, pa je njegovo mjesto popunio Antoin Ponchon. U 1934. brisan je iz upravnog odbora Marko Tanasković, a upisan Zdenko Weiner. Daljnja je promjena upisana u registrima 1937, kada je Vinčić podnio ostavku na položaj člana nadzornog vijeća, a pred rat istupaju iz društva Godde i Bodin.

Kako bi se izbjegle poteškoće u dispoziciji s prijenosima, ulošcima i položima tekućih računa kod banaka, A. G. B. u toku krize djeluje veoma oprezno. Bez mnogo buke proradila je nepoznatog datuma u 1933. i tvornica tkanina A. G. B. u Bužanovoj 20, uključivši se tiho i nezapaženo među tekstilne proizvođače u Jugoslaviji. Uredena po svim principima racionalnog iskorištavanja strojeva i radne snage, novoosnovana tkaonica svile već je u najkraće vrijeme pokazala pozitivne rezultate, te je centrala iz Pariza smanjila na minimum količinu uvoza gotove svile u Jugoslaviju, orijentirajući se na organiziranje prodajne mreže robe proizvedene u Jugoslaviji. Na četvrtoj glavnoj skupštini A. G. B-a — održanoj 27. IV 1934 — kada je gubitak iz prethodne godine smanjen od 651.483 dinara na 229.380 dinara, Milan Milić izjavljuje: »Naša nova produkcija ima da nam donese časno vođenje borbe sa konkurencijom. Ipak, moramo da se nadamo, da nećemo imati novog pada u cijenama sirovina.« Ta izjava ukazuje na to da se firma bavila i prodajom prediva uvezenog iz Francuske, što su omogućavale ekspoziture u Sarajevu, Splitu, Novom Sadu i prvenstveno u Beogradu, te da je po obilju artikala i kvaliteti robe bila na prvom mjestu u zemlji. Gubitak od 599.225 dinara, iskazan u bilanci za 1933, nastao je ne zbog smanjene prodaje svile već zbog gradnje nove tvornice na zagrebačkoj Peščenici, koja je bila predviđena za laku industriju, i gdje je bilo dovoljno nezaposlenih žena koje su rad u novoj tvornici prihvatile kao pravu blagodat. Sva svila — proizvedena u Bužanovoj 20 — odmah se prodavala. Iako je dobitak za 1934. godinu bio svega 52.069 dinara, uprava A. G. B-a je s velikim optimizmom gledala u budućnost, jer na zalih u skladištima nije uopće imala svile, a vrijednost je prodane robe bila 2.577.185 dinara. Kako bi se povećao dobitak, svota potraživanja smanjena je na milijun

⁹ Izvještaj Komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu za godinu 1931, Zagreb 1932, 379. Jasno je da su novoosnovane tvornice svile morale uvoziti i predivo i tkanine. Na području Hrvatske, prema izvještaju velikog župana zagrebačke oblasti, bilo je samo 8111 odgajivača svilene bube, kojima je oblast nabavila iz Szekszarda jajašca, te je u zagrebačkoj oblasti proizvedeno svježih čahura u količini od 9187,70 kg, u osječkoj oblasti 37.614,35 kg, primorskoj oblasti 1.069,95 kg, srijemskoj 105.201,10 i splitskoj oblasti svega 3.121 kg, dakle ukupno 156.195 kg, pri čemu je bilo poteškoća i s prehranom svilca, jer se već više decenija nisu sadila dudova stabla (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, dalje AIHRPH, zbirka XXI, kut. 3/92 — izvještaj Hrvatske poljodjelske banke d. d. od 20. I 1926. koja je bila zakupnik skupljanja svježih čahura).

dinara, te su se strojevi nastojali što prije amortizirati pojačanom produkcijom. Na to je uvelike utjecalo premještanje centrale Les Tissus iz Pariza u Luxemburg. Umjesto francuskog kapitala, u A. G. B-u sada dominira belgijski kapital, mnogo krući i skloniji povećanju jeftine produkcije racionalizacijom. U zagrebačkoj tvornici u Bužanovoj ul. povećava se broj razboja ali i norme, te je 1935, zbog otvaranja prodavaonica u nizu mjesta i kupnje novih razboja, dobit bila svega 50.240 dinara, ali su unovčive vrijednosti porasle za 364.600 dinara. Posluje se izvanredno štedljivo, a upravni su troškovi — iako je utržak prodaje povećan — smanjeni za 182.000 dinara i ta se racionalnost pripisivala prokuristu Vladimiru Radeniću, koji vodi prokuru sve do travnja 1937. godine.

4.

Osnutak novih tvornica svile u Zagrebu i doselj enje tvornice Trebitsch. U kontekstu uspješnog poslovanja A. G. B-a treba uzimati ne samo krizne poteškoće zbog smanjene potrošne moći stanovništva, već i sve žešću konkurentsku borbu, koja je nastala s osnutkom drugih tekstilnih tvornica. Naime, samo je tekstilna privredna grana bila izuzeta od većih potresa u toku krize, te su se poduzetnici — i domaći i strani — orijentirali upravo na osnivanje tvornica te vrste, koje su omogućivale veliku dobit eksploatacijom jeftine ženske radne snage.

Tako je 1932. osnovana u Kustošiji tvornica braće Kraus i Herman, koja je 1937. preseljena u Karlovac gdje je radila pod nazivom »Karlovačka industrija svile«.

Na početku travnja 1934. proradila je u Branimirovoj ulici 43 tvornica svile za kravate »Square«, čiji su vlasnici bili Branko Bijelić, Zdenko Kopista i Polak. Zbog poteškoća oko plasmana kravata, uvjeti rada u toj tvornici bili su vrlo loši, osobito kada je Polak istupio iz firme. To je dovelo do štrajka radnica, od 21. do 27. veljače 1935, radi povećanja plaća i poboljšanja radnih uvjeta.¹⁰

Četiri mjeseca nakon osnutka »Squarea«, u sudski protokol društvenih firmi upisana je tvornica svilenih i polusvilenih marama sviju vrsta »S. Trebitsch i sin«, preseljena iz Čehoslovačke Republike. Tvornica se smjestila na prvom katu tvornice A. G. B. u Bužanovoj ulici, s time da joj je ulaz bio iz Štrigine ulice 2. Protokolirana je kao komanditno društvo čiji je komercijalni savjetnik bio češki Nijemac Oskar Trebitsch, kao vanjski članovi bili su zabilježeni književnik Siegfried Trebitsch i privatnik dr Hinko Trebitsch, oba iz Beča, a upravitelj Neumann. Nismo uspjeli utvrditi kakve su bile poslovne veze između A. G. B-a i Trebitscha, ali je ta suradnja očito postojala, barem što se tiče politike prema radnicima i njihove što jače eksploatacije, iako je kod Trebitscha odnos prema radnicima bio humaniji.¹¹

¹⁰ AIHRPH, Radnička komora (dalje: RK), 2254/1935 — izvještaj inspektora rada. Štrajkovalo je 12 radnika i sindikat tekstilaca ih je pomogao s 550 dinara, potičući ih da izdrže u štrajku (*I. Ranđak*, Tekstilci Jugoslavije, Zagreb 1966, 160).

¹¹ HAZ, sudski registar društvenih firmi, XVIII, 104. Neumann potječe od židovske obitelji, koja je još 1875. imala u Sisku posebnu trgovinu. Tvornica Trebitsch imala je svoje poslovnice na Washingtonovom trgu broj 4, pa je samo pogan bio u Bužanovoj.

5.

Akcije radnika u Trebitschu. Vrlo živa aktivnost krojačkih radnika na sindikalnom planu započela je u Zagrebu još potkraj devetnaestog stoljeća i nastavila se kontinuirano sve do drugoga svjetskog rata. Međutim, tekstilne tvornice počele su nicati tek poslije 1925, pa je i rad na klasnom osvješćavanju tekstilnog radništva, pretežno žena, zbog zabrane rada Nezavisnim sindikatima trebalo započeti na početku 1929. godine u reformističkom Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu Jugoslavije (URSSJ ili popularno URS), koji je pod djelovanjem komunista sve više postajao borbeni klasni sindikat. Zagrebačka podružnica Saveza tekstilnih radnika Jugoslavije (USTRJ ili STRJ) započela je djelovati 1929. u tome sindikatu, a tom je savezu pripadao i Podsavez Ujedinjenog saveza šivačko-odjevnih radnika i radnica Jugoslavije (USSORJ) za Savku banovinu, čija je centrala bila u Zagrebu. Komunisti su počeli ulaziti u te sindikate 1932. godine i socijalisti u njima imaju sve manji utjecaj na vođenje sindikalne politike.¹² Komunisti Ivan Božičević, Drago Marušić, Miroslav Pintar, Đuro Bermanec i drugi stavljaju se na čelo akcija za poboljšanje položaja tekstilnih i šivačkih radnika, koji se jako pogoršao za vrijeme trajanja velike svjetske krize. Radi jače udarne snage i zajedničkih interesa, spajanje spomenuta dva saveza sve se više nametalo kao nužnost, pa je taj proces i dovršen 1936. prelaskom članova USTRJ u USSORJ.

Strani, bezlični kapital dao je radnicima kruha u doba najžešće krize, zahtijevajući od njih apsolutnu predanost. Komunisti, koji su se stavili na čelo sindikalne borbe radnika za poboljšanje plaća i radnih uvjeta, morali su uložiti mnogo truda u borbi s tim kapitalom — krajnje nezainteresiranim za sudbinu radnika — pogotovo stoga što je kršenje radničkog zakonodavstva za vrijeme velike svjetske krize dobilo masovne razmjere, a poslodavci su zatražili njegovu reviziju.

U 1932. godini formirana je partijska ćelija u najvećoj tekstilnoj tvornici Zagreba Hermanu Polacku, a kasnije je komunistička ćelija od pet članova osnovana i u Bužanovoj 20, na inicijativu Ivana Božičevića, Marka Belinića i radnice Trebitschove tvornice Ruže Turković. Njezina je cijela obitelj bila uključena u revolucionarni sindikalni i komunistički pokret, a otac Stjepan Turković, stolar, bio je funkcionar Socijaldemokratske stranke i kasnije, nakon prvoga svjetskog rata, direktor željezničarskog konzuma. Među komunistima tekstilcima ističu se osim spomenutih i Juraj Đuro Bermanec, Ćiril Brezović, Maca Kovačić-Gržetić, Ida Brezović, Antun i Anđela Cvetković, Kata Govorušić, Zdenka Poosch, Danica Cazi, Đuro Špoljarić i drugi. Osobit poticaj za borbu dobili su zagrebački tekstilci poslije dva štrajka u Tvornici za pamučnu industriju d. d. (Hermanu Polacku), koji su trajali 52 dana. Ti su štrajkovi pokazali da se i radništvo tekstilnih tvornica može suprotstavljati daljnjem pritisku i pojačanoj eksploataciji velekapitala, te da je u 1935. godini radnička klasa u tekstilnim tvornicama bila osvještenija i kompaktnija nego ikada prije.¹³

¹² V. opš. *Bosiljka Janjatović, Povijest sindikalnog pokreta tekstilno-odjevnih radnika Hrvatske 1919—1941, Zagreb 1988.*

¹³ *Ramljak, Od prvog revolta do pobjedničke buktinje, n. dj., 132 i 140; Ivan Božičević, Dva štrajka tekstilaca, Beograd 1952, 10—11.*

Početak svoga rada u tvornici Trebitsch Ruža Turković prisjećala se 1979. ovako:¹⁴ »U tvornicu S. Trebitsch došla sam 1934 (ne sjećam se točno mjeseca). Prijavila sam se kod tadašnjeg poslovođe g. Langerera koji me je odmah primio. Naime, u tvornici su radile radnice koje je firma dovela sa sobom iz Češke, a te su radnice govorile njemački, jer su pripadale manjini sudetskih Nijemaca. Te radnice su imale zadatak da naše domaće radnice nauče tkati svilu kao i druge poslove u tvornici. Ja sam učila kod radnice koja se je zvala Frida. Mi smo dosta brzo savladale znanje tkanja svile. No naše plaće su bile znatno niže od plaća koje su imale te radnice Njemice. Zato sam ja odmah pokrenula akciju da se organiziramo u Sindikat Šivačko-odjevnih radnika URS-a čiji sam član već bila i bila član uprave istog. Radnice su se postepeno priključile i imali smo nekoliko sastanaka u domu Sindikata (Ivkančeva, danas ulica Anke Butorac, opaska MKD) kao pripremu za akciju. No jedna radnica, koja je došla iz Samobora, a zvala se je Tomek, prijavila nas je poslovođi. On je pozvao nas — koje smo pokretale organiziranje u Sindikat — i zaprijetio nam da će nas otpustiti, jer nismo zahvalne što nas je zaposlio i što si mi zamišljamo da smo tako vrijedne da nas plaća kao Njemice. Jasno je, da je kapitalist došao u našu zemlju da koristi jeftinu radnu snagu u doba kada je tekstilna industrija mogla prosperirati. Nekako u to vrijeme (ja sam bila član Partije od 1933. god.) radila sam u komisiji za rad sa ženama sa drugom Budak Divkom (strijeljan 1941. godine). Rečeno mi je, da se malo povučem od aktivnosti i da se pripremim za put u Sovjetski Savez na jedan tečaj za rad sa ženama. Tako sam ja i učinila. Pošto mi je trebala za vađenje pasoša preporuka od firme, obratila sam se poslovođi i rekla da idem na liječenje u Austriju (boležala sam na dišne organe), a imala sam pismeni poziv od jedne znanice iz Austrije. Dobila sam tu preporuku.»

Kao što vidimo, Ružica Turković već je u vrijeme svoga zapošljavanja u Trebitschu bila iskusni sindikalni radnik. Ona je već potkraj 1932. glumila u Pučkom teatru, kao nastavku umjetničke diletantske grupe koju je predlagao još u ožujku 1928. u okviru Nezavisnih sindikata Josip Broz. U ožujku 1934. Ruža je zamjenik tajnika mjesne organizacije USSORJ-a Ivana Božičevića, a stan u Gajevoj 49 omogućivao joj je da brzo svuda stigne. Član je i omladinske sekcije Ženskog pokreta, te ubrzo stječe solidno marksističko obrazovanje, koje joj je omogućilo i nastupe pred većim masama radnika, jer je bila dobar govornik.¹⁵

Njezino članstvo u Komisiji za rad među ženama također je vrlo značajno. Prva takva Komisija formirana je pri Izvršnom odboru Mjesnog sindikalnog vijeća još 17. listopada 1927, i u njoj su uz Baricu Debeljak, Anku Butorac,

¹⁴ Sjećanje Ruže Turković i Alojzije Višek 27. V 1979. prilikom otkrivanja spomen-ploče na zgradi tvornice.

¹⁵ Glumila je u Golovkovu »Križu« (*Radničke novine*, Zagreb, 22. XII 1932); Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila 1941. godine, Zagreb 1967, 220. Vjerojatno je glumila i u komadu Maksima Gorkoga »Jegor Buljčov« koji je izveden u dvorani bivšeg Hrvatskog sokola, te se među gledaocima razvilo u toku predstave takvo raspoloženje da su gotovo izbile demonstracije (Isto, 221). Ruža Turković radila je i u omladinskoj podružnici Ženskog pokreta zajedno s Melanijom Rivosecchi iz Senja, Olgom Žerdik-Kreačić, Almom Korporić, Zdenkom Baković i drugima. Ruža je i javno nastupala kao sindikalni funkcionar. Na anketi o položaju tekstilnih radnika u Varaždinu 2. lipnja 1935. ona govori u dvorani Radničkog doma o položaju radnika, istakavši da je prosječna tjedna zarada tekstilnog radnika u Zagrebu 216 dinara, a radnice samo 120, te da ima radnika koji zaraduju svega 8—10 dinara dnevno (Isto, 248).

Mariju Gržetić-Macu i Zoru Nikolić djelovali i istaknuti radnički tribun Ivan Krndelj i Josip Broz. Nastavljajući način njihova rada i Ružica Turković je već 1935. bila poznati radnički tribun, koja je znala raspaliti masu i radnice.¹⁶

U Sovjetskom Savezu ona produbljuje svoja znanja, te je poslije povratka u Zagreb sama napisala ili nabavila članke koji su opisivali život tekstilnih radnica u Zagrebu. Ta je problematika došla i na stranice »Ženskog svijeta« a ne samo u sindikalnu štampu.¹⁷ Njezin je i izvještaj u arhivi Komunističke internacionale u Moskvi poznat pod nazivom »Izvještaj jedne tekstilne radnice«, a u kojem se govori upravo o tvornici Trebitsch i A. G. B. U tom izvještaju Ruža Turković opisuje da se partijska ćelija tekstilaca sastoji od dva šivačka radnika i dvije tekstilne radnice i da obje drugarice rade po zadatku u zgradi gdje se nalaze »dve tekstilne tvornice sa 110 radnika, većinom žena«. Drugarica Turković govori dalje o radu ćelije, čiji se članovi sastaju svaki drugi tjedan, a iznimno i češće prema potrebi kada je u toku neka akcija, te da se proučava knjiga »Osnovi marksizma«. Svoj izvještaj Ružica Turković završava ovim riječima: »U fabrici gdje ja radim uživam velike simpatije kod radnica. Jednom me je šef radi agitacije hteo izbaciti, (ali) radnice su zahtevale da me natrag primi, jer da će u protivnom slučaju stupiti u štrajk. Poslodavac je povukao na to moj otkaz.«¹⁸

Nema nikakve sumnje da izvještaj pripada Ruži Turković, radnici tvornice Trebitsch, i da je djelovanje partijske ćelije u Trebitschu moralo dati rezultata. Iako se Ruža Turković vratila iz Sovjetskog Saveza tek u ljeto 1936, u tvornici Trebitsch održani su za vrijeme njenog izbjivanja izbori za radničke povjerenike, kao predstavnike radnika u sporovima s poslodavcem, a među radničke povjerenike izabran je i Josip Ivanković.

Nedugo nakon izbora radničkih povjerenika izbijaju prvi oštriji sukobi između uprave i radnika u tvornici S. Trebitsch i sin. Naime, u proljeće 1936. poslodavac je zatražio od radnika, da, prije isplate tjedne zarade u subotu, potpišu da priznaju »Poslovni red«.¹⁹ Taj »Poslovni red« sastavila je uprava tvornice bez konzultacije s radništvom. U njemu je bilo nekoliko odredaba vrlo nepovoljnih za radnike i protivnih Zakonu o zaštiti radnika, ali ga je usprkos tome potvrdio gradski senator dr Viktor Benković iz Gradskog poglavarstva Zagreb. Tako je, npr., u Poslovniku stajalo da »za vrijeme bolesti prinadležnosti ne teku«, iako je čak i po Zakonu o radnjama iz 1931. usprkos bolesti radnik imao neko vrijeme pravo na zaradu. Usprkos izjavi činovnika uprave da »tko neće potpisati (poslovnik, opaska MKD) ne treba doći raditi« radništvo je odbilo priznanje Poslovnika i nakon konzultiranja sa zagrebačkom podružnicom USTRJ stupilo je, 11. svibnja 1936, u štrajk četrdeset radnika i radnica. Uz pomoć podružnice Ujedinjenog saveza tekstilno-odjevnih radnika Jugoslavije (USTORJ) radnici su sastavili i ponudili upravi tvornice Trebitsch i sin prijedlog kolektivnog ugovora. Do prvog sastanka došlo je 23. svibnja ujutro, i pregovori su trajali sve do 12,30 sati, kada su se pregovarači razišli, bez dogovora o daljem nastavku pregovora. Tim prvim pregovorima u prostorijama poduzeća prisustvovali su samo Adolf Kunčić iz Radničke komore i

¹⁶ J. Broz Tito, *Sabrana djela*, I, Beograd 1977, 79, 89, 135.

¹⁷ Izjava ing. Jele Jančić-Starac, 25. X 1984, na RTV Zagreb u emisiji školskog radija o »Ženskom svijetu«.

¹⁸ Arhiv CK SKJ u Beogradu, fond Kominterne, 1935/227 — april 1935.

¹⁹ AIHRPH, RK, 421/4-4656/11.B 1936. i 423/1-5161/1936 — poslovni red.

funkcionar USTORJ Ivan Božičević.²⁰ Pregovori su bili vrlo žestoki i Neumann je zaprijetio da će — ako se spor ne likvidira — u ponedjeljak, 25. svibnja, zatražiti zaštitu policije, kako bi 25 radnika i radnika, koji su voljni da se vrate na posao pod starim uslovima i bez kolektivnog ugovora, mogli nastaviti rad.

S obzirom na važnost tih pregovora, donosimo potpun tekst prijedloga kolektivnog ugovora, iz kojeg se vidi da su zahtjevi radnika, odnosno njihove sindikalne organizacije, bili prilično skromni i utemeljeni na Zakonu o zaštiti radnika, Zakonu o radnjama i na rezoluciji donesenoj na Šestom kongresu Radničkih komora u Beogradu, 26. i 27. siječnja 1936, koja je govorila o teškom položaju tekstilnih radnika u Jugoslaviji i bila izrađena kao rezultat mnogobrojnih anketa održanih potkraj 1935. u čitavoj zemlji i gotovo u svim tvornicama tekstilne struke. Tom kongresu prisustvovala je kao delegat tekstilnih radnika iz Zagreba i Ružica Turković.

Prijedlog kolektivnog ugovora glasi:²¹

•KOLEKTIVNI UGOVOR

sklopljen između S. Trebitsch i sin k. d. Zagreb, s jedne strane i Ujedinjenog saveza tekstilno-odjevnih radnika Jugoslavije, podružnice Zagreb i radnika uposlenih kod iste firme s druge strane, kojim se regulišu radni i plaćevni odnosi kako slijedi:

Općenite ustanove

1. Svi radnici-će koji su sudjelovali u ovom pokretu ostat će uposleni i nadalje, te zbog ovog pokreta neće biti niti jedan otpušten.
2. Radno vrijeme po svim odjeljenjima tvornice ustanovljuje se 8 sati dnevno ili 48 sati nedjeljno, time da se zavede engleska subota gdje to razdioba posla dozvoljava.
3. Uprava poduzeća priznaje u smislu § 35 Zakona o zaštiti radnika radničku strukovnu organizaciju: Ujedinjeni savez tekstilno-odjevnih radnika-ća Jugoslavije (s kojim će regulisati sva u obzir dolazeća radnička pitanja). U koliko po izvjesnim pitanjima ugovarajuće strane nebi našle sporazuma zatražit će u najkraćem roku intervenciju nadležnih vlasti.
4. Uprava poduzeća priznaje radničke povjerenike, koji se biraju na temelju odredaba § 108—119 Zakona o zaštiti radnika, te će radničke povjerenike uvijek saslušati i njihovim opravdanim intervencijama u susret dolaziti.
5. U slučaju pomanjkanja posla ili nepredvidljivih tehničkih zapreka, da se izbjegne otpuštanju radnika, smanjit će se za sve uposlene radništvo broj radnih sati dnevno ili radnih dana nedjeljno u čitavoj tvornici.
6. Otkazni rok važi 14 dana te može obostrano uslijediti samo na dan isplate, osim u slučajevima predviđenim u § 238. i 239. u Z.(akonu) O R(adnjama).

²⁰ Ivan Božičević (rod. u Križu 1909. godine) bio je od 1935. do kraja 1940. profesionalni funkcionar sindikata tekstilaca. Bio je jedan od organizatora ustanka na bjelovarskom području, odnosno do odlaska u partizane sekretar Mjesnog komiteta KPH za grad Zagreb. Bio je i sekretar Okružnog komiteta KPH Bjelovar, zatim sekretar Oblasnog komiteta Zagrebačke oblasti i vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a. Poslije oslobođenja bio je član sekretarijata Centralnog odbora jedinstvenih sindikata i generalni sekretar Centralnog vijeća saveza sindikata Jugoslavije, a od 1967. generalni sekretar Saveznog odbora SUBNOR-a Jugoslavije i kasnije sudija Ustavnog suda Jugoslavije. Živi u Zagrebu.

²¹ AIHRPH, RK, 423/1-5127/1936.

7. Uprava poduzeća će oboljele radnice kod ponovnog primanja u posao primiti sa istom nadnicom na istom radu kojeg su radile prije nastupa bolesti.
8. U slučaju čekanja na popravak strojeva, materijal, ili ostalo što bi radnika-cu sprečavalo u njegovoj intenzivnosti rada, radnici nijesu zato odgovorni i ne može im se odbiti od plaće.
9. Za čišćenje strojeva potrebno je jedan sat koji im se plaća.
10. Radnici imaju pravo uzimati hranu za vrijeme rada, ali da se rad ne prekida.
11. Isplata se vrši svake subote u kuvertama sa naznakom zarađene plaće.
12. Primanje i otpuštanje radnika vršit će se posredstvom radničkih povjerenika i organizacije.
13. Radnicima se odobrava 8 dnevni godišnji izmjenični neplaćeni dopust u koliko to pojedinci žele.
14. Prvi maj priznaje se kao radnički praznik, *ali ne plaćen*.
15. Radnik je dužan uljudno se odnositi napram pretpostavljenima. Isto tako i pretpostavljeni dužni su uljudno se ophoditi sa radnicima, a u slučaju eventualnih nesuglasica raspraviti će ih preko radničkih povjerenika, kako je predviđeno 4. točkom ovog kolektivnog ugovora.
16. Radnici mogu da služe samo dva stroja.
17. Radnica Königshofer da se primi natrag u posao.
18. Po svemu što nije predviđeno ovim ugovorom mjerodavni su zakonski propisi.

Plaćevne ustanove

Radnice-ci koji su do sada imali 3,50 povisuje im se na Din 4,50, a koje su imale 4,50 Din po satu povisuje im se na Din 5.—, a tko je imao više ostaje na istom.

Svaki prekovremeni rad preko 8 sati dnevno plaća se sa 50% nadoplatka.

Zaključne odredbe

Ovaj kolektivni ugovor stupa na snagu danom potpisa ugovarajućih stranaka i ostaje na snazi godinu dana, a otkazati ga može svaka ugovarajuća strana mjesec dana prije isteka roka. U koliko otkaz ne uslijedi, ugovor se automatski produljuje na daljnju godinu dana.*

Prema izvještaju Adolfa Kunčića, upravitelj Trebitscha Neumann imao je niz primjedbi na prijedlog ugovora. Zahtijevao je da se u točki 3 briše rečenica »s kojim će regulisati sva u obzir dolazeća radnička pitanja«, tj. da radnički povjerenici ne dobiju ta prava. Zatim da se u točki 4 briše citat: »te će radničke povjerenike uvijek saslušati i njihovim opravdanim intervencijama u susret dolaziti«, jer da je to već rečeno u Zakonu o zaštiti radnika, gdje je jasno određen djelokrug radničkih povjerenika. Za čišćenje strojeva u točki 9 Neumann je umjesto jednog sata ponudio samo pola sata. Na spomenutom sastanku Neumann je zatražio da se točke 12 i 13 brišu u cijelosti, odnosno da točka 13 može ostati, ako bi godišnji dopust bio neplaćen. Za točku 16 Neumann je zatražio da se izmijeni i nadopuni tako da svaki radnik mora raditi na dva stroja, a »u koliko se u toku od tri mjeseca pokaže da je nesposoban posluživati dva stroja i da roba koju proizvodi nije besprijeekorna, da se takvog radnika može bez daljnega otpustiti sa rada«. Neumann nije pristao ni na točku 17. Osobito oštra diskusija razvila se o pitanju zarada. Upravitelj je izjavio da on »radi konkurencije ne može povisivati nadnice svojih radnika«, i da radništvo plaća bolje nego druge istovrsne tvornice. Pri tome je rekao da radnice rade nesavjesno i da mnogo kvare robu, zbog

čega da tvornica «mnogo štetuje». Radnici su veoma oštro reagirali na tu objeđu, ukazujući na to da se roba kvari zbog loših strojeva i lošeg materijala, te da izvjesne greške nisu učinjene hotimično i zatražili su da Neumann povuče tu svoju izjavu. On to nije htio učiniti, te su se pregovori razbili a da i nije govoreno o ponovnom primanju štrajkaša na posao, tj. o točki 1. Svoj izvještaj Kunčić završava: «Moje je mišljenje da ako radnici ustraju nepokolebivo u borbi da će konačno uprava tvornice popustiti i to tim prije, jer ukoliko bi i dobila nove radnike nije u stanju s njima raditi obzirom na preciznost posla koji se u toj tvornici radi, a za taj posao nužna je naročita kvalifikacija i dugogodišnja praksa.»²²

Taj su štrajk vodili iskusni sindikalisti Ivan Božičević i Adolf Kunčić. Prema iskustvu stečenom prilikom vrlo oštrih štrajkova u tvornici Hermana Polacka, oni ne gube nadu u povoljan ishod i tih pregovora i poduzimaju korake da se naredni pregovori održe na poziv Inspekcije rada i u njezinim prostorijama. Tako je i bilo. Novi pregovori održani su već 27. svibnja u prisutnosti Adolfa Kunčića i Ivana Božičevića, a vodio ih je inspektor rada Viličić. Od štrajkujućih radnika pregovorima su prisustvovali Olga Belinić i M. Tomek.

Prvom izvještaju Kunčića od 28. svibnja 1936. godine, za taj sastanak uprava je poduzeća podnijela pismeni protuprijedlog o prijedlogu kolektivnog ugovora koji su predložili radnički sindikati. Božičević je — na prijedlog Kunčića — čitao točku po točku kolektivnog ugovora i komentirao protuprijedloge. Iako su pregovori trajali do poslije 20 sati, razbili su se na nepopustljivosti poslodavca, koji je kategorički odbijao povišenje zarada, pristajući samo na točke 2, 5, 6, 7, 8, 11, 14, 15. i 18. Sporna pitanja bila su brojna, ali su najoštrije diskusije vođene o plaćenom odmoru, radu na dva stroja i pitanju povišenja radničkih zarada. U pitanju odmora radi uzimanja hrane, uprava poduzeća konačno je pristala da taj odmor dađe radnicima prve šihte u devet sati prijepodne, a u drugoj šihti u 17 sati poslijepodne.

Prestilizirana je i točka o radu na dva stroja. Na zahtjev radnika, odnosno predstavnika sindikalne organizacije, pokusni je rok produžen od dva na tri mjeseca, a uvažen je i zahtjev radnika da se pri ocjeni za osposobljavanje radnika mora uzeti u obzir loš materijal i ostale tehničke zapreke.

No, pregovori se nisu mogli dovršiti zbog neslaganja o pitanju povišenja zarada. Predstavnici poduzeća podnijeli su prijedlog plaća po kategorijama radnika, s time da se zarada povisuje poslije određenog vremena provedenog na radu, na što je Ivan Božičević i pristao, ali je zatražio da se sve stavke o zaradi povise za pola dinara. Poslodavac je to kategorički odbio, izjavljujući ponovo da Trebitsch plaća svoje radnike «najbolje od svih ostalih konkurentskih poduzeća», ali je voljan da, nakon što se radnici vrate na posao, podvrgne reviziji cijeli organizacioni sistem i izvrši novu klasifikaciju svakoga pojedinog radnika prema njegovoj vrijednosti odnosno sposobnosti. Smatrajući potrebnim da o tome izvijeste radnike, predstavnici radnika i sindikalne organizacije prekinuli su daljnje pregovore. O toku pregovora obavijestili su štrajkaše, koji su odlučili da se štrajk prekine i da se zadovolje s postignutim, znajući da je to samo početak dugotrajne klasne borbe.²³

²² Isto, 423/1-5119/1936.

²³ Isto, 423/1-5127 i 6315/2.VI 1936.

6.

Akcije radnika u A. G. B-u. Istodobno sa štrajkom u tvornici Trebitsch pokrenut je i pokret radnika u tvornici A. G. B., što je i razumljivo, jer su već 1935, zbog poskupljenja prehrambenih namirnica, troškovi života počeli rasti, pa su zarade neprestano zaostajale za povišenjem troškova života, osobito radnica, čije su zarade bile mnogo manje od zarade radnika.

Radnica A. G. B.-a Zdenka Poosch,²⁴ hapšena već više puta zbog komunizma, izvijestila je u proljeće USTORJ da je »u dotičnom poduzeću položaj radnika upravo neizdrživ. Prekosate uopće ne plaća, globe dosižu i Din 100.-tjedno, a da ne govorimo o ponašanju poslodavaca naspram radnika«. ²⁵ Iako još nisu bili izabrani radnički povjerenici, radništvo se — potaknuto zbivanjima u tvornici Trebitsch — odlučilo na štrajk, te je nakon nekoliko dana za 35 radnika i radnica sklopljen kolektivni ugovor, kojim su plaće nešto povišene, i koji je imao važiti godinu dana. Taj je ugovor potpisao za Inspekciju rada ing. Viličić, za radničku komoru Vjekoslav Kranjec, za USTORJ Zdenka Poosch, a za radnike Vjekoslav Bartulin, Augustina Schweitzer, Dragica Kubaša i Marija Jandrlić. Budući da je to prvi kolektivni ugovor za tvornicu A. G. B., donosimo cjelokupni tekst, vrlo srodan tekstu radništva tvornice Trebitsch, jer je očito riječ o zajedničkoj akciji.²⁶

KOLEKTIVNI UGOVOR

sklopljen dana 15. maja 1936 između t. t. A. G. B. tkanine Jugoslavensko d. d. s jedne strane i uposlenih radnika uz suradnju Ujedinjenog saveza tekstilno odjevnih radnika-ca Jugoslavije s druge strane, kojim se regulišu radni i plaćevni odnosi kako slijedi:

Općenite ustanove:

1. Radno vrijeme u svim odjeljenjima tvornice ustanovljuje se sa 8 sati dnevno ili 48 sati nedjeljno.
2. Uprava poduzeća priznaje u smislu čl. 35. Z. o z. r. strukovnu radničku organizaciju. Ukoliko po izvjesnim pitanjima ugovarajuće strane ne bi došlo do sporazuma zatražiti će u najkraćem roku intervenciju nadležnih vlasti.
3. Uprava poduzeća priznaje radničke povjerenike koji se biraju na temelju odredaba čl. 108 do 119. Z. o z. r. te će radničke povjerenike uvijek saslušati i njihovim opravdanim intervencijama u susret dolaziti.
4. U slučaju pomanjkanja posla ili nepredviđenih tehničkih zapreka da se izbjegne otpuštanje radnika smanjit će se za sve uposlenu radništvo broj radnih sati dnevno ili radnih dana nedjeljno u čitavoj tvornici.
5. Otkazni rok važi 14 dana te može obostrano uslijediti samo na dan isplate osim u slučajevima predviđenim u čl. 258. i 259. Z. o z. r.

²⁴ Zdenka Poosch rođena je u Zagrebu 10. IV 1912, a stanovala je u Kašinskoj 2. Od 1933. do 30. VII 1941, kada je opet bila uhapšena zbog komunizma, bila je više puta hapšena a, 25. VI 1938. i kao vođa štrajka kod A. G. B-a sprečavajući štrajkolomce da rade (AIHRPH, Policijski kartoni, 24/3764).

²⁵ AIHRPH, RK, 470/2-3582/1937. Posredstvom USTORJ-a prijava je podnesena Radničkoj komori.

²⁶ Isto, 470/2-3582/1937.

6. Uprava poduzeća će oboljele radnike—će kod ponovnog primanja na posao primiti sa istom nadnicom na istom radu koji su radili prije nastupa bolesti (Vidi tč. 9. čl. 239. Z. o r.).
7. U slučaju čekanja za vrijeme rada na popravak stroja, materijala ili ostalog što bi radnika—cu sprečavalo u njegovoj ili njenoj intenzivnosti rada radnici nijesu zato odgovorni i ne može im se zato odbiti od plaće.
8. Za čišćenje strojeva potrebno je pola sata koji će im se platiti.
9. Radnici imaju pravo uzimati hranu za vrijeme rada, a tu svrhu daje se 10 minuta pauza u 9 sati u jutro i 10 minuta prije 17 sati.
10. Isplata se vrši svake subote u kuvertama sa naznakom zaradene plaće i oznakom odbitaka.
11. Primanje i otpuštanje radnika vršit će se prema čl. 109. tč. i Z. o. z. r.
12. Radnicima se odobrava 8-dnevni besplatni godišnji dopust ukoliko to pojedinci žele, a to imaju da najave najmanje 14 dana ranije.
13. Prvi Maj se priznaje kao radnički praznik.
14. Radnik je dužan uljudno se ponašati prema pretpostavljenim. Isto tako i pretpostavljeni dužni su s radnicima uljudno se opohoditi, a u slučaju eventualnih nesuglasica raspraviti će ih preko radničkih povjerenika.
15. Radnici mogu da služe samo dva stroja. (Ukoliko se ustanovi da u drugim sličnim preduzećima radnici rade na tri stroja, ova će se stavka mijenjati.)
16. Po svemu što nije predviđeno ovim kol. ugovorom predviđeni su zakonski propisi.

Plaćevne ustanove:

1. Tkalje i tkalci koji su imali—le Din 3,50 do Din 4,25 primati će Din 4,50 po satu. — Tkalci i tkalje s današnjim Din 4,50 do 4,75 po satu primiti će Din 5.— Oni tkalci i tkalje koje—ji primaju više od Din 5.— po satu ne povisuje im se satna plaća.

Tkalji Spliberger Jelki, koja danas ima Din 3,25 povisuje se na Din 4.— po satu time da kasnije prema donjoj skali ude u red izučenih tkalja.

Naučnice za 1 i drugi tjedan primaju Din 1,50 po satu.

" za 3. i 4.	" " "	" 2.—	" "
" za 5, 6, 7	" " "	" 2,50	" "
" 8, 9, 10	" " "	" 3.—	" "
" 11, 12, 13	" " "	" 3,50	" "
" 14, 15 i 16	" " "	" 4.—	" "

Preko ovog roka ulazi se u rad izučenih tkalja.

Snovačicama koje imaju Din 5,25 i Din 5,50 po satu ne povisuje im se satna plaća.

Špulerice: Početnica koja je imala Din 2,75 dobije Din 3.— Ostale i to dvije po Din 2,75 i jedna po Din 3.— dobiti će Din 3,50 po satu.

Rukavina Lucija kao glavna špulerica primati će Din 4,50 po satu.

Na Windmašinama za 100 deniers Din 0,80 po kg.

za 150	" "	1,20	" "
za 175	" "	2.—	" "

Svaki prekovremeni sat preko 8 sati dnevno plaća se sa 50% nadoplataka, a prekovremeni rad u blagdanima i nedjeljama sa 100% od satne plaće.

Zaključne odredbe:

Ovaj kolektivni ugovor stupa na snagu danom potpisa ugovarajućih stranaka i ostane na snazi godinu dana, a otkazati ga može svaka ugovarajuća stranka mjesec dana prije isteka roka. Ukoliko otkaz ne uslijedi ugovor se automatski produljuje na daljnju godinu dana.

Zaključeno i potpisano: Zagreb, 15. maja 1936.º

Kolektivni ugovor u A. G. B-u sklopljen je 15. svibnja, a radnički povjerenici za 1936. izabrani su 22. svibnja, te su se očito obje akcije vodile istodobno pod jakim utjecajem podružnice USTOR-a u Zagrebu ali i Radničke komore. Pozivom na Zakon o zaštiti radnika izabran je izborni odbor za provedbu izbora radničkih povjerenika u koji su ušli Augustina Schweitzer, Marija Jandrić, Vjekoslav Bartulin, Anica Spielberger, Anica Rosandić, Anica Liszokowary, Marija Paver i Lucija Rukavina, te su u prisutnosti Ivana Božičevića iz USTOR-a i Zdenke Poosch izabrani za radničke povjerenike Vjekoslav Bartulin (rod. 1902), Anica Spielberger (rod. 1911), Marija Jandrić (rod. 1915), a za njihove zamjenike Jelka Petrak (rod. 1912), Dragica Kubeša (1915) i Augustina Schweitzer (1911).²⁷

Potpisi radničkih povjerenika ili njihovih zamjenika na kolektivnom ugovoru od 15. svibnja ukazuju na to da, iako izbori za radničke povjerenike još nisu bili dovršeni, kako se točno znalo tko će biti izabran i da je radništvo bilo jedinstveno u toj akciji i pristajalo uz USTORJ. Tako je bilo i naredne godine, kada je prilikom izbora za radničke povjerenike postavljena samo jedna lista, na kojoj su se, uz ostale, nalazile i Augustina Turković i Marija Jandrić.

Izbor radničkih povjerenika, a još više kolektivni ugovor, označavali su velik uspjeh radništva, koje je iskoristilo povoljnu situaciju kada je poslodavac imao velike narudžbe i nije mogao dopustiti da proizvodnja dulje vremena stoji.

No, uskoro zatim poslodavac prelazi u protunavalu i Ruža Turković prisjeća se: »Medutim, kada je završen štrajk, sva njegova nastojanja (poslodavca, opaska MKD) su išla za tim, da razbije organizaciju. On će potpisati, kasnije će nas razbiti.«²⁸ Kod A. G. B-a taj je protunapad započeo tako što je ravnatelj Mühler globio radnike za najmanju štetu, nastojeći time povratiti svotu dobiti koju je morao umanjiti zbog ponešto uvećanih zarada radnica. Jasno je da globe nisu išle u fond za pomaganje bolesnih radnika, ili u neku drugu humanu svrhu, već su završavale u tvorničkoj kasi. Zbog toga se radništvo požalilo USTORJ-u, te su funkcionari zagrebačke podružnice toga saveza Ivan Božičević i Adolf Kunčević iz Radničke komore, 9. lipnja 1933, intervenirali u tvornici. U Kunčičevom izvještaju čitamo:²⁹ »Kod dolaska u tvornicu nakon što smo bili predvedeni ravnatelju Mühleru, nakon mog saopštenja o razlozima zbog kojih smo došli, rekao je da ćemo se laglje sporazumiti ako govorimo njemački. Ja sam govorio da smo u Jugoslaviji, ali zbog pravilnog rješenja intervencije koju imam da sprovedem, pristajem da govorim njemački. Ravnatelj Mühler obrazlagao je svoje stanovište zbog kažnjavanja radnica novčanom globom na taj način, što su radnice vrlo površne u vršenju svoje dužnosti. Dao je donijeti nekoliko bala otkane robe pokazujući nam razne grješke koje navodno proističu od nehaja i površnosti radnica koje su tu robu tkale. Kod toga naveo je da poduzeće mnogo šteti, jer mora takovu nepotpunu i sa pogreškama robu za 50% jeftinije prodavati svojim mušterijama. Ja sam tražio objašnjenje iz kojih razloga dolazi do tih pogrešaka. Ravnatelj Mühler ostao je kod svoje tvrdnje da to dolazi radi površnosti i nesavjesnosti radnika. Radnici,

²⁷ Isto, 425/4-5997/1936.

²⁸ Iz govora Ruže Turković prilikom otkrivanja spomen-ploče 1969.

²⁹ AIHRPH, RK, 424/2-5464/9. VI 1936.

naprotiv, tvrde da im se to ne može imputirati, već da je krivnja u lošem materijalu a često i na strojevima. Jedna je radnica iznijela slučaj, da kada je zatražila od odjelnog majstora da joj popravi stroj, on je slegnuo ramenima, i udaljio se od stroja, nije ga popravio već joj naložio da nastavi dalje sa radom. Ipak je radi toga dotična radnica kažnjena sa Din 20. — novčane globe radi nedovoljne pažnje na radu. U tom međusobnom uvjeravanju i dokazivanju izgubili smo više od 1 sata. Ja sam naposljetku izrazio mišljenje, da se sa novčanim kaznama neće polučiti željeni cilj, naprotiv savjetovao sam ravnatelju g. Mühleru da on, kao i ostali pretpostavljeni radnicima na jedan pristojan i uljudan način opomenu radnika, koji izvodi posao sa stanovitim pogreškama, jer sam uvjeren da će na taj način više postići nego sa novčanim kaznama i arogantnim nastupom kako to običaje ravnatelj Mühler.»

U toku pregovora Alois Mühler inzistirao je na ošteti za oštećenu robu, pa je o tome pregovarački odbor (radnički povjerenici, Kunčić i Božičević) obavijestio radništvo, koje je čekalo pred tvornicom. Svoj izvještaj Kunčić je zaključio ovim riječima: «[...] dobio sam utisak da poslodavac želi novčanim kaznama, kao jednom od najostojljivijih sankcija kod radnika, izazvati ponovni sukob. Cilj mu je da se riješi obaveza koje proističu iz kolektivnog ugovora. Ovo moje mišljenje potkrijepljuje i okolnost što se on angažovao kod nekih radnika da ga u njegovim nastojanjima u tom pravcu podupru. Pošto su ti radnici, na koje se obratio, odbili da igraju tu ulogu, od onda nastupa pojačana reakcija u poduzeću i sistem novčanog kažnjavanja za svaku najmanju sitnicu.»

O prekidu pregovora Ivan Božičević obavijestio je zagrebačku Radničku komoru, zahtijevajući i intervenciju Inspekcije rada. Božičević piše: «[...] poduzeće nemože da se pomiri sa kolektivnim ugovorom i uslovima koje je dalo, već nastoji kako da izigra ugovor, i da si sumu danu na povišici namiri putem raznih globa. Tako je u subotu 6. ov. mj. šestoricu radnika globilo sa po 10. i 20. dinara, i to za greške za koje radnici nisu ranije nikada bivali kažnjavani.»³⁰

Zakazani su novi pregovori, 8. lipnja u 15,30 sati, ali ni ti pregovori nisu uspjeli, pa se tarifni pokret otegnuo sve do 27. srpnja 1936. kada je radništvo stupilo u štrajk, a u obavijesti Radničke komore Inspekciji rada kaže se: »da je samo tokom jednog tjedna globljeno osam radnica (Jarmila Korenjak, Anica Leskovar, Jelica Spielberger i Kušan s 10, a Sabina Flac, Dragica Kubaša i Jelka Božić čak s 20 dinara), te da su glavni uzrok kvarenju robe loši strojevi i loše sirovine.«³¹ Radništvo A. G. B-a odlučilo se na štrajk kao na posljednje sredstvo borbe i zbog držanja Inspekcije rada, koja uopće nije reagirala na pritužbe radnika, na prijavu Radničke komore i pisanje podružnice USTORJ-a, nego je nastupila pristrano u korist poslodavca.

Naime, inspektor Viličić došao je u tvornicu, 8. srpnja, s referentom Radničke komore Komeričkim. Odbio je da razgovoru s direktorom prisustvuju radnički povjerenici, jer da globljeni radnici mogu sami zastupati svoju tužbu, tvrdeći odmah u početku da se sviđa kvari zbog grešaka radnica a ne strojeva, inače bi neispravni strojevi svilu rascijepali. Radnica Jarmila Korenjak predložila je da se na strojevima poprave lamele, ali je to direktor odbio, jer da su lamele potrebne samo tada kada radnice rade na tri stroja. Prilikom toga razgovora

³⁰ Isto, 430/1-7097/1936 (dopis br. 5433 od 8. VI 1936).

³¹ Isto, 430/1-7097/1936 (dopis br. 5794 od 22. VI 1936). Božičević je obavijestio Radničku komoru, 18. VI, a ona Inspekciju rada, 22. VI. 1936.

Viličić je bio prema radnicama prilično grub, istakao je uvidavnost tvorničke uprave koja ih globi sa svega deset dinara, iako često trpi štetu veću od dvije tisuće dinara. Izjavljuje kako misli da je tu posrijedi i sabotaza, jer da je jedna radnička povjerenica izjavila: »[...] da će radnici tako dugo raditi pogrešno dok tvornica posve ne skrahira i ne zatvori posao«. Nakon što su radnice napustile sobu, Viličić je u prisutnosti Komeričkog rekao direktoru da očitó ima posla »[...] s komunistički nastrojenim radnicima, koji idu za tim da se poduzeće uništi, i da on već zna otkuda taj vjeter puše«. Komerički se osjetio povrijeđen i tangiran, te je rekao Viličiću da on miješa poslovanje Radničke komore s politikom, tj. komunizmom. Protestirao je žestoko protiv Viličićevog ispada, jer da »pitanje komunističke propagande nema da rješava on nego uprava policije, odnosno policijske vlasti«, te da će »radnička komora naći puta i načina, da se od njegovih podvala ogradi«. Nakon toga sukoba Viličića i Komeričkog nastala je »jedna velika galama, pa je ing. Viličić demonstrativno napustio tvornicu«. Komerički je ostao razgovarati s Mühlerom i zatražio da postupa s radništvom humano i da ga ne globi »jer, ako će im nedostajati finansijskih sredstava za život, one (tj. radnice, opaska MKD) su još više u nemogućnosti da svu svoju energiju ulože u posao, jer se razvija misao kako će da živi ako se joj od male plaće usteže još i za globe«. ³²

7.

Ruža Turković i tvornice svile. U međuvremenu se vratila iz Sovjetskog Saveza *Ruža Turković*. O tom vremenu sama Ruža govori ovako: ³³ »Ja sam se vratila ljeti 1936. godine i nakon razgovora sa radnicom Dragicom Lisjak, koja mi je prikazala stanje u tvornici (Trebitsch, opaska MKD), zamolila me je da se pokušam vratiti. Otišla sam se javiti poslovođi kao da sam ozdravila i želim opet raditi. On me je odmah primio vjerujući da ja nemam veze sa štrajkom koji je izbio u mojoj odsutnosti. Osim toga ja sam naučila nekoliko njemačkih rečenica sa kojima sam ga uvjerala da sam bila u Austriji. Njemački sam učila u srednjoj školi koju sam maturirala u Zagrebu i završila večernju trgovačku školu. Vrijeme je bilo takovo da smo morali raditi, mi koji smo marksistički odgojeni znali smo da trebamo ići u tvornice. U tvornici sam zatekla drugarice Višek Alojziju, Valaj Juditu, Petković Mariju, Janjić Dragicu, Lisjak Dragicu, Idu Brezović, Ankicu Ceranić, Rubnić Štefu, Rubnić Slavu, Štrkalj Milku, Kamanar Štefu i Kranjec Šteficu. To su drugarice na koje se je u ono vrijeme moglo osloniti u pokretanju i obnavljanju sindikalnog rada. Zato smo formirali grupu kandidata za prijem u Komunističku partiju u koju su ušli Lisjak Dragica, Višek Alojzija, Valaj Judita, Janjić Dragica, Petković Marija i Ceranić Ankica. Formirali smo marksističku grupu, prorađivali ilegalni materijal i preuzimali zadatke. Nakon niza zadataka zadnja provera bila je djeljenje letaka i pisanje parola na našem rajonu Peščenica.« »Tada je for-

³² Isto, 430/1-7097/1936 i 431/1-7403/1936. Komerički je o Viličićevoj izjavi obavijestio upravu Radničke komore, koju su do tada već osvojili komunisti, a ona je, 11. VIII, obavijestila sve referente Radničke komore da ing. Viličić prilikom posredovanja identificira predstavnike Radničke komore »sa komunistima« i raznim postupcima omalovažava rad Radničke komore ili ne postupa po zakonskim propisima.

³³ Sjećanja Ruže Turković i Alojzije Višek od 27. V 1979.

mirana Partijska ćelija, a za sekretara je bila izabrana Turković Ružica«, prisjeća se Alojzija Višek u istom dokumentu.

Reporter A. Krile (1953) upitao je radnice Zagrebačke industrije svile kada im je bilo najteže i one su odgovorile:³⁴ »Nikad nam nije bilo lako, uvijek smo bile obespravljene. Samo što smo se mi vrlo rano povezale s borbenim radničkim pokretom u URS-u i zahvaljujući tome, što je među nama radila naša drugarica Ružica Turković, koja je već onda bila vrlo aktivna i borbena. Njoj je uspjelo da nas skupi i organizira, da nam otvori oči nad svim nepravdama, razotkriva uzroke, i ujedno da nam pokazuje izlaz. Nije to bilo lako. Trebalo je nevjerovatno mnogo rada, osobito pojedincima, uvjeravanja, posjećivanja, brige. Naša je Ruža u svemu ustrajala. [...] Što više, njoj je uspjelo da i one radnice, koje su se bile učlanile u HRS (Hrvatski radnički savez, opaska MKD) privuče u našu organizaciju i na taj način ujedini cijelu tvornicu koja je do tada bila razbijena na dva fronta (URS-ovci, zagrebčani i HRS-ovci, osječani, koji su došli iz Osječke Svilane u ZIS). Zahvaljujući toj slozi mi smo uspjeli u svim svojim zahtjevima prema poslodavcu, pa smo uspjeli podići i naše plaće. Stvorili smo i našu partijsku organizaciju, a Ruža je bila sekretar.«

Treba istaći da je Ruža djelovala među radnicama obiju tvornica u Bužanovoj 20: Trebitschu i A. G. B-u. U najkraće vrijeme, a osobito zahvaljujući djelovanju Dragice Janjić — koja je bila iz Osijeka — radnici i radnice koje je doveo Mühlner iz osječke svilane, gdje su bili učlanjeni u HRS, napustili su taj sindikat Hrvatske seljačke stranke i pridružili se USTORJ-u, odnosno USSORJ-u.³⁵ Očito se nije radilo samo o akcionom jedinstvu, već o direktnom prijelazu, a zbog nagovaranja članova HRS-a da prijeđu u URSSJ isključen je 1937. i tajnik odsjeka za krojačke radnike u HRS-u Petar Majer, koji je surađivao i pri štrajkovima u A. G. B-u, Trebitschu i Unitasu.³⁶

8.

Uspješan završetak pokreta u A. G. B-u u ljeto 1936. Sukob između inspektora rada Viličića i referenta Radničke komore Steve Komeričkog dobio je šire razmjere i prijetio da se izrodi u sukob između te dvije državne organizacije koje su imale zadatak da štite radnike i paze na primjenu zakonskih propisa. Kako bi se spriječilo da događaji poprime negativni tok, zakazana je za 4. kolovoz 1936. nova rasprava na koju umjesto Viličića dolazi inspektor ing. Marko Mladineo, a umjesto Ivana Božičevića tajnik USSORJ-a Miroslav Pintar. Predstavnik Radničke komore i radnički povjerenici bili su isti kao na prethodnoj raspravi. Nakon dužih pregovora zaključeno je: 1. Obje će

³⁴ A. Krile, Kako su se borile radnice tvornice Z. I. S. — *Glas rada*, br. 9 od 26. II 1953.

³⁵ Hrvatski radnički savez (HRS) djelovao je od 1921. do 1929. i od 1935. do 1941. pod idejnim i političkim vodstvom Hrvatske republikanske seljačke stranke, odnosno Hrvatske seljačke stranke. On djeluje i u razdoblju od 1941. do 1945. pod vodstvom ustaša (vidi opširnije: *Bosiljka Janjatović*, Radnička politika Hrvatske seljačke stranke 1921—1941. — *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1973, 65 i dalje, i *ista*, Politika HSS-a prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921—1941. godine, Zagreb 1983).

³⁶ B. Janjatović, Politika HSS-a, n. dj., 272.

se strane strogo pridržavati kolektivnog ugovora sklopljenog 15. svibnja 1936. godine. 2. Prilikom globljenja radnice ili radnika visina globe ne smije preko- račiti trećinu nadnice. Ako je radnik mislio da je nepravedno globljen, mogao je zatražiti posredovanje radničkih povjerenika, tj. imao je pravo žalbe. Ukoliko se radnički povjerenici o globi ne bi sporazumjeli s upraviteljem A. G. B-a, mogla se tražiti intervencija Inspekcije rada. 3. Sve globe morale su se upisati u posebnu knjigu globa, a globe je uprava sporazumno s radničkim povjere- nicima imala dijeliti kao potpore radnicima koji su zapali u bijedu. U slučaju nesporazuma i viši je arbitar imala biti također Inspekcija rada. 4. Štrajkaši su morali ponovo početi rad 6. kolovoza u šest sati ujutro, a radilo se u dvije smjene od po šest sati. To ograničenje radnog vremena ukazuje na krizu u industriji svile, vjerojatno kao rezultat općih međunarodnih događaja na političkom planu.³⁷ Međutim, čisti dobitak dioničara te tvornice, 185.460 dinara, bio je te godine veći nego prethodne, a povećavanje broja radnika, početak bojadisanja i štampanja svile u zemlji zbog uvećanih taksa pri uvozu, pokazuju da je uprava A. G. B-a uspješno prevladavala sve teškoće, da povi- šenje troškova proizvodnje «uslijed socijalnih pokreta u proljeće 1936», i zbog poreza na luksuz, koji je od 1. travnja 1936. povišen za 25% i carine za 9% te poreza na poslovni promet nisu umanjili profilersku dobit.³⁸

O štrajku u tvornici A. G. B. u Zagrebu izašla je i bilješka u zagrebačkom listu URSSJ-a «Radniku» i u beogradskim «Radničkim novinama». U «Radniku» čitamo: «I ovaj slučaj je jedan dokaz više, da radnici mogu samo svojim sna- gama braniti izvojevane tekovine i pribaviti nove. Radnice A. G. B. shvatile su svoju dužnost i u svojoj složnoj i jedinstvenoj borbi prisilile poslodavca na uzmak. Neka i ova borba bude putokaz tekstilnom radniku, da jedino borbom i putem svojih klasnih organizacija mogu izvojevati pravo na život.»³

9.

Golema povika industrijalaca svile zbog takse na luksuz ponukala je državne organe da tu taksu i porez na poslovni promet zamijene jedinstvenom taksom od 44% vrijednosti svilenog prediva. Taj je porez trebalo platiti na zalihu sirove robe potkraj 1936, odnosno na vrijednost prediva koje je bilo upotrijeb- ljeno za izradu gotove robe koja je ležala na skladištu. Povećanje obima proiz- vodnje 1936. godine očito nije dalo očekivane rezultate, pa je počeo rasti i račun dužnika, a tvornica je trgovcima davala robu na veresiju, što se opet negativno odrazilo u bilanci za 1937. godinu, kada je tvornicu A. G. B. ponovo uzdrmao žestoki tarifni pokret.⁴⁰

Naime, od početka 1937. tekstilci i šivači u URSSJ-u istupaju jedinstvenije i snažnije, jer je na zemaljskoj konferenciji ujedinjenja, koja je održana 23.

³⁷ AIHRPH, RK, 430/1-7097/1936. Ramljak u monografiji «Tekstilci Jugoslavije», n. dj., str. 227 govori ponešto o tome štrajku.

³⁸ HAZ, zbirka isprava 15/30 — izvještaj na glavnoj skupštini A. G. B-a 15. IV 1937.
³⁹ *Radnik*, 13. VIII 1936. — Završen štrajk radnika u tvornici svile A. G. B. u Zagrebu; *Radničke novine*, 21. VIII 1936.

⁴⁰ HAZ, zbirka isprava 15/30 — izvještaj na glavnoj skupštini 19. V 1938.

veljače 1936. u Beogradu, definitivno riješeno pitanje ujedinjenja STRJ i SSORJ. To je ujedinjenje provedeno u Zagrebu već u trećem tromesečju 1932, kada su članovi USTRJ prešli u zagrebačku podružnicu USSOR-a, koji je od tada i vodio sve pokrete tekstilnih i odjevnih radnika. Zagrebački Podsavez USSORJ održao je još 26. siječnja 1936. svoju konferenciju na kojoj je Ivan Božičević govorio o socijalnoj politici i položaju tekstilnih radnika, Miroslav Pintar o tarifnim pokretima i štrajkovima, a Nikola Katarinčić iz Karlovca o nezaposlenosti tekstilnog radništva. U rezoluciji s te konferencije — koja je upućena nadležnim vlastima — zahtijevalo se slobodno sindikalno organiziranje, sklapanje kolektivnih ugovora, osamsatno radno vrijeme, zakonom propisane minimalne nadnice, pojačanje službe rada, izuzimanje gubljenja radnika iz nadležnosti poslodavca i sl. U skladu s tom rezolucijom, u toku 1936. vođene su u Zagrebu žestoke klasne borbe s poslodavcima poprimajući sve više navalni karakter s ciljem sklapanja povoljnoga kolektivnog ugovora i povišenja nadnica u skladu s povišenjem troškova života. U toku 1936. zagrebačka podružnica USSORJ-a vodila je 16 tarifnih pokreta od kojih je 10 završeno štrajkom i nijedan nije propao. Podružnica je u to vrijeme imala 600 članova, koji su kupovali 800 primjeraka lista »Radnik«, raspajajući ih među radnike. U upravi podružnice nalazili su se kao predsjednik Juraj Bermanec, kao tajnik Ružica Turković, blagajnik je bio Julije Unger, a odbornici Oto Burger, Ankica Palfi i Miroslav Pintar. U nadzornom odboru bili su Đuro Mezak, Ivan Pandža i Zdenka Poošč.⁴¹

Na osnovi sklopljenih kolektivnih ugovora u 1936. možemo utvrditi da je u 1937. u Zagrebu kao URSSJ-ov sindikat za tekstilne i šivačke radnike nastupao samo USSORJ, te da je realizirana odluka Pokrajinske uprave URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju o ujedinjenju USSORJ-a i STRJ-a. Međutim, ni poslodavci nisu čekali. Uredbom o minimalnim nadnicama, kolektivnim ugovorima i arbitraži od 17. veljače 1937. ustanovljene su minimalne satnice od dva dinara, a za mlade radnike i radnike izvan većih industrijskih središta i manje od toga. Uz to, znatno su pooštrjeni preduslovi za legalno pokretanje štrajkova, pa su to poslodavci shvatili kao izvanrednu mogućnost da zaustave svaki rast satnica i uopće pogoršaju položaj radnika intenzivnijom eksploatacijom i racionalizacijom.

Poslodavcima je išlo u prilog sindikalno nejedinstvo radnika, pa su tamo gdje je bio jak URSSJ forsirali HRS, a često i Jugoslovenski radnički savez (Jugoras). Tamo gdje je radništvo čvrsto pristajalo uz URSSJ-ove saveze, kao u tvornici A. G. B. i tvornici Trebitsch, i gdje su ubačeni članovi HRS-a listom prešli u URSSJ-ov USSORJ,⁴² vlasti su pokret radnika proglašavale komunističkim i žestoko ga progonile. Tako u obavijesti zagrebačke gradske policije Banskoj upravi o 12 štrajkova vođenih 1937. u Zagrebu šef policije piše: »Primjećeno je međutim, da inicijativa za većinu tih štrajkova [...] je izazvana od strane vodstva 'URS-a', koji su te štrajkove forsirali u svrhu masovne ljevičarske propagande. Pokušalo se je tom prilikom i sa taktikom čisto ko-

⁴¹ *Josip Cazi*, Razvoj sindikata u sklopu Ujedinjenoga radničkoga sindikalnog saveza Jugoslavije, knjiga 3, Zagreb 1980, 408, 436—437.

⁴² Mislimo na osječke radnice, na koje su djelovali Marica Petković i Dragica Janjić. Dragica je rođena u Kneževim Vinogradima, 19. V 1919, pa je bila bliza osječkim radnicama, koje su prihvatile njezine prijedloge. Za vrijeme štrajka u A. G. B-u Janjićka je, 9. VI 1937, bila uhapšena (AIHRPH, policijski karton 13/1943).

munističkih parola t.j. okupiranjem tvornica. Takav se slučaj desio prilikom štrajka u tvornici A. G. B., ali je energičnom intervencijom vlasti i taj pothvat osuđen, te se nije više ponavljao.⁴³

10.

Štrajh u A. G. B-u 1937. godine. Kolektivni ugovor, sklopljen 1936. godine, isticao je 15. svibnja 1937. Iako ni jedna strana nije otkazala ugovor, obje su strane mjesec dana prije njegovog isteka zatražile njegovu reviziju. Uprava tvornice zatražila je izmjenu točaka 4, 6, 7 i 13. te neke nove nadopune, koje su bitno mijenjale sadržaj ugovora. Među inim, zahtijevalo se da radnice, koje dva tjedna nisu bile na poslu, uprava poslije povratka na rad može slobodno raspoređivati na raspoloživa mjesta bez ikakve obveze da im dade prijašnji posao i prijašnju zaradu. Tvornička uprava nastojala se osigurati i od kriznih energetske situacija. Ako električne struje ne bi bilo više od jednog sata, tada se rad u tvornici prekida i izgubljeno vrijeme moralo bi se nadoknaditi u ostalim danima u tjednu. Predložene su i satnice za šegerte, koje su se prema dužini rada imale kretati poslije 24 tjedna (probni rok) između 1,5 do četiri dinara.

Radnici su imali, također, novih prijedloga. Oni su posredstvom podružnice USSORJ-e zatražili da se točka 6 nadopuni odredbom da u slučaju radničkog bolovanja važi § 219 Zakona o radnjama, tj. da zbog bolesti ili nesretnog slučaja radnik ima pravo na jednotjedna primanja kao da je na poslu. U točki 12 radnici su zahtijevali pravo na »božićnicu«, tj. izvanrednu isplatu jednotjedne zarade. Uz to, zbog poskupljenja troškova života, radnici zahtijevaju da se svim radnicima i radnicama povise satnice za jedan dinar.⁴⁴

Istodobno je podnijelo svoje zahtjeve i radništvo Trebitscha. Po Uredbi od 17. II 1937. prve pregovore trebalo je, kao obrtna oblast prvog stupnja, sazvati Gradsko poglavarstvo u Zagrebu. Međutim Gradsko poglavarstvo ne saziva pregovore ni za pokret u A. G. B-u, ni za pokret u tvornici remenja »Knochu«, ni za radnike niza krojačkih radnji koji su bili pred pokretom. Nakon jednomjesečnog štrajka, Radnička je komora, 14. svibnja, zatražila od gradskog načelnika dra Teodora Peičića da sredi to pitanje, jer da »[...] ovo stanje izazivlje kod radnika opravdano ogorčenje, i postavlja se pitanje, ako radnici stupe u štrajk tko će nositi moralnu i materijalnu odgovornost iz posljedica koje mogu nastupiti, a nastupile su zato jer nadležne vlasti nisu vršile svoju Uredbom propisanu dužnost.«⁴⁵ Iako je to pitanje uskoro pokrenuto s mrtve točke, 48 radnica A. G. B-a ne mogvaši dočekati dugotrajno rješavanje po propisanom postupku, stupile su, 18. svibnja u četiri sata poslije podne, u štrajk, nakon što je direktor poduzeća Cholleton odgovorio

⁴³ AIHRPH, XXI, inv. br. 4970 — izvještaj Vragovića br. 34891 od 18. XII 1937. Zagrebačka je podružnica USSOR-a, koju su od 1933. vodili komunisti, i Inspekcija rada, 15. VI 1937, upozorila na neispravno upućivanje radnika na štrajk (AIHRPH, RK, 474/3-5453/1937).

⁴⁴ AIHRPH, RK, 470/2-3582 i 3583/1937.

⁴⁵ M. Kolar-Dimitrijević, Socijalno-ekonomska politika gradske općine Zagreba s obzirom na položaj radničkog stanovništva, od velike svjetske krize do početka drugoga svjetskog rata (1931—1939). — *Povijesni prilozi*, 2, 1983, 236.

predstavnicima USSORJ-a da ne želi pregovarati s radnicima, ali da mogu pismeno dostaviti svoje prijedloge.⁴⁶

Gradsko poglavarstvo sazvalo je prve pregovore za A. G. B. 26. svibnja, i predsjedavao im je gradski tajnik Tomo Gompert. Na pregovore je od uprave tvornice došao direktor Cholleton, a jer je znao samo francuski, u njegovoj je pratnji kao tumač bio prokurist firme Radenić. Od radništva pregovorima su pristupila četiri radnička povjerenika i funkcionar USSORJ-a Miroslav Pintar. O pristranosti Gradskog poglavarstva možemo suditi po vođenju postupka. Prije početka pregovora gradski senator dr Benković zatražio je da se postupi točno po Uredbi od 17. veljače, i da se prije svakog nastavka pregovora radništvo vrati na posao, jer da će u protivnom gradska općina pristupiti «kašnjanju radnika».⁴⁷ Adolf Kunčić, koji je tim pregovorima prisustvovao kao promatrač, zahtijevao je da se zapisnički konstatira kako na radnicima koji su stupili u štrajk mimo postupka o pomirenju po Uredbi od 17. veljače nema krivice, jer je Gradsko poglavarstvo odugovlačilo sa sazivanjem pregovora. Zato se moralo intervenirati kod načelnika gradske općine kako bi se što hitnije odredio dan pomirenja, jer radništvo nije moglo da čeka. No, Benković je i dalje uporno inzistirao na pridržavanju Uredbe, jer da radništvo mora i može i dva mjeseca čekati da postupak pomirenja bude proveden, a ne ući u ilegalni štrajk, pa jer je i gradski tajnik Gompert zatražio da se radništvo prije svakih pregovora vrati na posao, radnički su povjerenici izjavili kako će pokušati nagovoriti radnike da se vrate na rad, ali da ne mogu garantirati hoće li to radnici prihvatiti. Zaključeno je da se radništvo ima vratiti na posao do 28. svibnja, i da će istog dana pregovori biti nastavljani.

Povratak radnika na posao omogućio je nastavak pregovora. Na tim pregovorima, 28. svibnja, uprava tvornice je povukla sve svoje prijedloge za reviziju. Predstavnik USSORJ-a Miroslav Pintar učinio je isto za prijedlog radnika, inzistirajući samo na jednom zahtjevu, a to je povišenje zarada, koje su s obzirom na svakodnevnu sve veću skupoću bile sve manje realne. Upravitelj Cholleton odbio je svako povišenje zarada, jer da radništvo Tvornice svile ima i tako za 33% veće zarade nego u ostalim istovrsnim tvornicama, i da su zarade limitirane konkurentskom borbom. Pristaje samo da se onim radnicima koje imaju četiri dinara na sat povisi satnica za pola dinara, a «svim ostalim ne može niti uz najbolju volju povisiti njihove zarade». Ta bi ponuda zahvatila samo tri radnika, pa je jasno da su radnički povjerenici otklonili taj prijedlog, inzistirajući na procentualnom povišenju zarada svih radnika. Štrajk je ponovo nastavljen i zahvatio je sve pogone i sva odjeljenja.

Naredni razgovor s radničkim povjerenicima inicirao je direktor tvornice.⁴⁸ Na taj su sastanak u uredskim prostorijama poduzeća na Jelačićevom trgu 10 došli nepozvani i Miroslav Pintar i vještak Radničke komore Adolf Kunčić, misleći da je uprava «omekšala» i da je voljna pregovarati. Međutim, direktor postavlja samo jedan upit: «hoće li mu radništvo praviti smetnje da izveze iz tvornice gotovu robu»? Pregovori nakon toga odmah poprimaju neugodan

⁴⁶ AIHRPH, RK, 472/4-4605/1937. Radništvo je, zapravo, još 14. IV u prijedlozima za reviziju kolektivnog ugovora dalo svoje prijedloge, na koje je uprava mjesec dana kasnije odgovorila negativno. O početku štrajka bila je obaviještena, 20. V 1937, i banska uprava Savske banovine (AIHRPH, zbirka V-3/91 — štrajk u A. G. B.).

⁴⁷ AIHRPH, RK, 473/3-4947/1937.

⁴⁸ Isto, 474/1-5187/1937.

ton. Kunčić izjavljuje da radnički povjerenici ne mogu odgovoriti na pitanje direktora, jer da je to pitanje svih uposlenih radnika »koji svi zajedno snose za jedan ili drugi odgovor kolektivnu odgovornost«. Cholleton je odgovorio preko tumača da se zahvaljuje na savjetima »koji mu nisu potrebni«, a na pokušaj Pintara i radničkih povjerenika da nastave pregovore odgovara »da je vrijeme novac«, i tako zapravo istjeruje radničke povjerenike iz kancelarije.

Drugi dan direktor je pokušao silom izvesti robu iz tvornice. O tome tajnik USSORJ-a Miroslav Pintar i zamjenik predsjednika Zvonimir Prlenda pišu Radničkoj komori, 9. lipnja 1937: »Jučer prije podne oko 9 sati g. direktor Šoltan t. t. A. G. B. u Zagrebu u pratnji oko 15 stražara i 2 policijska agenta došao je pred tvornicu, te je zatražio od štrajkajućeg radništva da izveze navodno gotovu robu. Štrajkajuće radništvo odbilo je zahtjev poduzeća, pa se nakon toga policija povukla.

Danas u jutro oko 5 sati došao je odred policije sa automobilom, te na dosta brutalan način uz upotrebu pendreka poapsio oko dvadesetak radnika i radnica, koji su spavali na štrajkaškim stražama.«⁴⁹

Ruža Turković, koja se tada zajedno s radnicama iz Trebitscha solidarizirala s radnicama A. G. B-a, sjećala se toga događaja 1969. ovako: »Poslodavac je nastojao da slomi štrajk na taj način što je pokušao uvesti štrajkbrehere, a istovremeno je došao kamion, kojim će izvesti gotovu robu, kako bi mogao dulje izdržati u štrajku i radnice prisiliti da se pokolebaju. To je bio prilično vješt trik, jer u koliko bi to izveo, on bi mogao prilično dugo odoljeti cijelu borbu i time ugroziti ne samo kolektivni ugovor radnica iz prizemlja, nego i naš kolektivni ugovor. Radnice A. G. B-a su nas upozorile i tražile da im pomognemo, jer se pred tvornicom nalazio obično jedan manji krug drugarica koje su držale štrajkašku stražu, a noću su dolazili drugovi iz sindikata, koji su pomagali da se u noći izdrži straža u raznim smjenama, da drugarice ne moraju dugo bdjeti. Mi smo se dogovorili u partijskoj organizaciji da čim one nama jave da isključimo električnu struju s tim da strojevi stanu i onda da pozovu radnice dolje. Tako je i bilo. Nekako oko 1 sat po podne zvono je presjeko tamo gdje smo mi radili. Zvono nam je najavilo da je dolje policija. I drugarica Ceranić, ona je poletila van i ona je isključila struju, zaustavila strojeve. Strojevi su stali, u mahu radnice su se strčale s upitom 'Šta je sada?' Mi smo im rekle: 'dolje je policija, trebamo pomoći'. Nije bilo radnice koja bi se pokolebala. Sve smo izletile kao jedna na dvorište i tu na ovom uskom ulazu stale ruku o ruku pred ulaz i napravile smo živu branu na vratima. Pred nas je došao Šoprek, policijski šef za komuniste. On je počeo s još jednim agentom da šeeće pred nama i da nas mjeri od glave do pete, misleći nas tako preplašiti. Mjerio nas je i dobacio 'Upamtiti ću ja vas', a mi smo se dogovorile da se ne damo izazvati, nego smo mi njega mjerile još gore nego on nas, s mržnjom u očima. Da je pokušao samo nešto on bi bio zgažen onoga časa tamo. I on je dva-tri puta prošetao i pokušao da priđe k nama, međutim nitko se nije ni maknuo. Stajale smo mirno bez ijedne riječi. Samo smo ga mjerile. Onda se povukao i otišao iza ugla, i za čas se pred nama stvorila četa policajaca sa komandiro. I sad smo mi izletile van. Oni su poredani po jedan

⁴⁹ Isto, 474/1-5259/1937. Među ostalima uhapšeni su Dragica Janjić i Mirko Milosavljević, Dragica je osuđena na osam dana zatvora, a Milosavljević je dobio izgon iz Zagreba na tri godine nakon što je 7 dana odsjedio u zatvoru. Milosavljević je u ljeto 1941. bio uhapšen zbog komunizma i 3. X 1941. otpremljen u logor Jasenovac (AIHRPH, policijski karton, 21/3183).

ispred nas i samo su čekali komandu da navale i da nas odstrane. A mi nismo čekale da oni nas odstrane, nego smo izletile van, počele smo ih grabiti za bluže, počele smo vikati, i nastao je jedan takav urlik, vrisak, galama, te se sletilo čitavo građanstvo iz okolnih stanova, te je nastao prosto jedan protest, jedna uzbuna. Tada su policajci vidjeli da ne mogu na taj način i to usred bijela dana, ta bilo je nekako oko 1 sat po podne, i oni su se povukli. I tako smo mi taj dan spriječile poslodavca da uvede štrajkbrehere i da izveze robu iz tvornice AGB. Mi smo se povukli i taj dan je bio mir. Međutim straže su nastavljale da paze dalje [...]. Prilično smo drugova alarmirali iz sindikata, bilo je tu i neuposlenih drugova i drugova iz drugih fabrika koji su došli te noći čuvati stražu. Tu smo imali jednu malu baraku, napravljenu od dasaka, natkrivenu, unutra su spavali, tu se kuhao čaj. I rano u jutro policija nije mirovala, već je došla u jutro rano. Naša fabrika je već radila, već su drugarice bile za strojem i već su trebale samo da puste da zalaufa stroj, kada se dolje policija šuljala kraj ove ograde pognuta u punom ratnom stavu da ih nitko nije primjetio, preskočili su preko ograde i navalili na štrajkašku stražu. Počeli ih tući. Drugaricu Elzu Mašić tako su je preko bedara izmlatili jer je baš spavala, da je bila sva izmračena. Uhapsili je, a uhapsili i nekih desetak radnica, koje su tu našli. Neki drugovi su uspjeli preskočiti plot prema češnjari, a jedan dobar dio radnika, iznenađen, bio je uhvaćen i odveden. Međutim, nisu se oni zadovoljili time što su uhvatili štrajkašku stražu, nego je Šoprek došao u Trebič, dao zaustaviti strojeve, izveo sve radnice Trebića na dvorište i onda je tražio one koje je dan prije zapamtio, i prstom na njih pokazivao i tako izveo njih desetak: Idu Brezović, Ankicu Ceranić, Petkovičku, Višekicu, ja se sad neću svih imena sjetiti, Žamčevku, izdvojio ih je, i ovaj Jagičku, i još je jedanput poslao agenta gore i tražio me, ali me nije našao, jer sam ja radila u drugom odjeljenju i jedan sat kasnije smo počinjali. Odvedene radnice bile su osuđene na 15 dana zatvora. Mi smo sa strane sindikata organizirali odmah proteste i porodica je išla intervenirati, ali ništa nije koristilo, radnice su morale odsjediti svoju kaznu zbog svoje solidarnosti i radi svog učešća u pomoći drugaricama u AGB-u.*

Vodstvo Radničke komore poduzelo je također akciju za oslobađanje zatvorenika. Eduard Fleischer iz Radničke komore, predsjednik pokrajinskog odbora URSSJ-a, Adam Katić i funkcioner USŠORJ-a Miroslav Pintar intervenirali su 10. lipnja kod šefa zagrebačke policije dra Josipa Vragovića. Primio ih je hladno i pročitavši dopis podružnice USŠORJ-a Radničkoj komori, u kojem se moli za njezino posredovanje, upitao: »Šta vi hoćete, gospodo?« Pintar je odgovorio kako žele da se bezrazložno uhapšene radnice puste, na što ga je Vragović prekinuo upitom: »Recite gdje i u koliko su sati te radnice uhapšene« i da su uhapšene na teritoriju tvornice u pet sati ujutro gdje su noćivale u šatorima, a »one tamo ne smiju biti, ako ne rade«. Vragović negira da je hapšenje bilo brutalno, ističe da je i jedan radnik štapom udario stražara, te uporno tvrdi da se policija nije miješala u štrajk radnika, ali da ona »ne može tolerirati, da se radnici zadržavaju na teritoriju tvornice, da tamo noće i da sprečavaju kretanje«. Na objašnjenje Pintara da je postavljanje štrajkaških straža uobičajen postupak u štrajku, Vragović je odgovorio: »Ta je praksa pokušana, odmah suzbijana, i bit će suzbijana«, i da je policija postupala pravilno, jer je 9. lipnja pozvala radnice da napuste teritorij poduzeća svojevoljno, a kada to nisu učinile »odstranilo ih se silom«. Zbog toga postupka, naravno da nije došlo ni do nastavka pregovora 10. VI u kancelarijama A. G. B. na Jelačićevom

trgu 10, pa je to ponukalo Vragovića da delegaciji obeća da će svih šesnaest uhapšenih radnica biti još istog dana preslušano i vjerojatno pušteno na slobodu, izuzev radnika koji je udario štapom stražara. Vragović je iskoristio i priliku da upita predstavnike podružnice USSORJ-a što je među uhapšenim radništvom radila Augustina Turković, koja je dobila izgon iz Zagreba i nikako se nije smjela zateći među štrajkaškom stražom.⁵⁰

Kompletan sastav uhapšenih radnica nije još uvijek poznat. Znamo da su bila uhapšena osim Dragice Janić i Mirka Milosavljevića i drugarice koje spominje Ruža Turković i Lucija Rukavina⁵¹, Elza Tomašić⁵², Marica Jandrić i druge, a hapšenja je bilo više dana uzastopce.⁵³ Štrajkaši su uhapšenima slali hranu i na razne načine ih pomagali.

Štrajk se otegnuo i iznad očekivanja radnika, pa je, usprkos pomoći koju je prikupljalo radništvo Gaona, Hahna i Nettela i drugih tekstilnih tvornica u tom dijelu grada, položaj štrajkaša bio sve teži, tako da je i vodstvo Radničke komore odlučilo pomoći da se štrajk što prije završi. Na temelju člana 4 Zakona o Zaštiti radnika, Radnička komora sazvala je nove pregovore za 10. srpanj u 10 sati. Zbog prividne ili istinske spriječenosti Cholletona, novi je termin dogovoren za 13. srpnja.⁵⁴ Kada je toga dana Cholleton došao i vidio među pregovaračima tajnika podružnice USSORJ-a Miroslava Pintara htio je odmah otići, izjavivši da »organizacijom ne će nikakvih pregovora«. U posebnoj sobi daje izjavu kako je za vrijeme štrajka ne samo tvornica bila blokirana, već da je i on sam bio kamenjem napadnut od radnika te da te metode nisu potekle od radnika, već da »su organizirani od izvjesne strane preko nekoliko radnika«. Kaže kako je izvjestio glavnu direkciju firme u Francuskoj o tim događajima i da je ona zaključila da »tvornicu zatvori i da pod takovim okolnostima uopće ne radi«. Vladimir Pfeifer, tajnik Radničke komore, umirivao je direktora, jer je »i radništvo bilo izazvano pokušajima da uposli štrajkbrehere«, da je i radnike policija tukla, te da »svugdje je to tako, pa ipak se štrajkovi sporazumom likvidiraju«. Cholleton se još uvijek nećkao da započne pregovore. Izjavljuje kako je smatrao da u Jugoslaviji postoji sloboda rada i da rad drugih radnika ne može biti izazov za spomenute metode štrajka, pa da neće nikako uposliti radnike koji su se istakli u već »navedenim metodama«. Ostale radnike da je voljan primiti na posao pod dosadanjim uvjetima i da će minimalne satnice od četiri dinara ipak povišiti na 4,50 dinara, ali i to pod uvjetom da to povišenje odobri glavna direkcija u Francuskoj.⁵⁵ Do pravih pregovora na tom sastanku nije, prema tome, ni došlo.

⁵⁰ Augustina Lenuci-Turković, rođena je 9. XI 1911. u Osijeku. Bila je aktivni član URSSJ-ovih sindikata, i za vrijeme svog rada u A. G. B-u radnički povjerenik. Stanovala je u Bužanovoj 28, te je budno pratila sve što se zbiva u obje tekstilne tvornice u Bužanovoj ulici. Ona je već 19. X 1935. bila uhapšena zbog komunizma i protjerana na područje Osijeka, gdje je bila zavičajna. (AIHRPH, RK, 474/2-5331/1937 — izvještaj E. Fleischera od 10. VI 1937. i zbirka V-3/91. i AIHRPH, pol. karton 37/5679). Osuđena na 7 dana zarvora.

⁵¹ Rođena 1905. u Gornjem Pazarištu. Osuđena zbog štrajka u A. G. B-u na pet dana zatvora (AIHRPH, pol. karton 26/4025).

⁵² Rođena 9. X 1908. u Vrhovljanima kod Čakovca. Stanovala je u Zlatarićevoj ul. a kažnjena je sa 100 dinara globe jer je s Baricom Živković i Androm Petrak na uglu Bužanove i Štigne ulice napala 30. VI 1937. štrajkolomce (AIHRPH, pol. karton 35/5467).

⁵³ Zene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila 1941. Zagreb 1967, 325.

⁵⁴ AIHRPH, RK 476/2-6223/1937.

⁵⁵ Isto, 476/2-6372/1937.

Radnička komora molila je naime još u lipnju Inspekciju rada da se prihvati posredovanja rada, ali ona to dugo odbija, jer da taj štrajk pripada domeni djelatnosti Gradskog poglavarstva Zagreba. Na ponovnu molbu Adolfa Kunčiča, inspektor rada Viličić obećava da će se posavjetovati sa šefom Inspekcije rada Mladineom. I opet punih deset dana šutnja. Kunčič ponovo odlazi u Inspekciju rada, te mu tu Mladineo kaže da Inspekcija rada nije dužna posredovati, ako je štrajk započeo nakon neuspjelog postupka pomirenja kod prvostepene upravne vlasti i da je taj štrajk ilegalan, dakle nezakonit. Dokazivanje Kunčiča, kako Uredbom o utvrđivanju minimalnih nadnica nije prestala funkcija Inspekcije rada koja proizlazi iz Zakona o inspekciji rada, Mladineo odbija, te Kunčič piše, 28. VI 1927, upravi Radničke komore: »Obzirom na iznešena stanovišta Kr. banske uprave — Inspekcije rada, radnici su došli u situaciju, da se radi svoje zakonske zaštite nemaju više na koga obraćati», te da će »to izazvati neminovno teških posljedica općenito u privredi« i zahtijeva, da se hitno zatraži tumačenje Uredbe od Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja u Beogradu.⁵⁶ Zbog takvog držanja Inspekcije rada, štrajkaši su došli u vrlo tešku situaciju, utoliko više što su poslodavci A. G. B-a započeli rad sa štrajkolomcima, pa je tada došlo i do fizičkog obračunavanja štrajkaša i štrajkolomaca. Do pregovora 13. srpnja došlo je čisto privatno, nakon što je na molbu zagrebačke podružnice USSORJ-a tajnik Radničke komore Vladimir Pfeifer uz pomoć njenog tajnika Marka Bauera, ugovorio posredovanje preko Udruženja industrijalaca.

Tok tih »neobaveznih i neslužbenih pregovora« uistinu je bio čudan. U jednoj sobi Radničke komore sjedio je direktor A. G. B-a, u drugoj Miroslav Pintar i radnički povjerenici a Fleischer je prenosio izjave jednih drugima. Na ponudu Cholletona kako je voljan da započne rad s radnicima koji nisu bili na čelu štrajka, Pintar je odgovorio da se štrajk može likvidirati samo ako tvornica primi na posao sve radnike koji su bili zaposleni i prije štrajka. Taj su zahtjev jedinstveno podržali svi radnici iz pregovaračkog odbora, ispričavajući se direktoru što se našao u središtu sukoba, i da napad na njega nije bio namjeren. Odgovor radnika ponovo je razbjescio Cholletona. On kaže da radnici ne govore istinu i demonstrativno napušta prostorije Radničke komore, koja se tada već nalazila u novoj zgradi na današnjem Lenjinovom trgu.

Iz dana u dan položaj radnika bio je sve teži, pa i uprava podružnice USSORJ-a ponovo nastoji da se obnove pregovori i predsjednik Podsavaza i dugogodišnji predsjednik zagrebačke podružnice Juraj Bermanec piše Radničkoj komori na sredini srpnja: »Prilikom pokušaja uvođenja štrajkbrehera na rad došlo je do manjeg sukoba između štrajkaša i štrajkbrehera, te su tom zgodom bacane kamenice sa jedne i druge strane. Kako je kod toga događaja bio prisutan direktor poduzeća, to dopuštamo mogućnost da je koja kamenica pogodila direktora, no primjećujemo da direktor poduzeća nije bio prisutan ne bi se to dogodilo. Odbijamo ispred organizacije i radnika da je taj sukob bio organizovan, već je izbio spontano izazvan revoltom radnica, a koji je revolt sasvim razumljiv. U svim štrajkaškim pokretima u svijetu, pa tako i kod nas, gdje se pokušalo uvesti štrajkbrehere došlo je do sukoba, ali koji su se onog momenta izgledili i pali u zaborav, kada je bio učinjen obostrani sporazum.« Juraj Bermanec — predsjednik tekstilaca za Hrvatsku od 1932. pa do zabrane URSSJ-ovih sindikata potkraj 1940. i jedan od najpoznatijih

⁵⁶ Isto, 476/1-6131/1937. — dopis USSORJ 113/7. VII 1937.

zagrebačkih sindikalnih rukovodilaca — nastoji da dođe do prekida štrajka, ali ne odustaje od zahtjeva da se na posao prime svi štrajkajući radnici i da se kolektivni ugovor produži za daljnu godinu dana, a satne povišice da se utvrde na posebnim pregovorima.⁵⁷ No Cholleton ni za taj pomirljivi ton i dobar prijedlog nema sluha, te odgovara, 19. srpnja, da ne pristaje uopće na pregovore, a «glede uslova za rešenje spora izvješćujemo Vas, da ćemo ih dati pojedinačno svakom radniku koji dođe u naš ured», znajući da je potvrđivanje kolektivnog ugovora i priznavanje radničkih povjerenika velika povlastica radnika koja im omogućava daljnu borbu.⁵⁸

Vjerojatno bi se štrajk još produžio da A. G. B. nije bio obasut iznenadnim novim narudžbama svile. Procijenivši da bi otklanjanjem izgubio više nego prihvaćanjem kolektivnog ugovora, Cholleton je telefonski obavijestio, 20. srpnja, predsjednika Radničke komore da pristaje na likvidaciju štrajka, na produženje kolektivnog ugovora do 15. travnja 1938. i na povišenje minimalnih satnica na 4,50 dinara, ali odbija ponovno zaposlenje Augustine Turković, Marije Jandrić, Jarmile Korenjak i Elze Tomašić. Prekid štrajka i početak rada zahtijeva se odmah, jer da Cholleton putuje u Francusku na mjesec i pol dana, te ako se odmah ne obnovi rad da će se štrajk produžiti do kraja rujna.⁵⁹ Pfeifer je tu obavijest odmah prenio podružnici USSORJ-a i Zvonimir Prlenda u ime saveza odmah je stupio u kontakt s Cholletonom, te je dogovoreno da se rad odmah obnovi i da na posao neće ponovo biti primljena samo tri štrajkaša (Turković, Jandrić i Ignac Ivić), ali da će i njima biti isplaćen 14-dnevni otkaz i izdato uvjerenje da su samovoljno napustili posao bez spominjanja štrajka. Radništvo je prihvatilo te uslove, jer je štrajk i predugo trajao da bi se radnici mogli obskrbljivati od štrajkaške pomoći i tako je štrajk likvidiran.⁶⁰

Iako je uspjeh toga štrajka s obzirom na žrtve bio minimalan, njegov je odjek bio velik, a iskustvo u borbi sa stranim kapitalom dragocjeno. Dvomjesečni štrajk (od 18. svibnja do 20. srpnja), podržavan od ostalih sindikalno organiziranih radnika Peščenice i Zagreba, pratilo je sa simpatijama radničko stanovništvo. Treba istaći da je štrajk u A. G. B-u najveći štrajk u Zagrebu poslije donošenja Uredbe o minimalnim nadnicama i da je te godine štrajkova, ne samo u Zagrebu već i u Hrvatskoj, bilo malo. Jedinstvo i borbenost radnica upozorili su predstavnike stranog kapitala da usprkos otežanom vođenju štrajkova i sprezi s vlastima, koje su podržavale kapitaliste, ipak ne treba ići predaleko u eksploataciji radnika i kršenju njihovih zakonskih prava, te da je ustanova radničkih povjerenika velika tekovina koju je steklo radništvo u prvim godinama poslije prvoga svjetskog rata. Ona je ozakonjena 1922. Zakonom o zaštiti radnika i iako je njihova funkcija posrednička, njihova je uloga znatno šira na polju zaštite radnika u pogledu radnog vremena, zdravlja, života i socijalnog osiguranja.

⁵⁷ Isto, 476/4-6422/1937. Bermanec je bio uhapšen za Banovine Hrvatske i od Mačeka predan ustašama koji su ga 1941. strijeljali u Zagrebu.

⁵⁸ Isto, 477/1-6527/1937.

⁵⁹ Isto, 477/1-6528/1937.

⁶⁰ Isto 477/1-6580/1937. Uskoro zatim Marica Jandrić primljena je na posao kod Hahn i Nettla u Branimirovoj 43, ali je momentalno otpuštena kada je uprava te tvornice saznala da je iz A. G. B-a otpuštena zbog štrajka i članstva u organizaciji. Adolf Kunčić i Prlenda intervenirali su 17. VIII 1937, kod uprave A. G. B-a zahtijevajući da se prekine s davanjem podataka o štrajkašima, i da im se tako omogućí novo zaposlenje (Isto, 479/2-7314/1937).

11.

Novogodišnja poruka Ruže Turković. I u tvornici Trebitsch izabrani su na početku 1937. radnički povjerenici, među kojima i Marija Petković i Ružica Salopek. Međutim zbog pojave i sve nasilnijeg djelovanja vodstva Hrvatskoga radničkog saveza (HRS-a), jedinstveni front tekstilnih radnika i radnica u borbi protiv poslodavaca bilo je sve teže ostvariti, jer HRS sve više pokazuje svoj antimarksistički stav, ističući da su komunisti i njihove organizacije idejom o diktaturi proletarijata opasnost za hrvatski narod i da samo otežavaju radničku i »narodnu borbu«. ⁶¹ Čak su i socijalisti za HRS-ovo vodstvo agenti protunarodnih beogradskih vlada, pa je u toj fazi opozicija prema režimu, uz naglašavanje što mirnijeg rješavanja sporova iz proizvodnih odnosa s kapitalistima, osnovni pravac politike HRS-a. Upravo zbog toga gledišta mnogi su poslodavci pomagali HRS, jer HRS-ovci nisu forsirali štrajk kao najradikalnije sredstvo borbe, i često su se zadovoljavali minimalnim povišicama zarada.

U novogodišnjem broju zagrebačkog »Radnika« Ruža Turković objavila je članak »Ne smijemo ovako dalje«. ⁶² To je, zapravo, novogodišnja poruka tekstilnom radništvu Zagreba, posebice Trebitscha gdje je Ruža još uvijek radila. Ruža piše da se u Trebitschu pojavio HRS, iako je većina radnika organizirana u URS-u. »S pojavom te organizacije uslijedilo je razbijanje naše sloge jer su radnici, koji su se tamo začlanili, dobivali upute od strane vodstva, da ne dolaze na naše sastanke i da nastoje naše članove privući u HRS, koji da je bolji od Ursovog.« Opisano je, kako je URS organizirao sastanak na kojemu se trebalo dogovoriti o predstojećem tarifnom pokretu, te su pozvani i članovi HRS-a »ali ovi su najodlučnije odbili svaku saradnju s nama«. Rezultat toga razdora bio je da je poslodavac odbio da nam ispuni naše zahtjeve, izgovarajući se da to ne zahtijevaju svi radnici, »[...] jednom riječi, iskoristio je našu neslogu u svoju korist, a mi nismo imali snage da ga prisilimo da ispuni naše zahtjeve«. I dalje: »I mi stojimo ozbiljno pred problemom, kako da učinimo kraj ovom nezdravom stanju u tvornici. Jer dok radnici ne shvate, da smo svi mi radnici jedne te iste tvornice i izrabljivani od jednog te istog poslodavca, dotle smo nemogući da bilo što postignemo. Ako je radnicima, članovima HRS-a, na srcu težnja za borbu protiv nepravdnog izrabljivanja i za poboljšanje naših životnih uslova — a mi smo uvjereni da jest! — onda je nerazumljivo njihovo otuđivanje od nas, znači da njihovo vodstvo nije pravilno postavilo stvar, jer je nastao razdor i svađa oko toga, koji je savez bolji; rascjepane su snage i puštamo bez opiranja poslodavcu da radi šta hoće.

Mi ne smijemo dopuštati da stvari dalje tako idu. Treba da upravimo sve naše djelovanje na to, da ujediniamo svoje redove. Mi ne ćemo ni ne smijemo nikome zamjerati, ako je organizovan u drugom kojem savezu, sve dotle dok se on želi s nama zajednički boriti. A dok to radnici ne shvate i slijede loše upute i tako pojačavaju razdor, oni istupaju protiv vlastitih interesa, a u interesu poslodavca. Krajnji je čas da se trgnemo i da trijezno pogledamo stvarnosti u oči.

⁶¹ B. Janjatović, Politika HSS-a prema radničkoj klasi, n. dj., 288.

⁶² Članak je bio potpisan samo sa »tekstilkas« ali u zborniku »Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila 1941« 310—1 on je autoriziran: pa je i utvrđeno o kojoj se tvornici govori.

Zato drugovi i drugarice, odbacimo sve te zadjevice o tome, koji je savez bolji i postavimo pred sebe pitanje našeg života i uslova rada i prema tome naših zahtjeva, kako da ih najlakše ostvarimo. Jedino tako moći ćemo ći naprijed.

I zato pozivamo drugove i drugarice Hrvatskog radničkog saveza, da si drugarski pružimo ruke i jedinstveno podemo u susret novim borbama za bolji život.«

I doista. Uvjeravanjem, drugarskim ponašanjem i pomaganjem u tvornici Trebitsch ostvarivan je jedinstveni front svih radnika prilikom tarifnih pokreta. To je imalo odraza i na položaj radnika. Tarifnim pokretima u dva navrata, radnice te tvornice uspjele su povisiti zaradu za 25 para po satu, tako da je satnica bila oko 5,50 dinara, što je bila vjerojatno najviša satnica među tekstilnim radnicama Zagreba i Hrvatske.⁶³

12.

Klasna borba u Trebitschu 1937. godine. Jedinstveno i složno radnice Trebitscha bore se za svoja zakonska prava, i to uvijek posredstvom podružnice USSORJ-a u koji je većina bila učlanjena. Ta je sindikalna organizacija obavijestila, 14. travnja 1937, Radničku komoru da je uprava Trebitscha produžila prekovremeni rad i nakon isteka vremena za koje je dobila dozvolu od Inspekcije rada, i da Josip i Ružica Vince rade dnevno čak četiri sata više. Savez je zamolio Radničku komoru da u interesu zdravlja radnika poduzme hitne korake da se prekovremeni rad zabrani, jer to »nije nikakav rad u javnom interesu, već obični manevar poduzeća da izigra postojeći kolektivni ugovor«, odnosno Zakon o zaštiti radnika. Komora je taj dopis odmah prosljedila Inspekciji rada s prijedlogom da se u tvornici uvede još jedna smjena. Ne znamo je li taj prijedlog realiziran, ali se na osnovi očuvane dokumentacije može utvrditi da u Trebitschu nije bilo ponovnog kršenja radnog vremena.⁶⁴

I u Trebitschu je važnost kolektivnog ugovora iz 1936. isticala 28. lipnja 1937, pa je mjesec dana prije radništvo uputilo upravi tvornice zahtjev za reviziju kolektivnog ugovora. Zatraženo je da se točka 1 nadopuni formulacijom da će prilikom bolovanja radnika važiti § 219 Zakona o radnjama, a u točku 11 da se unese da će svi radnici i radnice nedjelju pred Božić dobiti jod jednu tjednu plaću. Satnice su se imale povisiti za 75 para, jedino za šegrte nije bilo prijedloga za povišenje satnica. U rečenici gdje se govori da daljnja povišica ovisi o kvalifikaciji radnika »koju prosuđuje po naravi stvari poslodavac«, predloženo je da se nadopuni »i radnički povjerenik«. Svi ti zahtjevi opravdavaju se velikim poskupljenjem prehrambenih namirnica s nadom »da će cj.(enjeni) naslov opravdanom zahtjevu radnika izaći u susret.«⁶⁵ Budući da uprava tvornice nije odgovorila na molbu radnika potkraj travnja, zamolila je Radnička komora Gradsko poglavarstvo, kao obrtnu vlast prvog stupnja, da zakaže pregovore.⁶⁶ Tek tada upravitelj Neumann šalje, 10.

⁶³ Sjećanje Ruže Turković i Alojzije Višek od 27. V 1979.

⁶⁴ AIHRPH, RK 481/3-8587/1937.

⁶⁵ Isto, 471/3-4076/1937 — dopis podružnice USSORJ-a Trebitschu 26. IV 1937.

⁶⁶ Isto, 473/4-5026/1937.

svibnja 1937, pismo podružnici USSOR-a i kopiju pisma Radničkoj komori, u kojem se, među ostalima, navodi: »Primili smo Vašu c. pretstavku broj 70/37 od 26. 04. o. g., te Vam u rješenju iste saopštavamo slijedeće: Na Vašu točku pod 1. primjećujemo, da je to zakonska odredba, koja za nas važi kao i ostale odredbe Zakona o radnjama. Vaše ostale točke pod 2. 3. i 4. otklanjamo u cijelosti iz razloga, da smo u vremenu od 28. maja 1936. god. pa sve do danas dva puta povišili satne plaće, ali smo pripravnici, da radnicima-cama, koji-e u tom vremenu nijesu dobili-e povišicu plaća i to u odjelima: snovanja, čišćenja, namatanja i uvađanja povišimo platu na sat za din. 0,25, dočim u tkaonici, izlazeći ususret radnicima-cama, želimo uvesti akordni rad, prema kojem jedna prosječna radnica, može lako postići povišenje svoje nadnice od 6—10%.⁶⁷

Prema očuvanom izvještaju vještaka Radničke komore Milivoja Magdića, na pregovorima u Gradskom poglavarstvu Zagreba, 28. svibnja, dogovoreno je da se u kolektivni ugovor unese stavak o bolovanjima prema zahtjevu radnika, ali je uprava odbila da isplaćuje božićnicu. O povišici prema kvalifikacijama »predstavnicu poduzeća nisu htjeli raspravljati, već su kod rasprave u predmetu povišice htjeli eventualnu povišicu vezati s uvođenjem akordnog rada u nekim odjeljenjima. Ja sam tom prilikom istaknuo da pitanje uvođenja akordnog rada ne može po izričitom slogu Uredbe uopće biti predmetom rasprave prigodom pomirenja, već da je za takovu eventualnost predviđena zasebna procedura. Predstavnicu poduzeća konačno su odustali od toga vezaanja i postignut je sporazum prema kojemu će svi radnici i radnice koji su bili zaposleni u preduzeću 25. decembra 1936. dobiti povišicu od 25 para po radnom satu.⁶⁸

Povišenjem satnica spriječen je dugotrajniji štrajk radništva tvornice Trebitsch u vrijeme štrajka radništva tvornice A. G. B., a svakako da je štrajk u A. G. B-u utjecao na izvjesnu popustljivost uprave Trebitscha. U naprednoj radničkoj štampi taj je pokret ocijenjen kao uspješan, jer su »predstavnicu radnika kategorički odbili uvođenje akordnog rada, a povišicu plaća tražili zbog poskupljenja životnih namirnica«, te je predstavnik uprave tvornice »[...] jvidjeviši jedinstvo i odlučnost organiziranih radnika i radnica« odustao od zahtjeva za akordom.

Radništvo je putem svojih predstavnika bilo obaviješteno o toku rasprave vođene kod Gradskog poglavarstva, 30. svibnja 1937, te se složilo da u tadašnjem trenutku ne treba zahtijevati više, da se treba zadovoljiti postignutim i da ne treba ići u štrajk.⁶⁹

Treba posebice naglasiti da radnice Trebitscha, iako ne štrajkuju, pažljivo prate sva zbivanja u tvornici A. G. B-a. One brane ulazak štrajkbrehera u tvornicu, bore se s policijom, i zapravo pomažu radništvu A. G. B-a toliko da se može govoriti o jedinstvenom istupu radnica A. G. B-a i Trebitscha prilikom štrajka u A. G. B-u.

One su čak i hapšene zbog štrajka u A. G. B-u, iako rade u Trebitschu, a Ruža Turković samo je slučajno izbjegla hapšenje, jer je u to vrijeme radila

⁶⁷ Isto, 472/2-4389/1937.

⁶⁸ Isto, 473/3-4948/1937.

⁶⁹ *Radnik*, 4. VI 1937. — Produžen je kolektivni ugovor kod tvornice S. Trebitsch i sin k. d.

u čistionici sirove robe koja je počinjala raditi u 7 sati, a ne u 6, a uz to je nadmajstor Fidler upozorio Ružu Turković da je traži policija, pa se uspjela skloniti na sigurno mjesto.⁷⁰

13.

Izbori za radničke povjerenike u tvornici Trebitsch i sin 1938. godine. Izbor radničkih povjerenika provodio se po točno propisanim uputama i bio je prilično kompliciran, osobito tamo gdje su bile postavljene dvije ili više izbornih lista, odnosno gdje su djelovali sindikati različitih opredjeljenja i ciljeva, pa su rezultati izbora često poništavani, a radništvo nije znalo za koja da glasa.

U tvornici Trebitsch izborni je odbor predložio i te godine samo jednu kandidatsku listu, a kandidati za radničke povjerenike bili su članovi USSORJ-a, te su po članu 22 Uputstava proglašeni za radničke povjerenike bez izbora. U izbornom odboru za radničke povjerenike tvornice Trebitsch, u kojoj je tada radio 61 radnik i 9 namještenika, nalazile su se najstarije radnice: Marija Petković, Ružica Salopek, Marija Kraševac-Križančić, Milka Štrkalj, te Antun Ros i Josip Beljak, a radnički povjerenici bili su tkalja Lojzika Višek (rod. 1912) sa stanom u Heinzelovoj 14, tkalja Dragica Janjić (rod. 1917) sa stanom u Livadićevoj 14, snovačica Greta Berec (rod. 1915) sa stanom u Staroj Peščenici IV br. 2 i tkalja Marija Kralj (rod. 1913) iz Baštijanove 3. Na mjestima zamjenika nalazile su se tkalje Marija Višnjic (rod. 1908) sa stanom u Račićevoj 16, tkalja Ruža Salopek (rod. 1910) iz Pašmanske 4, snovačica Kristina Bata (rod. 1912) iz Stančićeve 11 i tkalja Ružica Turković (rod. 1913), koja je tada stanovala u Ivkančevoj (danas ul. Anke Butorac) 8.⁷¹ Vidimo da je među radničkim povjerenicima bilo nekoliko radnica koje su bile vrlo aktivne u sindikalnom radu. Izbornom postupku prisustvovao je u ime Radničke komore Miroslav Pintar, te su na konstituirajućoj sjednici, 2. veljače 1938, radničke povjerenice izabrale za svog starješinu Lojziku Višek, a za tajnika Gretu Berec.

14.

O položaju i radu tekstilnih radnica u tvornicama svile u Zagrebu 1938. godine. Od 17. do 18. travnja 1938. Zagreb je bio domaćin IV kongresa URSSJ-a. Tim su Kongresom rukovodili komunisti, pa su oni većinom pripremili i zaključke. Pod djelovanjem komunista Kongres je istakao potrebu akcionog jedinstva i suradnje svih sindikata, stvaranja zajedničkih akcionih odbora u svim poduzećima, poštivanja principa proleterske demokracije, demokratskog odlučivanja o unutrašnjoj organizacionoj izgradnji pokreta, rješavanja svih

⁷⁰ Sjećanje R. Turković i A. Višek 27. V 1979. Ruža je u sjećanjima navela da se to dogodilo 1938, međutim tada nije bio vođen pokret takvog karaktera, pa se sjećanje, svakako, odnosi na 1937.

⁷¹ AIHRPH, RK, 498/2-1394/1938. i 511/1-5579/1938.

sporova u interesu većine članstva i drugo. Kongres je usvojio i rezoluciju o tarifnoj politici sindikalnog pokreta koja sadrži osnovne karakteristike ekonomskog položaja radničke klase (snižavanje nadnica, velik broj nezaposlenih, pojačana eksploatacija radne snage akordom, izigravanje kolektivnih ugovora od poslodavca, pritisak poslodavaca na radničke povjerenike i njihovo otpuštanje).

U 1938. u zagrebačkim tvornicama svile nisu vođeni tarifni ili štrajkaški pokreti, ali je izvanredno živa aktivnost komunista među sindikalno organiziranim radnicama. U USTORJ-u su te radnice klasnim osvješćavanjem pripremane za predstojeću klasnu borbu. Velik broj radnica iz Bužanove 20 bio je uključen u raspačavanje »Radnika« i druge napredne štampe, prikupljanje crvene pomoći za političke zatvorenike-komuniste i za njihove porodice, odnosno nešto kasnije za španjolske borce koji su čamili u logorima južne Francuske.

Na skupštini tekstilnog radništva u dvorani Radničke komore, 13. veljače 1938, Ruža Turković držala je govor. Ona ukazuje na to da u tekstilnoj industriji radi 66% ženskog radništva, ali da teški uslovi rada, niske nadnice, nehigijenske prostorije, radne i stambene, nedovoljna ishrana i druge nedaće, koje biju radnike, još se više pogoršavaju za radničke žene, koje moraju biti radnice, majke, kuharice, sobarice i pralje, te da se patnje žena radnica pogoršavaju više nego u muških radnika. Ona poziva žene radnice da se »rame uz rame zajednički bore zajedno sa cijelom radničkom klasom« i da su žene u svakom radničkom pokretu pokazale »svoju visoku klasnu svijest«. Na istoj skupštini govorila je i Zdenka Poosch, izabrana na godišnjoj skupštini podružnice USSORJ-a Zagreb 20. III 1938. u upravu. Ona navodi da je Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a u Zagrebu odlučio da se u URSSJ-ovim sindikatima osnuju kursovi za nepismene i poziva žene da se odazovu pozivu za opismenjavanje.⁷²

U velikoj dvorani Radničkog doma održana je, 11. ožujka 1938, velika skupština zagrebačkih radnica svih vrsta, koju je otvorio afirmirani komunist Josip Kraš. Poslije Lucije Borjan govorila je i opet Ruža Turković i ukazala na slabiju otpornost žena klasnoj eksploataciji, jer se pod krinkom teorije o manjoj vrijednosti žene na radu daju ženama manje nadnice i tako zaoštava konkurencija unutar radničke klase i crpi dvostruki profit: »pune svoje džepove na račun žena i cijepaju radničku klasu«. I sama radnica tvornice Trebitsch, Ruža govori o prosječnoj nadnici žena koja se kreće oko 17 dinara, dok je istodobno za radnike 24 dinara. Ona kaže: »Najniža nadnica za ženu iznaša u prosjeku 13 din. Svemu tome treba još pridodati nehigijenske uslove rada, nečovječanski postupak pretpostavljenih, globe i razne šikanacije, slabu ishranu, koja se često obavlja u samim prostorijama za rad, nezdravi radnički stanovi itd. [...] I nije stoga nikakvo čudo, da se žene-radnice priključuju u obrani svojih životnih interesa klasnom radničkom pokretu, da se pomoću njega uz svoje drugove radnike bore za bolje radne i plaćevne uslove.«⁷³ Mlade žene-radnice tvornice Trebitsch postaju avangarda tekstilnih radnica u Zagrebu, pa je i u rezoluciju Četvrtog kongresa URSSJ-a ušla formulacija:

⁷² *Radnik*, 25. II 1938. — Skupština tekstilnih radnika i radnica u Zagrebu.

⁷³ *Radnik*, 18. III 1938 — Velika skupština žena u Zagrebu.

»Kongres poziva sve sindikalne organizacije, da organiziranju i uvadanju žena u poslove sindikalnog pokreta obrate naročitu pažnju,« a radnice tvornica u Bužanovoj pružale su primjer takvoga rada.⁷⁴

Na sjednici Izvršnog odbora USSORJ-a na početku rujna 1938. donesena je odluka da se 16. i 17. listopada 1938. održi Kongres toga saveza. U sklopu priprema za Kongres u Beogradu, koji nije održan jer je policija zabranila tu manifestaciju, izrađen je opsežan izvještaj o radu iz kojega se vidi da su u podsavezu Zagreb bila 1933. godine samo 224 člana, 1937. godine 1215, a 1938. godine 1151, da je i tarifno-štrajkaška aktivnost ovisila o brojnosti članstva, da su od početka 1934. do polovice 1938. vođena na području podsaveza 72 štrajka i 40 tarifnih pokreta, te da je u tih 112 pokreta sudjelovalo 24.906 radnika koji su uspjeli izboriti ukupno povećanje nadnica veće od deset milijuna dinara. Na Kongresu su, uz ostale, održali referate i Ivan Božičević o položaju tekstilnih radnika, te Miroslav Pintar o tarifno-štrajkaškoj politici. Potkraj 1938. vlasti su uhapsile Božičevića i držale ga dulje vremena u zatvoru, nastojeći spriječiti dalje revolucioniranje tekstilnih radnika Zagreba.⁷⁵

15.

Poslovanje A. G. B-a, likvidacija tvornice Trebitsch i osnivanje Zagrebačke industrije svile 1939. godine. Prvog rujna 1939. njemačke su trupe ušle u Poljsku, a Francuska i Engleska objavile su trećeg rujna rat Hitlerovom Trećem Reichu. Započeo je drugi svjetski rat, svakako najveći sukob u povijesti čovječanstva. U Francuskoj je proglašena opća mobilizacija, a pomorski putevi, kojima se do tada kretala roba, postali su sve izloženiji i sve nesigurniji za obavljanje trgovine. U Jugoslaviji se nestašica svilenog prediva osjećala već 1938, i u toku 1939. i 1940. postala sve izraženija, pa se i položaj 702 radnice u sedam tvornica svile — koliko ih je bilo na području Hrvatske — pogoršavao iz dana u dan. Poslovanje na bazi kliringa bilo je sve slabije, a nabava sirovina s engleskog tržišta plaćala se devizama i uz odobrenje Narodne banke u Beogradu, a cijene su sirovine sve više rasle. U usporedbi s 1939, cijena je svilenog prediva povećana u 1940. godini za 50%, a prediva od celuloze za 27%, pa se i tvornica A. G. B. i tvornica Trebitsch reorganiziraju i mijenjaju način poslovanja.

Uprava tvornice A. G. B. nabavljala je sirovine i poslije okupacije Francuske isključivo posredstvom svoje centrale. Zbog poremećaja veza, izvjesnih prekida u međudržavnim i bankovnim odnosima, skladišta A. G. B-a često su prazna, ali je povišenje cijena robe poništilo negativne efekte, to više što uprava tvornice reducira broj zaposlenih na minimum. Ne iznenađuje što je upravo 28. veljače 1939. dionička glavica povećana na šest milijuna dinara subskripcijom ostatka neemitiranog kapitala od 2,700.000 dinara, a na osnovi pregovora uprave A. G. B-a s društvom »Les successeurs d'Albert Goode,

⁷⁴ Žene Hrvatske, n. dj., 358—9.

⁷⁵ Josip Gazi, Razvoj sindikata u sklopu Ujedinjenoga radničkoga sindikalnog saveza Jugoslavije, knjiga treća, Zagreb 1980, 434—6; B. Janjatović, n. dj., 100.

Bedin & Cie» iz Pariza. Glavnim skupštinama u Zagrebu predsjedava Georges Ballandraux, kao predstavnik nosioca većine dionica.⁷⁶

U tvornici Trebitsch dominirao je belgijski kapital, pa se sve više pokazuje tendencija na orijentaciju nabave sirovina umjetnog porijekla iz Njemačke i Italije, a i belgijski kapital sve više zamjenjuje njemački. To je prestrukturiranje provedeno ovako. Na konstituirajućoj skupštini 5. svibnja 1939. — nakon što je Banska uprava, 28. IV 1939, odobrila pravila — osnovana je Zagrebačka industrija svile.⁷⁷ Tvornica se «imala baviti proizvodnjom svilenih, polusvilenih i pamučnih tkanina, svilenih, polusvilenih i pamučnih proizvoda, te proizvoda iz umjetne svile i vune iz drva (Zellwolle), nakon što su nabavljene sirovine, polusirovine i polupreradevine potrebne za ovu proizvodnju». Sklopljen je i kupoprodajni ugovor za kupnju tvornice Trebitsch na sredini 1939. godine, te je tako formalno, 10. prosinca 1939, Zagrebačka industrija svile (dalje: ZIS) i uistinu preuzela Trebitsch, a Adolf Neumann Zvijezdić, dotadnji upravitelj Trebitscha, preuzeo je prokurističku ulogu i u ZIS-u i obavljao je do ljeta 1940. godine. Iz očuvanih materijala saznajemo da su članovi ravnateljstva bili Dušan Plavšić, dr Rudolf Zistler, advokat, Stjepan Kenfelj, direktor Prve hrvatske štedionice, Hubert Luckman i Waldemar Ogrizek. Dionička je glavnica bila pet milijuna dinara i dionice glasile na donosioca. Po imenu i na prvi pogled činilo se da je tvornica «podomaćena», to više što je kao glavna osoba istupao bankovni pomoćnik ministra financija Dušan Plavšić a sve se transakcije obavljale posredstvom Prve hrvatske štedionice. Međutim, kada je posebnom banovinskom uredbom određeno da dionice moraju glasiti na ime, a ne na donosioca, 4950 dionica od ukupno pet tisuća donosi Terezija Poche, švicarska državljanka nastanjena u Mariboru.

16.

Tarifni pokret u tvornici Trebitsch, odnosno ZIS-u 1939. U svim tvornicama izbore za radničke povjerenike trebalo je održati na početku godine i izborni su odbori formirani već potkraj 1938. U tvornici Trebitsch članovi izbornog odbora bile su Lojzika Višek, Dragica Janjić, Greta Berec, Marija Kralj i Ružica Turković, sve aktivni članovi URSSJ-ovog USŠORJ-a. Mislilo se izbore provesti odmah u siječnju, ali je Inspekcija rada triput odgađala izbore. Prvi termin bio je određen za 18. veljače, zatim za 24. svibnja i konačno su izbori provedeni 21. srpnja 1939. Iako je razlog odgađanja izbora bilo, vjerojatno, očekivanje potpisivanja sporazuma Cvetković-Maček i akcija uprave HRS-a da preuzme sindikate u tvornicama pomoću svojih radničkih povjerenika, u Trebitschu je bila izložena samo jedna lista i to opet lista radnika

⁷⁶ HAZ, Zbirka isprava 15/30. Vrlo je malih promjena i u upravi. Zbog odlaska Louisa Billoudeta iz Evrope u nadzorni je odbor 1939. ušao dr Josip Giacconi. O prilikama u svilar-skoj industriji vidi *Narodno blagostanje*, 1938, 745. i *Zdenka Šimončić-Bobetko*, *Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata (1918—1941)*. — *Povijesni prilozi*, 1, 1982, 171—2.

⁷⁷ HAZ, Registar društvenih tvrtki, XX/398 i Arhiv Hrvatske u Zagrebu, dionička društva, kut. 44/364 — ZIS.

iz redova USSORJ-a. Izabrani su za radničke povjerenike Lojzika Višek, Dragica Janjić, Greta Berec i Marija Kralj, a kao zamjenice Ruža Salopek, Ružica Turković, Dragica Dvorščak i Jelka Horvat.⁷⁸

Sve te radničke povjerenice aktivni su sindikalisti. Godišnja skupština podružnice USSORJ-a u Zagrebu održana je 26. ožujka 1939. i prisustvovalo joj je više radnica tvornice Trebitsch. Utvrđeno je da su prosječne satne plaće tekstilnih radnika i radnica tamo gdje postoji kolektivni ugovor četiri dinara, a gdje ga nema tri, te da se treba boriti sa kolektivne ugovore i njihovo održanje. U novu upravu podružnice na toj je skupštini izabrana i radnica Trebitscha Dragica Janjić.⁷⁹ Nešto prije toga održana je u Radničkoj komori skupština žena u povodu 8. marta — dana žena. Pred 1500 radnica i činovnica — među kojima su bile brojne tekstilne radnice — govorila je Maca Gržetić o odnosu radnica prema kulturi.⁸⁰ Iako je policija prekinula tu skupštinu, masovno prisustvovanje radnica pokazalo je da su žene shvatile da će samo zajedničkim snagama poboljšati uslove svoga života i rada i tako sebi omogućiti sudjelovanje na svim poljima ljudske djelatnosti. Radnice Trebitscha s velikom pažnjom prate i časopis »Ženski svijet«, koji je zapravo bio organ Komisije za rad među ženama Centralnog komiteta 1937. godine osnovane Komunističke partije Hrvatske, i masovno se priključuju izletima koje su organizirali komunisti u zagrebačku okolinu i koristili se njima za obrazovanje u marksističkom duhu.

Te su se godine radnice tvornice Trebitsch našle u nezavidnoj situaciji zbog promjene vlasnika tvornice, jer je time njihov kolektivni ugovor od 28. svibnja 1936. — produživan 1937. i 1938 — prestao vrijediti. Nakon višekratnih pregovora, uprava Zagrebačke industrije svile sklopila je, 16. studenog 1939, »Utanačenje« koje je važno samo do kraja veljače 1940. i čiji privremeni i kratkotrajni karakter ukazuje na to da se poslodavac odlučio na veliko smanjivanje radničkih prava. U odnosu na ranije plaće, zarade su »Utanačenjem« povišene za 9%, odnosno u masi za 67.300 dinara, ali je to povišenje, već u času sklapanja toga akta, velika inflacija — uvjetovana ratom — znatnim dijelom obezvrijedila. Utanačenje su potpisale u ime radništva Dragica Janjić, Alojzija Višek, Ruža Turković i D. Špoljarić, sve članovi podružnice USSORJ-a, a u ime ZIS-a Neumann.⁸¹

Donosimo tekst toga utanačenja u cijelosti:⁸²

⁷⁸ AIHRPH, RK, 552/4-7843/1939; *Glas sindikalno organiziranih radnika*, 7. IV 1939 — izbori radničkih povjerenika; *Hrvatski radnik*, 11. V 1939 — HRS u borbi za tekstilno radništvo.

⁷⁹ *Glas sindikalno organiziranih radnika*, 7. IV 1939 — Godišnja skupština tekstilaca u Zagrebu.

⁸⁰ *Ženski svijet*, br. 2 od travnja 1939. Maca Gržetić je bila poznati radnički tribun i svojim je govorima znala raspaliti radničke mase. U partizane je otišla 24. siječnja 1942. s Ankom Butorac, Arnoldom Horvat i drugima.

⁸¹ *Glas sindikalno-organiziranih radnika*, 24. XI 1939. — Pokret radnika kod zagrebačke industrije svile d. d., i AIHRPH, RK, 556/1-9084/1939. — Utanačenje.

⁸² AIHRPH, RK, 556/1-9084/1939.

UTANAČENJE

sastavljeno između tt. Zagrebačke industrije svile d. d. s jedne strane i Ujedinjenog saveza tekstilnih radnika Jugoslavije, podr. u Zagrebu s druge strane, s kojim se regulišu radni i plaćevni odnosi kako slijedi:

A). *Općenite ustanove*

1. Radno vrijeme tvornice ustanovljuje se sa 8 sati dnevno ili 48 sati nedeljno time, da se zavede engleska subota, gdje to razdioba posla dozvoljava. Rad se obavlja po akordnom sistemu, time da se radnicima garantira minimalna nagrada po satu a prema priloženom cenovniku i popisu radnika, koji su sastavni dio ovog utanačenja.
2. Svaki prekovremeni rad preko 8 sati dnevno plaća se sa 60% nadoplate a blagdanima i nedeljom sa 100%.
3. U slučaju pomanjkanja posla, pomanjkanja sirovine ili drugih, nepredviđenih zapreka, da se izbjegne otpuštanje radnika, smanjit će se broj radnih sati dnevno ili radnih dana.
4. Otkazni rok važi 14 dana obostrano, a ima uslijediti na dan isplate, osim slučajeva otpusta, predviđenih u §§ 238, 239 Z(akona) o r(adnjama).
5. Za slučaj obolenja radnika ustanovljuje se u smislu § 219 Z. o. r. pridržava radnik godišnje dvije radne sedmice svoje pravo na plaću, što isto vrijedi za nesretni slučaj, no sve to ako nije skrivio namjerno, ili velikom nemarnošću držeći se kod toga ustanove istoga § toč. 2 sa iznimkom § 236 Z. o. r. kao i iznimke § 239 toč. 9 Z. o. r. pridržavajući si kod toga pravo, da ga uprava poduzeća nakon obolenja prema potrebi uz iste uvjete primi natrag.
6. U slučaju čekanja za vreme rada radi popravke stroja, isključenja pogonske snage, pomanjkanja sirovina, loše osnove ili čekanja na mazanje osnove, križanja od preko pola sata, plaća se radniku prema njegovoj garantiranoj minimalnoj nadnici kao što je ustanovljena u prilogu (koji je sastavni dio ovog utanačenja) t. j. od pola sata do jedan dan radni, plaća se akord i alikvotni dio za čekanje dalje od jedan dan, kako je gore navedeno.
Čišćenje stroja potrebnih pola sata ide na teret radnika, kao i takozvani »Schützenschlag« kojega skrivi radnik, a takozvani »Kanten« ako se za vreme rada trga, ide čekanje na teret radnika, a ako se mora ponovno uvesti na teret poslodavca.
7. Radnici imaju pravo na 10 minuta odmora za uzimanje hrane, a vreme će se odrediti prema sporazumu. Tih 10 minuta ne ide na štetu radnika, no taj odmor ne pripada radnicima, koji rade dvokratno.
8. Isplata se vrši svakog petka u omotima sa oznakom zarađene plaće i odbitaka (porez, okružna blagajna i. t. d.).
9. Radnicima se odobrava godišnji dopust i to plaćeni za vreme od 3 do 6 dana time, da se u posebnom spisku imenuju koji radnici imaju 3 dana, a koji imaju 6 dana, koji spisak je sastavni dio ovog utanačenja, no firma si pridržaje pravo odrediti vreme tog dopusta, pa ma bilo za sve radnike u jedno vrijeme. Taj dopust vredi za 1940 god.
1. maj priznaje se radnicima kao praznik ali bez prava na plaću.
10. Radnici će se zaposliti prema naravi posla najviše na dva stroja, osim kad bi to zbog loše sirovine ili tehnički ne bi bilo moguće. Ukoliko sadašnji osposobljeni radnici nebi htjeli da vrše rad na dva stroja, odnosno ukoliko se novi radnici, koji bi se za takav rad osposobili za 3 mjeseca, ovlašćuje poslodavca da takovom radniku otkáže u otkaznom roku, odn. u smislu Z. o. r.
11. Obzirom na tehničke zapreke ukoliko se nebi u odelenju za frkanje, vezenje majora i galirunga, uvađanje, sufleganje, u šlihteraju i čistioni benzina, uveo akordni sistem, vredi za ta odelenja plaća po satu, po minimalnoj nadnici, koja je navedena u priloženom spisku, tako dugo dok se ne uvede za sva ta odelenja za koje je moguće akordni sistem.

12. Uprava poduzeća priznaje u smislu § 35 Z. o. z. r. pravo udruživanja radnika i po njihovom slobodnom izboru biranje radničkih povjerenika sa funkcijama, kako su u zakonu predviđene, pa će se nesuglasice između radnika i poslodavca raspraviti sa tim povjerenicima.
Povjerenici jesu: Janjić Dragica, Višek Alojzija, Berec-Bakša Greta, Kralj Marija. Njihovi zamjenici: Turković Ruža, Horvat Jelka, Salopek Ruža, Bata Kristina.
13. Radnici se obavezuju na točno obavljanje svoga rada i zanimanja, te urediti svoj rad i ponašanje onako kako je to u ovom utanačenju i u smislu zakona ustanovljeno, isto tako se obavezuje poslodavac poštivati odredbe ovog utanačenja kao i zakonske propise.

B). *Plaćevne ustanove:*

14. Plaća radnika ustanovljuje se prema posebnom spisku za svakog pojedinog radnika, koji je sastavni dio ovog utanačenja, a plaće radnika početnika ustanovljuju se sa:

1 do 2 tjedna	Din. 1,50	po satu	minimalno
3 do 4 " "	" 2,—	" "	" "
5 do 7 " "	" 2,50	" "	" "
6 do 10 " "	" 3,—	" "	" "
11 do 13 " "	" 3,50	" "	" "

od 14 tjedni pa do daljnjih 3 i pol mjeseca Din. 4,—, a poslije tog daljnjih 6 mjeseci Din. 4,25, time, da radnik nakon tog vremena ako se osjeća sposobnim u sporazumu sa poslodavcem može preći u akord.

Za radnike, koji bi stupili u posao jedan tjedan dana poslije potpisa ovog utanačenja osim početnika jesu minimalne Din. 4,—, a isto tako i za one radnike, koji bi prešli iz poduzeća t.j. iz kojeg drugog odelenja u tkaonicu na osposobljenje vredi Din. 4,— po satu.

15. Ukoliko se kod sukanja bojene robe pokazuje veća zarada od Din. 250,— tjedno, onda se cijena snižuje na istu visinu kao i kod sirove robe.
16. U odelenjima gdje se sirovina priređuje za tkaonicu mora se radnik sam pobrinuti da dobije dovoljno robe za izradbu, naročito za vreme objeda.

C). *Zaključne odredbe.*

17. Sve što nije predviđeno u ovom utanačenju merodavni su zakonski propisi. Poslovni red i svi cijenići, koji su sastavni dio ovog utanačenja biti će izloženi na vidljivom mjestu u tvornici.
18. Ovo utanačenje vredi do konca mjeseca februara (veljače) 1940. time, da se isto može otkazati samo u slučaju nepredviđenih događaja, više sile. Tokom mjeseca februara sastat će se obje strane da sastave kolektivni ugovor, da preciziraju uvjete i cijene, te utanače sve okolnosti, koje idu na štetu ili na korist jedne i druge strane time, da kao baza pregovora služi ovo utanačenje. Ovo utanačenje stupa na snagu dne 20. studenoga 1939. god.

U Zagrebu 16. studenog 1939.

Zaključeno i potpisano!

D. Špoljarić, v. r.

D. Janjić, v. r.

Višek Lojzika, v. r.

R. Turković

Okrugli pečat

USSORJ — podružnice

Zagreb

Žig ZIS-e d. d.

Neumann, v. r.

Analiza toga Utanačenja ukazuje na to da je poslodavac, pod velikim pritiskom klasnosvjesnih radnica, morao pristati na sporazum koji treba ubrojiti među najprogresivnije sporazume radništva toga vremena. Radnice su pristale na akord, ali im je minimalna garantirana satnica bila za 200% viša od garantirane satnice po Uredbi od 17. veljače 1937. koja je još uvijek bila na snazi. Uz to, radnicima su bili garantirani godišnji odmori u trajanju od tjedan dana, a novopridošlim radnicima satnice su točno fiksirane, onemogućavajući poslodavcu da pokusnim radom novoprimitljenih radnica dođe do gotovo besplatne radne snage. Brojna imena istaknutih komunista i sindikalnih aktivista Zagreba nalaze se u priloženom popisu radnika (Prilog 1) i ukazuju na to zašto je došlo do takvog Utanačenja, koje je mnogo progresivnije od kolektivnog ugovora iz 1936. godine. Jasno je da se ubrzo poslije njegova potpisivanja poslodavac nastojao riješiti najrevolucionarnijih i najborbenijih radnica, koristeći se pri tome svim raspoloživim sredstvima kako bi osigurao nesmetanu eksploataciju.

Politika vlade Cvetković-Maček bila je profašistička. Trgovina s Hitlerovim Trećim Reichom poprima sve veće razmjere, te se masovno izvozi hrana potrebna za prehranu stanovništva u gradovima. Na unutrašnjem planu vlasti podržavaju poslodavce u suzbijanju štrajkaških i tarifnih akcija, a demokratske se slobode sve više sužavaju, te je čitav taj proces praćen silnim poskupljenjima iza kojih nije uslijedio adekvatan porast radničkih zarada, pa radništvo nije moglo podmiriti ni osnovne životne troškove.

Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a organizirao je, 3. prosinca 1939, pred Radničkim domom veliku protestnu skupštinu protiv skupoće, iako su vlasti zabranile njezino održavanje. Formirana je povorka radnika, koja je triput probijala kordon policije, a prema sjećanjima Ruže Turković «žene, ruku o ruku, drže prve redove i probijaju se uz povike 'Kruha, rada — dolje vlada' i protiv fašizma i imperijalizma. Dio radnika se probija do kazališta, gdje je Rade Končar održao govor.»⁸³ Govorila je i Ruža Turković. Policija je uhapsila, među ostalima, i Macu Gržetić, Ružu Turković, Anku Berus, Milu Herceg, Galju Korporić i druge sindikalne funkcionare, i već afirmirane komuniste, a prve dvije bile su tada radnice Zagrebačke industrije svile. Zbog protuzakonitog držanja u zatvoru, te su uhapšenice stupile u štrajk gladu i većina ih je nakon devet dana zatvora puštena. Hapšenje Ruže Turković odmah je iskoristio upravitelj ZIS-a Neumann i poslao joj pismeni otkaz. Prema sjećanju radnica, one su zbog toga otkaza htjele stupiti u štrajk solidarnosti, ali je na savjet sindikalnih funkcionara odgođen za nekoliko mjeseci, kako se ne bi prekinulo teško izborneno «Utanačenje» prije isteka njegovog roka važenja.⁸⁴ Ipak je te demonstracije buržoaska Maček-Cvetkovićeva vlast iskoristila za donošenje Uredbe o izmjeni i dopuni Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi kojom se upravnim organima daje ovlaštenje da osobe koje remete red i mir mogu upućivati na prisilni boravak u posebne logore. U Banovini Hrvatskoj taj je zakon još i pooštren, te su se Hrvatska građanska i seljačka zaštita sve češće upotrebljavale kao oružani odredi protiv

⁸³ AIHRPH, memoarska građa, 43/VI-27 — sjećanje Ružice Turković pod nazivom «Razvitak radničkog pokreta u Hrvatskoj (djelatnost URSS-a) i radničke akcije od 1934—1941» s primjedbama Kate Govorušić i Mace Gržetić; *Žene Hrvatske*, n. dj., 414; *Glas sind. organiziranih radnika*, 6. XII 1939; sjećanje R. Turković i A. Višek 27. V 1979.

⁸⁴ *A. Krile*, Kako su se borile radnice tvornice Z. I. S., n. dj.

revolucionarnih akcija radničke klase i njezinih klasnih organizacija. Profašistička politika vlasti potaknula je i poslodavce na akciju. Iako je »Utanačenjem« dogovoreno da se u ZIS-u i dalje održe satne plaće do proljeća 1940, Neumann je dao montirati kontrolne satove na tkalačkim strojevima i tako kontrolirao učinak svake pojedine radnice, nastojeći time dobiti sve potrebne elemente za pregovore u proljeće. Međutim, to bi bilo u redu da Neumann nije »[...] stavio ponudu cijene za svakih hiljadu šuseva i objavio, da će svakom onom koji prebaci više isplatiti u novcu. I to je radio«. Neke radnice, privučene mogućnostima uvećane zarade, počele su se maksimalno zalagati na poslu, te su počele »nabijati« šuseve, usprkos upozorenju klasnog sindikata da će maksimalna proizvodnja postati minimalna norma, koja će radnice u najkraće vrijeme zdravstveno uništiti. Ruža Turković također se prisjeća te akcije poslodavca prije svoga otpuštanja ovim riječima: »Baš moja zamjenica je bila HRS-ovka, i ona je nabijala šuseve, a Neumann je dolazio i govorio mi: 'Vi to možete, a zašto vi to nećete?' Onda sam se ja branila s time što sam govorila: 'Moja je roba čista bez grešaka, ja savjesno radim, a pogledajte njenu robu kakova je.' Na razne načine smo izbjegavali, ali nismo htjeli da odustanemo od svoga stava»,⁸⁵ pa vjerojatno upravitelj nije mogao dobiti pokazatelje koji bi mu omogućili znatno povećanu eksploataciju radnika i poslužili mu kao relevantan element pri pregovorima u veljači 1940.

17.

Navala vodstva HRS-a 1940. na tekovine klasnih sindikata. HRS je režimski sindikat i nastoji steći što brojnije članove među radničkom klasom i pri tome se koristi svim raspoloživim sredstvima, a ta nisu bila malobrojna s obzirom na njegovu ulogu i cilj. Vlasti se u savezu s HRS-om pripremaju na odlučni udar protiv komunista i njihovih sindikata — URSSJ-ovih organizacija. Stoga se ne raspisuju ni izbori za radničke povjerenike u 1940, već se produžuju mandati radničkih povjerenika iz 1939. godine, kako bi se dobilo na vremenu za konačni obračun. Zahvaljujući tome u ZIS-u su radničke povjerenice Dragica Dvorščak, Marija Kapitarić, Marija Petković i Ruža Salopek, koje usprkos smanjenom broju mogu ipak zadovoljavajuće braniti interese radnica u sporovima s poslodavcem. Te su godine ponovo u Hrvatskoj učestali štrajkovi i tarifni pokreti kao posljedica velikog porasta skupoće i padanja realnih zarada. Borba za povišenje nadnica sve se više nameće kao nužnost, jer je pasivno iščekivanje da će poslodavci sami — uviđajući potrebe radnika i skupoću — povisiti zarade malokad ispunjeno.⁸⁶ Budući da su URS-ovi tarifni pokreti i štrajkovi sve više poprimali političko obilježje, HRS je nastojao te pokrete dobiti pod svoju punu kontrolu. Kako bi isključio USSORJ da i dalje vodi pokrete tekstilnih i konfekcionarskih radnika, a ujedno da obaveže poslodavce na pomaganje, obećavajući im tajno sigurnost poslovanja bez većih trzavica s radništvom, vodstvo HRS-a pokreće

⁸⁵ Iz govora Ruže Turković na otkrivanju spomen-ploče 1969. godine.

⁸⁶ Na početku 1940. god. 75 radnika čistionice Valet-expressa uspjelo je izboriti povišicu satnice u rasponu od 25 para do pola dinara. Ta je radionica bila u neposrednom susjedstvu ZIS-a, te je vjerojatno pokret i nastao na poticaj borbenih radnica ZIS-a (*Glas*, 5. I i 19. I 1940 — Akcija saveza tekstilaca za povišenje plaća).

akciju za sklapanje jedinstvenoga kolektivnog ugovora za sve tekstilne tvornice. HRS djeluje pod parolom da radništvo treba da stupi «u svoju jedinu i moćnu organizaciju, budući da su i zadnji ostatci bivših URS-ovih organizacija u nekim tekstilnim tvornicama potpuno likvidirani», te ističe da i u tekstilnim tvornicama Zagreba »Ivančici«, »Gaonu«, »Unitasu«, AGB-u« radništvo prilazi HRS-u »kao jedinoj organizaciji sposobnoj da u današnjim vremenima povede radništvo boljoj budućnosti«. ⁸⁷ Po uzoru na Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a, i HRS organizira u velikoj dvorani Radničke komore skupštinu zagrebačkih tekstilaca, kojoj umjesto očekivanih tisuća prisustvuje svega 120 radnika. Govori im referent za tekstilce Vjekoslav Blaškov, kasnije istaknuti funkcionar u ustaškom HRS-u za vrijeme rata i predsjednik Radničke komore, koji je poslije rata osuđen na smrt. Jasno je da Blaškov govori o jedinstvenom kolektivnom ugovoru za tekstilce, koji je i sklopljen u lipnju 1940. obuhvativši 116 tekstilnih poduzeća s oko 20.000 radnika. ⁸⁸ O pravoj suštini toga kolektivnog ugovora objavio je Podsavez USŠORJ za Hrvatsku, 10. ožujka 1940, poseban letak u kojemu se kaže: ⁸⁹ »Hrs se je odlučio da, punom saradnjom poslodavaca i uz pomoć drugih činilaca, izvrši najgoru prevaru nad tekstilnim radnicima. U tu svrhu Hrs i poslodavci namjeravaju zaključiti jedan ugovor kojim bi svi do sada postojeći kolektivni ugovori prestali važiti. Dakle, kolektivni ugovori zaključeni sa Urs-om i sva prava radnika izvojevana teškom borbom, bila bi poništena. Svaka daljnja borba za bolji život, tarifne akcije i štrajkovi, kao i slobodni izbori radničkih povjerenika bili bi onemogućeni. O radničkim nadnicama i uslovima rada, odlučivali bi isključivo poslodavci i njihovi agenti iz vodstva HRS-a. Da bi se to što lakše izvršilo i da se radnici ne bi usudili protestirati taj HRS-ov kolektivni ugovor imao bi se — kako Hrs računa — naredbom vlasti proglasiti jedinim važećim. Tako bi mogli dobiti Uredbu o minimalnim nadnicama u novom izdanju.« U tom zajedničkom kolektivnom ugovoru — po uzoru na fašističke korporacije — propagira se ne klasna borba već klasni mir, te bi »U cilju zaštite i unapređenja zajedničkih interesa radnika i poslodavaca u određenim razmacima bili održavani zajednički sastanci radničkih povjerenika i uprave poduzeća.« Komunisti letkom upozoravaju radnike: »Tekstilni radnici vrlo dobro znadu, da su interesi poslodavaca suprotni interesima radnika. Poslodavac teži, da mu profit bude što veći i da radnika izrabljuje što više. Radnici pak opravdano teže, da im nadnice budu takve, da bi mogli živjeti kao ljudi [...]. Komunisti ukazuju da nije istina da Hrs želi ukidanje akordnog rada, i da on to traži samo 'u načelu', a ustvari bi sve ostalo po starom. Tako je i s nadnicama. Traži mnogo, a kada razbije Urs-ovu organizaciju i slogu radnika 'pristaje na bilo šta.'« [...] »Imade tvornica, gdje je Hrs-u uspjelo privremeno potisnuti URS — danas u tim tvornicama kolektivni ugovori ili ne postoje sa strane poslodavaca, ili ih uopće nema. Poslodavci rade i plaćaju kako hoće, a radnik koji se usudi prigovoriti — taj nije dobar Hrvat!« Letak završava: »Pozivamo sve tekstilne radnike i radnice, da se u još većem broju okupe u svojoj slobodnoj sindikalnoj organi-

⁸⁷ *Hrvatski radnik*, 7. III 1940 — Tekstilno radništvo u Hrvatskoj pozdravilo je s oduševljenjem akciju HRS-a za sklapanje jedinstvenog kolektivnog ugovora; *Hrvatski radnik*, 14. III 1940 — Medusekcijski odbor tekstilaca.

⁸⁸ *Hrvatski radnik*, 29. III 1940 — Velika skupština tekstilaca HRS-a; *Narodno blagostanje*, 1940, 411.

⁸⁹ *Žene Hrvatske*, n. dj., 423—4.

zaciji Ujedinjenom savezu šivačko-odjevnih radnika i: adnica, preko koje će i dalje odlučno voditi borbu za veće nadnice, kraće radno vrijeme i veća prava, to jest za bolji i čovječniji život, a protiv svih izrabljivača i njihovih poma-gaća, ma kako se oni nazivali i pod bilo kakvim firmama se sakrivali.»

18.

Dvojmjesečni štrajk radništva ZIS-a 1940. godine. Taj je letak datiran s 10. ožujkom 1940. Vjerojatno nije slučajno, 11. ožujka u 14 sati, započeo dvo-mjesečni štrajk radništva ZIS-a, svakako jedan od najvećih štrajkova tekstilaca u Zagrebu. Toga se štrajka sjećaju radnice poslije rata ovako:⁹⁰ »Pa ipak čini se da su oni dani uoči 1. maja 1940. bili najteži. Tada smo stupile u štrajk za povećanje naših zarada, a uz to smo zahtijevale da se na posao vrate naše drugarice otpuštene zimi t.j. Ruža Turković i Maca Gržetić (koja se je god. 1938. zaposlila u našoj tvornici). No štrajk se oduljio i mi smo morale odustati od nekih zahtijeva. Morale smo odustupiti i od toga da se one vrate na posao. Mjesec i po dana štrajkovali smo pod uvjetom, da nam se poveća zarada od 25 para po jednom radnom satu i dozvoli 15 umjesto 10 minuta odmora [...]. Tu ispred tvornice napravili smo barake, postavili kuhinju i sve što nam je bilo potrebno. Čuvali smo tvornicu i nitko se nije smio približiti. Poslodavci i vlasti pokušali su nas vratiti na posao i rastjerati, ali nisu uspjeli. Na koncu je došla i policija, s kojom smo stupili u borbu kamenjem — goloruki. Ras-tjerali su nas, ali smo unatoč tome pobijedili, jer smo bili uporni u svojim zahtjevima.« Toga se štrajka sjeća i Ruža Turković s oduševljenjem: »No ništa nije moglo zaustaviti borbu radnica u tvornici svile. One su bile istaknuti borci, hrabre žene, jedan dobar dio njih je već prošao kroz razne borbene okršaje na uličnim demonstracijama, prvomajskim proslavama, i na raznim drugim akcijama, dijeljenjem letaka, pisanjem parola. U svim tim našim nastojanjima najborbenije, najistaknutije drugarice su redovno učestvovalе. To je bila svjesna borbena akcija žena, svjesnih što žele, spremnih na sve, punih borbenog prkosa da ustraju, punih povjerenja u svoje povjerenike i drugarice koje su bile zajedno s njima. Dva mjeseca mirovala je tvornica. Umjesto brzih ruku i glava nagnutih nad strojeve, grupe žena su u tvorničkom dvorištu hodale, jedne su bile zabavljene pripremom hrane, druge na obilasku oko tvornice budno su pratile šta se dešava. Lica su bila zabrinuta ali prkosna, puna samopouzdanja, vedrine, snage, i uvjerenosti u svoja prava. Znale su, da je poslodavac njihovom zaradom proširio tvornicu, da je novcem našim, koji smo mi zaradili, izgradio trokatnicu u Martičevoj ulici (na broju 14 d opaska MKD), dok se je stanovalo po raznim perifernim lošim stanovima i nezdravim sobicama. Bile su spremne i na borbu sa policijom, jer su se okušale već i u toj borbi.«⁹¹

Tok toga pokreta bio je ovakav. Prilikom pregovora za »Utanačenje« u stude-nom 1939, dogovoreno je da će u ožujku 1940. započeti pregovori o kolektiv-

⁹⁰ A. Krile, Kako su se borile radnice tvornice Z. I. S., n. dj., Maca Gržetić se u to vrijeme već nalazila u Lepoglavi, gdje je zajedno s drugim internirkama vodila borbu za bolje uvjete interniranja.

⁹¹ Govor pred tvornicom, 1969.

nom ugovoru, te je u međuvremenu i jedna i druga strana pripremila svoje prijedloge, koji su bili posve divergentni. Prva rasprava održana je 8. ožujka u uredskim prostorijama ZIS-a, u Martičevoj 14 d. Na tim pregovorima dr Goldschmidt odmah je zatražio da jedina naplata rada bude u akordu, ali je radništvo bilo nezadovoljno predloženim cjenikom. Zahtijevalo je povišenje stavaka u cjeniku za 20%, božićnicu i u slučaju bolesti tri tjedna plaćenog bolovanja godišnje. Ni drugi pregovori, 11. ožujka, nisu završeni uspješno, jer su obje strane ostajale pri svojim zahtjevima. Time je postupak pomirenja — na što je radništvo po Uredbi od 17. II 1937. bilo obvezano — bio završen, te je svih 90 radnica i radnika istog dana stupilo u štrajk. O početku štrajka zagrebačka policija obavijestila je Bansku upravu s napomenom da je «štrajk pokrenut od 10—15 lica, tj. komunista», te mu je time dan politički karakter.⁹²

Svoju kulminaciju štrajk postiže u vrijeme prvomajske proslave. Uoči Prvog maja, Komunistička partija Hrvatske uputila je zagrebačkom proletarijatu ovaj poziv: «Drugovi i drugarice! Svijesni težine našeg položaja i nadahnuti čvrstom vjerom u bolju budućnost u koju nas nepokolebivo vodi naša Komunistička partija — ta neslomljiva i uistinu jedina narodna partija, — mi, proletarijat grada Zagreba treba da očuvamo vjekovnu tradiciju radničkog pokreta, treba da obustavimo svaki rad u tvornicama i radionicama, izidimo na ulicu da proslavimo naš proleterijski praznik i tako se pridružimo milijunskoj smotri proletarijata cijelog svijeta, tj. proslava Prvog maja neka nam protekne prožeta idealima radničke klase, neka nam protekne u znaku borbe.»⁹³

Organizirane su demonstracije, i radništvo istočnog dijela grada okupilo se već u ranim jutarnjim satima Prvog maja pokraj štrajkaškog logora radnica tvornice ZIS u Bužanovoj ulici. Tu su došle i radnice Gaona, Zagrebačke tvornice papira, A. G. B-a i drugih. Ruža Turković i Ida Brezović prisjećaju se toga događaja:⁹⁴ «Okupljeno radništvo krenulo je, naoružano kamenjem prema Heinzellovoj ulici, gdje su joj se pridružile nove grupe radnika. Povorka je tada krenula Zvonimirovom ulicom (danas ul. Socijalističke revolucije), pjevajući prvomajske revolucionarne pjesme. Kada je povorka stigla do Mankančeve ulice, opazilo je radništvo kako prema njima dolazi četa stražara s pristavom koji je imao isukanu sablju i koji je dao komandu 'Na njih!'. Demonstranti su mirno nastavili put, a već ranije određene zaštitne grupe stupile su u akciju i 'uskoro je pristav bez svoje pelerine trčao Mankančevom ulicom tjeran kamenicama'. Ipak nekoliko je drugova i drugarica bilo uhapšeno, pa su se demonstranti raspršili u grupe. Jedni su se nastavili tući s policijom, a drugi su nastavili put, dok su treći prišli oslobođanju radnika i radnica koje je policija zatvorila kod Mankančeve u jednu vežu. Kada su policijska kola stigla po zatvorenike više nisu nikoga našli.

Međutim drugi, jači okršaj, bio je u Klaoničkoj ulici (danas Kraševa, opaska MKD), te su policija i agenti opkolili demonstrante. Jedan dio demonstranata probio se iz obruča, ali je jedan dio bio i uhapšen, među njima i Ida Brezović,

⁹² AIHRPH, Štrajkovi kut. 5/221.

⁹³ Žene Hrvatske, n. dj., 426.

⁹⁴ Sjećanje Ide Brezović i R. Turković, 13. VII 1979. Vidi i Žene, n. dj., 427 i *Jutarnji list*, br. 10154 od 2. V 1940. Te velike demonstracije sjeća se i Blaž Mesarić, koji je toga dana držao govor na današnjem Kvaternikovom trgu (AIHRPH, Memoarska grada, 74/III-27).

Zatvorenici su i za vrijeme prijevoza u crnoj marici i na policiji uzvikivali parole 'Živio 1. maj', 'Živjela radnička klasa'. Oni drugovi koji su se probili pridružili su se drugim grupama, koje su se obrazovale u raznim dijelovima grada i tako došli i do kazališta, gdje su demonstracije trajale čitavo prije podne. Kakav je zamah uzela proslava Prvog maja najbolje pokazuje podatak da tog dana nisu radili ni grafičari ni tramvajci, ni pekari, pa je grad bio bez novina, bez tramvaja i bez kruha.»

Štrajk radništva ZIS-a završen je 9. svibnja 1940. potpisivanjem kolektivnog ugovora i akordnog cjenika. Ivan Božičević, tajnik podružnice USSORJ-a, obavijestio je o tome Radničku komoru, a šef policije Vragović Bansku upravu.⁹⁵ Obje strane prihvatile su akordni sistem rada, ali su stavke povećane za 12—15% i utvrđen skuparinski dodatak. Međutim, na posao nije primljeno zbog štrajka 14 radnica, koje su prema Vragoviću »smetale urednom vođenju pregovora«. Među njima su se našle Alojzija Višek, Anđela Cvetković, Štefa i Slava Rubinić, Dragica i Milan Dvorščak i neki drugi, ali je kasnije poslodavac ipak popustio pa je i veći dio tih radnika dočekao okupaciju na poslu u ZIS-u. Iako tim štrajkom nisu ostvareni svi radnički zahtjevi, ipak je taj pokret imao velik odjek među zagrebačkim radništvom, a »Radnički tjednik« pisao je da je »ovaj štrajk najbolji dokaz svijesti radnika«.⁹⁶

19.

Poslodavac, vlasti i vodstvo HRS-a nastoje u ZIS-u obezvrijediti tekovine klasne borbe. Maček na čelu Banovine Hrvatske pokazao se tek u 1940. radničkoj klasi u pravoj svjetlosti. Uredba o rješavanju radnih sporova između poslodavaca i radnika, te razne druge uredbe, bile su po nekim svojim odredbama gore od propisa koje je donosio kralj Aleksandar za vrijeme šestosiječanjske diktature.

HRS — postavši režimski sindikat — otežava sistematski svaku akciju URSSJ-ovih sindikata, pozivajući se na njihovu komunističku aktivnost. Komunistima u podružnici USSORJ-a u Zagrebu bio je rad jako otežan, pogotovo kad je centrala URSSJ-a, koju su još uvijek držali socijalisti, donijela odluku o isključenju Oblasnog odbora URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju i Saveza tekstilaca, nastojeći tako spasiti od progona ostale saveze. Ta je odluka stavila djelovanje Ivana Božičevića i Marka Belinića u pravu ilegalnost, pa je radnica ZIS-a Ida Brezović u svojim sjećanjima spomenula da su radnici zbog te zabrane bili »puni revolta i ogorčenja«.⁹⁷ Formalno je URSSJ bio zabranjen

⁹⁵ AIHRPH, RK, 582/4-4843/1940 — Božičević je o početku štrajka obavijestio Radničku komoru dopisom br. 179/13. III, a o završetku brojem 365 od 11. V 1940; AIHRPH, Štrajkovi, 5/22 I — dopis policije br. 24689/14. V 1940.

⁹⁶ *Radnički tjednik*, 24. V 1940 — Završen štrajk radnika kod ZIS-a. Urednik toga lista bio je Ružin brat Ladislav Turković. Taj je štrajk spomenula i Vida Tomšić u referatu »Zadaci KPJ u radu sa ženama« na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ. — *Peta zemaljska konferencija KPJ (19—23. X 1940)*, Beograd 1980, 133, te Lutvo Ahmetović (Ustaničke iskre u Hrvatskoj 1941. godine, 57).

⁹⁷ B. Janjatović, *Sindikalni pokret u Hrvatskoj u vrijeme održavanja Pete zemaljske konferencije KPJ*. — *Peta zemaljska konferencija KPJ*, Zbornik radova, Zagreb 1972, 218.

tek 31. prosinca 1940, a 21. prosinca — dakle nekoliko dana prije zabrane — došli su u ZIS delegati HRS-a Vjekoslav Blašković i Župa te zatražili od poslodavca da primjenjuje jedinstveni kolektivni ugovor za tekstilce, prikazujući se tako zaštitnicima radnika u vrijeme kada su oni ostali bez svoga sindikata.⁹⁸

Poslodavac također nije čekao skrštenih ruku, i krši kolektivni ugovor sklopljen s USSORJ-em u svibnju 1940. u gotovo svim točkama. Ne daje radnicima plaćeni odmor, ne isplaćuje zaostatke skuparinskog doplatka, a ne primjenjuje ni povišeni akordni cjenik, pa su mnoge radnice imale satnicu od četiri dinara, iako je zagarantirana minimalna zarada bila 4,60 dinara.

U vrijeme kada je stupio na snagu HRS-ov kolektivni ugovor za tekstilce, direktor Neumann objavio je radnicima Poslovni red, koji je potvrdilo i Gradsko poglavarstvo Zagreba 8. lipnja 1940. U tom dokumentu bilo je mnogo odredaba protivnih Zakonu o zaštiti radnika i Zakonu o radnjama. Na pritužbe radnika zagrebačka Radnička komora u kojoj su vodstvo preuzeli HRS-ovci morala je ipak reagirati na taj Poslovni red, koji joj prije donošenja nije dan na mišljenje i ocjenu. Tako je, npr., u tom dokumentu postojala odredba da se sa šegrtima zaključuje ugovor o radu tek nakon što rade pokusno u tvornici 30 dana, a Zakon o radnjama propisivao je 8 dana. Radno vrijeme nastojalo se produžiti formulacijom da se za čišćenje strojeva, koje se obavljalo izvan 48 redovitih sati »ne plaća«. U dopisu Banskog vlasti Banovine Hrvatske Radnička komora je zatražila da se spomenuti »Poslovni red« kao protuzakonito potvrđen i donesen poništi, te da ubuduće vlasti ne potvrđuju poslovne redove bez mišljenja Radničke komore u Zagrebu.⁹⁹

Usprkos tim primjedbama, novi Poslovni red za ZIS nije nikada izdan, pa se radništvo iz dana u dan nalazilo u sve bespravnijem položaju. Ipak u ZIS-u partijska organizacija radi bez prekida, iako je njeno djelovanje znatno oslabljeno nakon proljetnog štrajka 1940. kad je tvornicu moralo napustiti 14 najboljih radnica. No one, koje se nisu otvoreno angažirale u ZIS-u za vrijeme spomenutog pokreta, a i one koje su se zaposlile u ZIS-u nakon što su zbog borbenih akcija bile izbačene iz drugih tvornica, predstavljale su sada zlatnu rezervu i bile sposobne da dalje vode klasnu borbu u toj velikoj tvornici stranog kapitala.

Tako je prema sjećanjima Ide Brezović »zabrana URS-ovih sindikata izazvala među radnicima ZIS-a puno revolta i ogorčenja. Neposredno nakon zabrane URSSJ-a, organiziran je u tvornici protestni miting na kojem je govorio Milan Dvorščak, koji se nakon štrajka uspio ponovo vratiti u tvornicu. Poslodavac je obavijestio policiju i policija se začas našla u tvornici. No pokušaj agenata da saznaju tko je bio govornik na mitingu nije bio uspješan, jer su radnici šutjeli poput stijene. Po završetku rada radnici su 'oduševljeni i gordi prošli kroz kordon policajaca, naoružanih puškama i bajunetama', te su otišli do tvornice »Iskra« u Heinzelovoj ulici, gdje se održavao drugi miting, i do tvornice »Lipa Mill« u Maksimirskoj cesti, gdje je bio treći.¹⁰⁰

⁹⁸ *Hrvatski radnik*, 31. XII 1940 — Kako URS-ovci brane interese radnika u Zagrebačkoj tvornici svile.

⁹⁹ AIHRPH, RK, 585/3-6145/1940.

¹⁰⁰ Sjećanje Ide Brezović i dio govora R. Turković, 1969.

20.

Nekoliko riječi o poslovanju tvornice A. G. B. za vrijeme Banovine Hrvatske. Kada je Francuska objavila rat Hitlerovoj Njemačkoj, glavni je prokurist firme Louis Cholleton mobiliziran u francusku vojsku, a uskoro zatim i ranjen, te ga kao administrativni povjerenik upravnog odbora Les Tissusa zamjenjuje Georges Ballandroux koji je rukovodio velikom trgovinom firme u Knez Mihajlovoj ulici br. 17 u Beogradu. Francuska je kapitulirala već 22. lipnja 1940, ali se do tada izlozima beogradske trgovine Ballandroux koristio za veliku propagandu saveznika, a posljedica je toga bila da je nakon njemačke okupacije Beograda Ballandroux bio iz njega protjeran. Međutim, Ballandroux nije otpustovao za Francusku već se iskrcao u Zagrebu, te po odobrenju pariske centrale Les Tissus preuzeo direktno upravu zagrebačke tvornice, koju je do tada vodio Ljubomir Vinčić.

Vinčić i Ballandroux nisu se nikako slagali. Zbog pooštrenih mjera Banovine Hrvatske prema poduzećima stranog kapitala, a i zbog manjih poreza na području Uprave grada Beograda, Ballandroux je 1940. radio na preseljenju zagrebačke tvornice i trgovine u Ilici 11 u Beograd, čime bi 46 radnika i 21 namještenik ostali bez zaposlenja. Vinčić je pružio otpor, i za vrijeme Ballandrouxovog službenog puta po Siriji, u lipnju 1940, sazvao članove ravnateljstva Milića, Weinerja i Pečarevića, te je 30. lipnja obavljena inventura u zagrebačka kuća odvojena od beogradske filijale. To je dovelo do Vinčićevog otpuštanja nakon povratka Ballandrouxa, ali tvornica i dalje radi, a u tkaonici se proizvodi mjesečno oko 15.000 m umjetne svile, usprkos sve težoj nabavci sirovina nakon što je Treći Reich zabranio svaki izvoz celuloze i drugih prediva zbog svojih pojačanih potreba u ratne svrhe.¹⁰¹

Završni račun za 1940. zaključen je tek na XI glavnoj skupštini, 30. rujna 1942, u Zagrebu, u zgradi na Zrinskom trgu broj 3, ali on ne odražava realno poslovanje poduzeća uoči okupacije zemlje, jer je naredbom Ministarstva riznice od 13. VIII 1941. ustanovljena rezerva za gubitke od 30%, pa je i iskazani gubitak od 168.433 dinara samo fiktivan.¹⁰²

U vremenu Banovine radili su u A. G. B-u ovi radnici i radnice: Anica Andračev, Ruža Behin, Agneza Blaguš, Tomo Blaguš, Jelka Božić, Štefica Cangl, Marija Dajtner, Erna Egartner, Sabina Flac, Katica Flanjak, Mirko Frljak, Jelka Gorenc, Ivan Hajpter, Evica Horvat, Marija Horvat, Franca Kišan, Ana Kolman, Dragica Kordin, Jarmila Korenjak, Ivan Kos, Vika Kos, Dragica Mati, Marija Milter, Milica Mužek, Ruža Nagy, Barica Nehr, Franjo Ožegović, Anka Pavliško, Magda Pelko, Jelka Petrak, Ana Pirbauer, Marija Poznanović, Ana Rosandić, Lucija Rukavina, Matilda Sangl, Ana Šešnić, Jelka Šrablin, Marija Tepeš, Tereza Tremel, Ernestina Uršić, Danica Vojnović i Slava Žitnik.¹⁰³ Raspon njihovih satnica kretao se, 1. rujna 1939,

¹⁰¹ AIHRPH, zbirka XXVII, kut. 6/143 — Trebitsch i AGB; HAZ, fond Ponove, 4015/4 — pismo Lj. Vinčića Klugemannu, 12. VIII 1941, i L. Billoudetu, 10. VIII 1941, te izvještaj Svobode Ponovi, 11. X 1941.

¹⁰² HAZ, Zbirka isprava 15/30 — AGB.

¹⁰³ AIHRPH, RK, 634/5-3861 od 26. IV 1941 — popis radnika s iskazom temeljnih plaća 1. rujna 1939. i skuparinskom doplatkom 1. V 1940. I u A. G. B-u je bilo komunistkinja. Elza Tomašić bila je 23. II 1940. osuđena na deset dana zatvora zbog sumnje da je komunistkinja, a kasnije na 30 dana i izgon iz Zagreba. No 24. I 1941. uhapšena je ponovno zbog raspačavanja komunističkog letka »Komunike, CK KPJ br. 5«/AIHRPH, polic. karton 35/5467/.

od tri do šest dinara, ali je većina radnica imala satnice nešto veće od 4 dinara. Kasnije su te plaće ponešto povišene skuparinskim doplacima i individualnim povišenjima.

21.

Tarifni pokret u A. G. B-u i ZIS-u na početku 1941. godine. Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ 19—23. listopada 1940 — dakle dva mjeseca prije zabrane URSSJ-a — donijeta je odluka o organiziranju Odbora radničkog jedinstva. Prema toj odluci, svi komunisti u tvornicama i poduzećima trebalo je da vode svakodnevnu borbu za jedinstvo i ostvarivati ga borbom za poboljšanje životnih uvjeta radnika, veće nadnice i slično. Akcioni odbori trebalo je da obuhvate ne samo članove URSSJ-a, već i članove HRS-a i sindikalno neorganizirane radnike.

U međuvremenu silna skupoća i kronična oskudica nekih artikala sve više otežavaju položaj radnika. Uredbom o izmjenama i dopunama Uredbe o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora, pomirenju i arbitraži u rujnu 1940. povišena je minimalna satnica od dva na četiri dinara, ali je istodobno pokretanje štrajka toliko otežano da se većina štrajkova pokreće a da se prije štrajka nisu provele sve potrebne formalnosti pomirenja. Buržoazija nastoji što više usporiti porast nadnica, jer svoje profite ostvaruje ne samo na razlici između starih i novih cijena robe već i na obaranju vrijednosti radnikova rada, tj. opadanjem realne zarade radnika.¹⁰⁴ Štrajkovi i tarifni pokreti potresaju privredu Zagreba, osobito tamo gdje su djelovali odbori akcionog jedinstva, pa u blizini tvornica svile u Bužanovoj vode pokrete radnici Tvornice papira, Tvornice Gaon, Ivančice, Braće Holzner, Tvornica čarapa Silk Braće Bureš te Hahn i Nettel. Pred tim su tvornicama, 8. marta 1941, na Dan žena, održani brojni mitinzi, na kojima se govorilo protiv skupoće i propagirala borba za bolji život radničke klase.

Na zahtjev radništva, zagrebačka podružnica HRS-a obavijestila je zagrebačku Radničku komoru da je uprava ZIS-a snizila cjenik akordne tarife, koja je bila utvrđena kolektivnim ugovorom između URSSJ-a i poduzeća, 9. V 1940, a u tvornici A. G. B. da je snižena osnovica radničkih plaća. Na osnovi spomenute uredbe, Banska vlast je formirala paritetnu komisiju sastavljenu od Siegfrida Wohlmutha, direktora Krapinske tekstilne industrije, Roberta Müllera, također direktora u nekoj tekstilnoj tvornici, Vjekoslava Blaškova i Grahovca, kao predstavnika HRS-a, te profesora Ekonomsko-komercijalne visoke škole dra Milana Ivšića kao predsjednika. Komisija se sastala 1. travnja 1941. i zaključila da i radništvo i uprave tvornica moraju podnijeti dokaze za svoje tvrdnje. Uprava ZIS-a je tri dana kasnije dostavila kolektivni ugovor od 9. V 1940. i cjenik akordnog rada s obrazloženjem da je akordna tarifa — a u sporazumu s radničkim povjerenicama Dragicom Dvorščak, Idom Brezović i Marijom Kopitarić — povišena tako da je sadržavala 18% skuparinskog doplatka, a po dogovoru s radništvom, 15. XI 1940, taj je

¹⁰⁴ M. Kolar-Dimitrijević, *Privredne prilike i položaj radništva u Hrvatskoj u vrijeme održavanja Pete zemaljske konferencije KPJ — Peta zemaljska konferencija KPJ*. Zbornik radova, Zagreb 1972, 248—9.

skuparinski dodatak izdvojen iz akordne tarife i isplaćivan posebno s 12% skuparinskog doplatka, te da prema tome nije snižen akordni cjenik, već samo skuparinski doplatak u cijelosti odijeljen od akordnog cjenika.

Uprava A. G. B-a izjavila je da su od 1. rujna 1939 — kada je sklopljen posljednji kolektivni ugovor — plaće povišene prvog svibnja 1940, uključivanjem skuparinskog doplatka u satnicu, a pojedinim radnicima i radnicama, čije su satnice bile ispod šest dinara, povišene su individualno. Međutim se iz priloženog iskaza vidi da je 1. rujna 1939. bilo prilično radnica koje su imale satnicu ispod 4 dinara, i da su najveće satnice bile 5,50, a samo je jedna radnica imala satnicu od šest dinara. Istodobno je uprava A. G. B-a uputila svom radništvu ovaj proglas: »Ravnateljstvo prati sa svom potrebitom pažnjom pitanje povišenja nadnica u vezi sa poskupljenjem života. Radništvo može imati povjerenje u ravnateljstvo, da će kvalificiranom, ozbiljnom i vrijednom radniku plaća biti uvijek jednaka i često i veća od nadnice koju plaćaju druge tkaonice u Zagrebu, a da ne mora reklamirati. Ravnateljstvo produžava svoje napore da osigura daljnji pogon tvornice i zaposlenje radništva i da mu osigura što bolje životne prilike.»

Paritetna komisija riješila je taj predmet u korist vlasnika. Posljednji sastanak održan je 8. travnja 1941, dakle u vrijeme kada je Kraljevina Jugoslavija već bila u rasulu. Za A. G. B. je donesen ovakav zaključak: »Paritetna komisija utvrđuje jednoglasno s najvećim zadovoljstvom i priznanjem poduzeću da su nadnice radništva na dan 1. V 1939. kao već i na dan 1. IX 1939. bile znatno više od utvrđene minimalne satne nadnice (dinara 4 za Zagreb), kako je to odredila Banska vlast (Odjel za socijalnu politiku) za tekstilna poduzeća rješenjem broj 51887-IV-5 od 5. VIII 1940.« Odobravaju se individualna povišenja, i predlažu satnice koje su neka sredina između onih koje su važile 1. rujna 1939. i onih od 1. V 1940. Ni odluka za radništvo ZIS-a nije bila povoljna. Na osnovi saslušanja radničkih povjerenika (bivših članova zabranjenog URSSJ-a), ali i dviju članica HRS-a, predloženo je da se skuparinski doplatok od 55% isplaćuje posebno a ne u obliku zarada.¹⁰⁵ Odluka Paritetne komisije nije ni primijenjena, jer je nakon formiranja tzv. NDH došlo u radu obiju tvornica do velikih promjena, a i progresivno radništvo dobilo je nove zadatke na borbenoj liniji. Možda je zanimljivo spomenuti da su u to vrijeme u tvornici A. G. B. radile 42 radnice i radnika, a u ZIS-u gotovo stotina.

22.

Rad A. G. B-a za vrijeme okupacije i borbe za vlasništvo. Okupacija zemlje zatekla je upravu A. G. B-a nepripremljenu. Zbog propagande saveznika, Georges Ballandroux je s ostalim Francuzima morao napustiti Beograd, ali nije otputovao u Francusku već je, kako je napomenuto, sišao s vlaka u Zagrebu. Tu je iz blagajne tvornice uzeo u ime provizije i ratne plaće za svoje smještavanje 77.714 dinara i preuzeo upravljanje tvornicom koju su do tada vodili privremeni prokuristi Ljubomir Vinčić i Mijo Šimunić, poslovođa u trgovini.

¹⁰⁵ AIHRPH, RK, 634/5-3861/1941.

Međutim, već 3. VI 1941. za nadzornog su povjerenika ustaške vlasti postavile bivšeg službenika A. G. B-a Josipa Svobodu. On je odmah raspustio ravnateljstvo u kojem su bili Louis Billoudet iz Lyona, Zdenko Weiner, Židov, koji je napustio Zagreb, i Milan Milić, te nadzorno vijeće u kojem je, uz odvjetnika dra Josipa Giaconia i dra Jurja Pećarevića, djelovao i banski vijećnik u mirovini Franjo Urbany. Svoboda je prilikom preuzimanja zaduženja proveo inventuru. U samoj tvornici bilo je 28.020 m tkanine od umjetne svile u vrijednosti od 700.500 dinara, te 12.856 kg prediva u vrijednosti od 1.542.720 dinara. Gotovina je bila 885.917 dinara, ali su potraživanja od dužnika za robu na kredit izračunata na 1.154.629 dinara. Međutim i zagrebačka je firma imala dugova. Centrali Les Tissus, za robu, firma je dugovala 1.644.466 dinara, Vunatexu u Majšperku 16.542 dinara, te 60.000 dinara Državnoj fabrici svile u Novom Sadu i M. Ristiću za bojadisanje tkanine. Svota od 82.163 dinara dugovala se firmama Clerici Tessuto et Com. i Battista Clerici u Comu, u Italiji. Nadajući se da će firma prijeći u vlasništvo ustaške države, Ministarstvo narodnog gospodarstva i Inspektorat domobranstva zatražili su da se u Zagreb preseli roba iz beogradske podružnice (u kojoj je za povjerenika bio postavljen Branislav Ninković) a koja je procijenjena na dva milijuna dinara. Zbog otpora njemačkih vlasti nađeno je kompromisno rješenje i to tako da je za robu u Beogradu zagrebačka firma A. G. B. dobila robu iz trgovine Marka Tanaskovića u Praškoj ulici br. 6. Trgovina u Beogradu likvidirana je, a činovnicima dane otpremnine.

Radom nastavljaju i trgovine u Ilici 11 i u Praškoj 6, te se prodaje roba na malo i na veliko, jer se u magazinu našlo 37.847 metara tkanina. Promet robe bio je u travnju 1941. godine 489.599 dinara, u svibnju 325.934, a u lipnju 1941. godine 1.435.622 dinara.¹⁰⁶

Međutim, sve se poslovanje odvija u okolnostima borbe između Svobode i Ballandrouxa, od kojih drugi zastupa francuske, a prvi sve više njemačke interese, osobito kada je odlukom njemačkih vlasti u Luxemburgu, 14. svibnja 1941, postavljen za njemačkog povjerenika nad holding društvom Les Tissus A. G. B. dr prava Karl Klugemann. Ballandroux je zamolio pomoć Francuskog konzulata u Zagrebu i on je, 19. VI 1941, uputio Odjelu za obrt, industriju i trgovinu Ministarstvu narodnog gospodarstva diplomatsku notu sa žalbom na postupke Svobode. Ministarstvo se obratilo Uredu za obnovu privrede sa zahtjevom da «dade instrukcije povjereniku radi njegovog daljeg rada, koji se ne smije ispoljiti na taj način, da će dolaziti u sukobe zbog kojih će ovaj odjel primati diplomatske intervencije». Notu je primilo i Ministarstvo vanjskih poslova tzv. NDH-a i sugerirano je da se Ballandroux prizna «predstavnikom stranog kapitala» pa se činilo da će prevladati francuski utjecaj. I s nekoliko narednih nota Francuski konzulat ukazuje na to da je Svoboda prešao sva prava nadzornog komesara time što je raspustio upravni i nadzorni odbor društva, pa tako riješio «društvo njegovih upravnih i nadzornih organa», a svoju nadležnost proširio na cjelokupno poslovanje poduzeća i «zadržavanjem drugog detaljnog dućana u Zagrebu» radio protivno interesima društva.¹⁰⁷ Međutim, Svoboda podnosi prijavu Ustaškom redarstvu zbog ilegalnog zadržavanja Ballandrouxa u Zagrebu. Uspostavlja i direktne veze s Klugemannom

¹⁰⁶ HAZ, fond Ponova, 4015/4. 1184/9. VI 1941, glavna skupština 18. IV, pismo Vinčića Billoudetu, 15316/2. VIII 1941. inventura itd.

¹⁰⁷ HAZ, Ponova, 4015/4-2800/27. VI 1941, 37914/1. IX 1941. i Nota 524.

u Berlinu, koji sprečava pokušaj Ballandrouxa da se, 15. VIII 1941, održi u Zagrebu izvanredna skupština društva, a Svobodi daje najveća ovlaštenja u upravljanju firmom A. G. B. u Zagrebu. Svobodin položaj još je više učvršćen kada ga je, 9. X 1941, Državno ravnateljstvo za gospodarsku ponovu imenovalo upravnim povjerenikom, a protest Francuskog konzulata upućen Ćirilju Ćudi- ni, direktoru Ponove, da je od šest tisuća dionica 3300 u rukama A. G. B-a čije je sjedište u Luxemburgu, a 2688 u rukama holding društva Les Tissus A. G. B. sa sjedištem u Parizu, te da prema tome dionice nisu u rukama vlasnika iz neprijateljskih država, nije uzet u obzir. Posljednji pokušaj čini francuski konzul notom 772 od 14. X 1941, ukazujući na to da se Billouet, kao zastupnik 2688 dionica A. G. B-a u Parizu, i dr Klugemann, kao nje- mački komesar A. G. B-a u Luxemburgu, izvrsno slažu, te da je najbolje rješenje da se za upravnog komesara imenuje neki pravnik, a ne bivši otpušte- ni službenik. Svoboda parira obavještavanjem Predsjedništva vlade tzv. NDH da je poduzeće prešlo »u njemački uticajni krug« te, ako već mora biti u po- duzeću predstavnik stranog kapitala da to bude Claude Ballandras, tehnički poslovođa A. G. B-a. Time je francuski utjecaj faktički eliminiran. Njemačko poslanstvo u Zagrebu posređuje prilikom dogovaranja Svobode s komesarija- tom »Les Tissus« u Parizu, a na XX-oj glavnoj skupštini, 30. IX 1942, dana je obavijest da je s dopuštenjem Ministarstva za obrt, veleobrt i tr- govinu od 3. rujna 1942. godine 3288 dionica Les Tissus AGB société hold- ing à responsabilité iz Luxemburga i 2700 dionica Les successeures d'Albert, Godde, Bedin & Cie les Tissus AGB pohranjeno u banci Barclays bank France limited. Završni račun pregledao je njemački privredni kontrolor dr Franz Gercke, a nakon usvajanja završnog računa za 1941. na spomenutoj je skupštini izabran za glavnog potpisnika firme A. G. B. u Zagrebu Vilim Kvaternik, ravnatelj privrednog društva Hrvatskog Radiše, koje je već uprav- ljalo nizom podržavljenih tvornica i radnji čiji su vlasnici bili Židovi ili Srbi.¹⁰⁸ Sve do jeseni 1942. tvornica A. G. B. radi u dvije smjene po osam sati, a radi se uglavnom za vojne potrebe. Zbog toga je 1942. godine završena s dobitkom od 1,513.271 kuna, a na glavnoj godišnjoj skupštini, održanoj 29. IX 1943, ravnateljstvo je Svobodi isplatilo 180.000 kuna za obavljanje njegove funkcije povjerenika.

Međutim, zalihe se robe, zbog nedostataka sirovina, u tvornici sve više sma- njuju. Prvog ožujka 1942. u tvornici je bilo samo 1742 kg sirove tkanine i 21.552 kg prediva, a u odjelu za prodaju na veliko samo 450 metara tkanine. Nešto je bolja bila situacija u trgovini u Ilici 11, gdje je u to vrijeme 9523 m tkanine od umjetne svile, 8404 m od prave svile i 12.662 m vunene tkanine, ali se zna tko su bili kupci te robe.¹⁰⁹

Izvanredna glavna skupština održana je 20. srpnja 1942. Na njoj su pro- mijenjena društvena pravila, te članovi upravnog i nadzornog odbora više nisu morali biti i dioničari. Iz sastava tih tijela vidi se da firma A. G. B. nije bila podržavljena, ali da je djelovala pod jakom kontrolom politički uti- cajnih ljudi koji su usmjeravali rad firme i neutralizirali djelovanje pravih vlasnika. Tako u upravnom odboru nalazimo dra Ivana Andresa, Louisa

¹⁰⁸ HAZ, zbirka isprava 15/30 — AGB. Iz završnog računa vidi se da je filijala u Praškoj broj 6. likvidirana, i da je tako ostvaren dobitak od 196.603 kuna, koji je poslužio za pokriće gubitka iz ranijih godina.

¹⁰⁹ HAZ, Ponova, 4015/4 — inventura 1. III 1942. Tu su iskazane prodane količine robe na veliko i na malo, te dobivene novčane vrijednosti.

Billoudeta, Josipa Svobodu, Adama Gottu, Vilima Kvaternika, a u nadzornom odboru dra Karla Klugemanna, Emila Dintera i dra Vilima Banovića. Četrnaesta glavna godišnja skupština održana je 30. V 1944. i na nju nije došao Klugemann »vjerojatno zbog ratnih prilika«. Dobitak za 1943. bio je 1,774.009 kuna, a stavka gotovine bila je u porastu na štetu zaliha i skladišta koje je bilo sve praznije. U nadzorni odbor izabran je na toj skupštini ing. Ivan B. Izaković.

Ratne prilike i sve teža nabava sirovina bili su i uzrok zahtjeva uprave tvornice da Ministarstvo narodnog gospodarstva dopusti otpuštanje radnica jedne smjene i zadržavanje samo smjene koja je radila od 6 do 14 sati. Radnička komora i Hrvatski savez privatnih namještenika protivili su se toj redukciji, jer da ta tvornica još uvijek raspolaže s ponešto sirovina, ali je Poslovna središnjica za tekstil obavijestila u toku ožujka 1943. da su daljnji izgledi za dobavu sirovina vrlo maleni, te da smanjivanje broja radnika ima puno opravdanje. Odnos prema radnicima sve je grublji i bezobzirniji, pa se to može pratiti i na osnovi dokumentacije Radničke komore kod koje radnice traže zaštitu.¹¹⁰

Petnaesta godišnja skupština A. G. B-a održana je u oslobođenoj zemlji, 29. XI 1945, u Ilici 11. Na toj skupštini predsjednika društva Billoudeta zamjenjivali su članovi ravnateljstva dr Ivan Andres i dr Zorislav Dukat. Pravila društva iz predratnog perioda ponovo su proglašena važećima, a prazna mjesta u upravnom i nadzornom odboru — ispražnjena propašću tzv. NDH — popunjena s novim članovima. Formalno je utvrđen zaključni račun za 1944. I ta je godina završena s dobitkom od 5,006.207 kune, odnosno nakon odbitka poreza, u novi račun preneseno je 2,451.284 kuna. Vrijednost robe procijenjena je potkraj 1944. na 12,470.137 kuna, ali, uzevši u obzir visoke cijene tekstilu i inflaciju kune, to nam ne kazuje mnogo o poslovanju firme u toku rata, jer su nestašica sirovina i električne energije svakako sveli proizvodnju na minimum.

23.

Paljenje padobranske svile u Zagrebačkoj industriji svile u ljeto 1941. godine. Za razliku od tvornice A. G. B — koja zapošljava mali broj radnika i pokazuje tendenciju još većeg smanjivanja obima proizvodnje — ZIS je odmah nakon početka okupacije preuzela njemačka komanda i Nijemci su bili poslovođe i rukovodioci, a proizvodila se najviše svila za padobrane njemačkih i ustaških avijatičara prilikom napada na nezaštićena sela gdje se počeo razbuktavati narodnooslobodilački rat.

¹¹⁰ Tako je Vika Gundlin iz Bunićeve 19 radila u A. G. B-u neprekidno od 22. IV 1940. do 2. VI 1943. Tada je otpuštena, iako je uprava izgubila njezinu radnu knjižicu, pa nije mogla naći novo zaposlenje. Tkalji Ani Rumihi iz Plinskog naseljka br. 7 Svoboda nije htio isplatiti bolesnički tjedan, iako je imala liječničku potvrdu da je bolesna. I tako su se redale povrede Zakona o zaštiti radnika jedna za drugom, a niske zarade uvjetovale su da radnik nije mogao kupovati hranu na crnoj burzi kada je redovno snabdijevanje gotovo potpuno zakazalo (AIHRPH, RK, 755/1-2824/22. IV 1943, 765/4-4753/1943 i 779/2-6902/1943). Radne prilike nisu bile u redu ni u ljeto 1941. Tada je posebna komisija Oblasne inspekcije rada pregledala, 10. srpnja, tvornicu u kojoj su tada radila 44 radnika i radnice. Utvrđeno je da radne prostorije nisu okrećene, da se radnicima ne daje plaćeni dopust, a da tvornica nema ni kupatila ni zadovoljavajuću ventilaciju (AIHRPH, RK, 662/2-11972/1941).

Većina radnica ZIS-a bila je klasno osviještena i pripremljena za borbu s neprijateljem. Osim partijske grupe, vrlo je jaka i grupa partijskih simpatizera i antifašista, pa se Crvena, odnosno Narodna pomoć, prikupljala u toj tvornici u toku čitavog rata.¹¹¹ Budući da Ruža Turković i Maca Gržetić više nisu radile u Bužanovoj 20, njihovu su borbu nastavile Ida Brezović, Ankica Ceranić, Štefica Kranjec i Dragica Lisjak, sve nosioci spomenice 1941, a na zadacima Partije poginuli su Josip Bezjak, Anđela Cvetković, Dragica i Milan Dvorščak, Ivica Gudlin, Marija Petković i Kata Špicer kojima je podignuta i spomen-ploča na ulazu u današnju novu tvornicu.

Među tim imenima posebice ističem imena Milana i Dragice Dvorščak, koji su revolucionarnu školu prošli u Varaždinskoj tvornici svile. U toj je tvornici radio kao namještenik istaknuti komunist Hugo Kohn, strijeljan u Zagrebu na Dotršćini 17. srpnja 1941, nakon neuspjelog bijega iz logora Kerestinec. U Varaždinu su Dvorščakovi postali kandidati Partije, a zatim i članovi, te su se uvijek nalazili u prvim borbenim redovima.¹¹²

Prema sjećanju Micike Čalić-Kos, poslije okupacije i stvaranja marionetske ustaške vlade partijska ćelija u ZIS-u brojila je četiri člana: Milana i Dragicu Dvorščak, Katu Čalić i Miciku Čalić, a kasnije ulaze u ćeliju i Josip Bezjak Pepo i Alojzija Višek. Formiran je i poseban aktiv koji je radio na prikupljanju Narodne pomoći, raspačavanju letaka i komunističke štampe, te ispisivanju parola. Iako je URSSJ bio zabranjen, radnici su iskoristili HRS-ovsku organizaciju, te su stvorene čitalačke grupe na kojima su radnici obavještavani o političkim zbivanjima, a osobito o NOB-u.¹¹³ Neuspjela akcija u Kerestincu i hapšenje komuniste Josipa Bezjaka, koji je sudjelovao u akciji oslobađanja drugova iz Kerestince, primljeni je u ZIS-u s ogorčenjem, te je odlučeno reagirati na jedini mogući način — diverzijom.¹¹⁴

Upravo u to vrijeme počelo se raditi na padobranima za njemačku vojsku, te je u roku od tri mjeseca trebalo dovršiti veću narudžbu. Prema sjećanjima grupe radnica poslije rata: «Zar se to moglo i smjelo dopustiti? Odlučeno je, da uvijek hrabar i neustrašiv radnik — tkalac Milan Dvorščak, pretvori padobransku svilu u vatru i pepeo. I toga dana radnice su došle, kao obično na posao, i jutarnji taktovi tkalačkih razboja otpočeli su svoju pjesmu. Uvečer je Štefica Kranjec ostavila Milanu bocu sa benzinom (Štefica je radila u čistionici, napomena MKD). On je na svom radnom mjestu polio bezin po svili, zapalio je i kroz prozor iskočio iz tvornice. Za tren je buknuo ogromni požar. Ne će naš trud biti upotrijebljen za borbu protiv naše braće, radosno su mislili radnici.»¹¹⁵ Bilo je to u noći 18/19. srpnja 1941. Iako sva svila nije izgorjela, zbog izlaganja visokoj temperaturi bila je neupotrebljiva za prvobitnu

¹¹¹ Zbog Narodne pomoći je na sredini 1942. bila uhapšena radnica ZIS-a Slavica Višek, koja je stanovala u Heinzelovoj 14. Pola godine je u logoru u Staroj Gradišci bio i član ravnateljstva Dušan Plavšić, a čini se da su i neki drugi članovi upravnog odbora surađivali s NOP-om posredstvom Narodne pomoći.

¹¹² Josip Hrnčević, Svjedočanstva, Zagreb 1984, 31 i 36.

¹¹³ Zagreb 1941—1945. Zbornik sjećanja, Zagreb 1983, 2, 184.

¹¹⁴ Ivan Jelić, Tragedija u Kerestincu, Zagreb 1980, 283.

¹¹⁵ A. Krila, Kako su se borile radnice tvornice Z. I. S., Glas rada, 26. II 1953. Prema iskazu sekretara Drugoga partijskog rajona Mesarića 10 litara benzina po svili u skladištu prolila je Štefica Kranjec, a Milan Dvorščak u noći kroz otvoreni prozor ubacio je zapaljeni fitilj (AIHRPH, Memoarska grada, 74/III-27 — sjećanje Blaža Mesarića i njegova usmena izjava autoru). O požaru u «Avalis», «Grad Beograd kroz stoljeća», III, Beograd 1978, 525.

namjenu, pa je tako njemačkoj vojsci nanesena velika šteta, a primjer zagrebačkih radnika u ZIS-u slijedili su radnici u zemunskoj tvornici »Avala« zapalivši također svilu za njemačke padobrane.

Milan Dvorščak se nakon paljenja svile nije više vraćao u tvornicu, već je otišao u partizanski odred »Matija Gubec« na Žumberak. Zbog nepovoljnih političkih uvjeta, taj odred — formiran 11. lipnja 1941 — nije se uspio održati i raspušten je. Tom je prilikom Milan pao u ruke ustaša, koji su ga nakon zatvora u Jaski prebacili u Zagreb i 5. prosinca 1941. strijeljali u Maksimirskoj šumi. Uslijed pooštrene paske i učestalih progona i Dragica prelazi u ilegalnost, te radi kao ilegalka u Prvom rajonskom komitetu. U prosincu 1941. ustaše su je uspjeli uhvatiti. Odvedena je u logor u Staru Gradišku i na sredini 1943. razmjenom zarobljenika dolazi u partizane. Ipak ni ona nije uspjela dočekati oslobođenje. Poginula je u proljeće 1944. u hrabrom jurišu kod Leskovca nedaleko od Varaždina.

Milanova smrt veoma je potresla antifasiste u ZIS-u. Oni koji nastavljaju rad djeluju sada opreznije i konspirativnije, jedinstvenije. U jesen 1941. organiziraju polsatni štrajk (štrajkovi su bili zabranjeni), i uspijevaju da im poslodavac isplati dodatak na skupoću. I dalje prikupljaju Narodnu pomoć, a umjesto u neprijateljsku vojsku, simpatizeri komunista i radnici ZIS-a odlaze u partizane. Prema sjećanju sekretara drugog rajona Blaža Mesarića, prilikom pripremanja diverzije na poštu, 14. rujna 1941, partijska organizacija ZIS-a organizirala je sanitetsku pomoć, čiji je centar bio u stanu Kate Čalić u Livadićevoj ulici 1. Tu je stanovala i radnica ZIS-a Ida Brezović, koja je radila na prikupljanju oružja za partizane. Prema sjećanjima Anke Ceranić, Narodnu pomoć je 1941. prikupljao Josip Bezjak, a nakon njegovog hapšenja sve do ožujka 1942. Anka Ceranić, a zatim Kata Čalić, koja je poginula u Žumberku. Zapravo Narodnu je pomoć u ZIS-u za čitavo vrijeme rata davalo 35 do 40 ljudi i u Odboru Narodne pomoći bili su Anka Ceranić, Štefica Kranjec, Kata Čalić, Stjepan Krčmar, Ida Brezović (Hermina) i Micika Kos, pa je hapšenje ili odlazanje jednog člana u partizane odmah ponukalo drugog člana odbora da nastavi prikupljanje.¹¹⁶ Veliko hapšenje antifasista u ZIS-u izvršeno je na sredini 1942. Tada su mnogi osuđeni na više mjeseci logora, a 24-godišnji radnik Ivica Gudlin je strijeljan, pa je trebalo raditi još opreznije. U tvornici je radilo i nekoliko članova Kulturbunda i policijskih doušnika, pa se i svako protivljenje izvršavanju naređenja tumačilo kao partizanska aktivnost.¹¹⁷

O položaju radnika znamo prilično malo. Komisija Oblasne inspekcije rada, u sastavu ing. Chytil od Oblasne inspekcije rada, dr Malić od Glavne inspekcije rada i Florijan Klobučarić od Radničke komore, pregledala je, 10. srpnja 1941, prostorije ZIS-a i utvrdila: »Podrumske prostorije nemaju ventilacije, vrlo su neuredne i nečiste, te dolazi smrad iz kanalizacije koja je smeštena previše nisko. U prostorijama za šlihtovanje robe nema ventilacije, pa je zrak težak i nezdrav. Kupaone nema.«¹¹⁸ U vrijeme toga komisijskog pregleda u ZIS-u je radilo 87 radnica i 21 radnik, a zbog povećanog obima poslovanja

¹¹⁶ AIHRPH, Memoarska građa, 9/2-12 — sjećanje Blaža Mesarića na rad Drugoga rajonskog komiteta u 1941, i 10/V-49 — izjava Anke Ceranić.

¹¹⁷ AIHRPH, Neprijateljska građa, kut. 519 — ZIS.

¹¹⁸ AIHRPH, RK, 662/2-11972/1941/.

potkraj 1941. radi u tvornici 114 radnika od toga 90 žena. Međutim, kvalifikacija radnika bila je vrlo slaba, te su samo četiri imali položaj kvalificiranog radnika, a ostali su bili priučeni i nekvalificirani.¹¹⁹

Uloga je proustaškog HRS-a za vrijeme rata beznačajna. Radnički povjerenici postavljeni su istina, 13. X 1941, rješenjem Oblasnog nadzorništva, ali su ti članovi HRS-a bili proustaški orijentirani i više u službi uprave nego radnika.¹²⁰ Kada u ljeto 1941. ravnatelja Adolfa Neumanna Zvijezdića smjenjuje dr Guido Jeny, on nastupa jednako svojevolumno kao i Svoboda u A. G. B-u. Premješta radnice na teža radna mjesta, a na najtežim poslovima zapošljava nekvalificiranu radnu snagu. Takvo manipuliranje moralo je dovesti do nesreće. Radnicu Breško je, 29. XI 1943, zahvatio i odbacio stroj za škrobljenje, te je gotovo smrtno stradala. U prijavi je napomenuto da je to radno mjesto trebalo da popuni radnik, a ne nekvalificirana radnica, nevjesta manipuliranju strojem.¹²¹

Redukcija struje započela je već potkraj 1942. U prosincu 1942. ZIS je dobio rješenje da u tri mjeseca smije utrošiti samo 11.800 kWh električne struje, a tvornica A. G. B. samo 8800 kWh. To ograničenje ponukalo je upravu ZIS-a da od Ministarstva obrta, veleobrtu i trgovine zatraži skraćivanje radnog tjedna od 40 na 32 sata. Uprava HRS-a provela je izvide i utvrdila da je ZIS prekoračio dopuštenu potrošnju struje i da mu prijeti iskapčanje iz strujne mreže. Uz to, da nema dovoljno sirovine, a Zajednica za tekstil ne izdaje nikome nove količine. Podržava smanjenje radnog vremena s tim da se zarade manje od tisuću kuna tjedno nadoknade do te svote iz tvorničkih sredstava.¹²²

24.

Nekoliko podataka o poslovanju ZIS-a u toku drugoga svjetskog rata. Dionička glavica ZIS-a povišena je 1940. na pet milijuna dinara, a sve dionice, izuzev 50, u rukama su Terezije Poche iz Maribora. Procjena kapitala ZIS-a obavljena je 22. ožujka 1941. Vrijednost zgrade procijenjena je tom prilikom na 1,126.342 dinara, a strojeva na 1,102.073 dinara. Bruto-dobitak bio je u 1940. godini 2,160.600 dinara, a čisti dobitak samo 285.120 dinara.

Izvanredna glavna skupština ZIS-a održana je 17. rujna 1941. Umjesto Waldemara Ogrisega iz Slovenije, Aleksandra Vidaka iz Beograda, kojega su Nijemci 1944. strijeljali, i Đure Raića, u ravnateljstvo su imenovani Richar Poche i dr Franjo Pongratz, a direktor poduzeća je za čitavo vrijeme rata dr Guido Jeny.

Iz zapisnika glavnih skupština i bilance vidimo kako je ZIS i za vrijeme rata dijelio dividende od 10%, ali da je čista dobit opadala u odnosu na bruto-dobitak. Roba se, naravno, nije dugo držala na skladištu i radilo se uglavnom za vojsku. Prema popisu, 31. XII 1941, vrijednost robe i sirovina

¹¹⁹ Isto, 670/3-14214 od 1. XII 1941. — anketa.

¹²⁰ Isto, 662/2-11981/1941.

¹²¹ Isto, 754/3-2694/16. IV 1943. i 784/2-7973/10. XII 1943.

¹²² Isto, 747/3-1314/30. I 1943. i HAZ, Gradsko poglavarstvo, Gradska električna centrala, kut. 56.

procijenjena je na 4,222.955 kuna, što je bilo ravno svoti iskazanoj kao bruto-dobitak. Međutim, proizvodnja se uslijed nestašice sirovina, a još više uslijed ograničenja potrošnje električne energije rapidno smanjuje, te je 1945. obradeno samo 10.000 kg prediva.¹²³

DOBICI ZIS-a I UPRAVNI TROŠKOVI 1941—1944. GODINE

u kunama

	1941.	1942.	1943.	1944.
Bruto-dobitak	4,313.694	3,797.329	5,783.206	13,525.266
Neto-dobitak	413.949	536.521	843.851	1,962.661
Upravnitroškovi	2,448.158	2,784.531	2,800.000	5,500.000

Poslije oslobođenja Zagreba, Gradski je narodni odbor rješenjem 207 od svibnja 1945. imenovao za privremenog upravitelja Valenta Nikolića. On je odmah proveo izvide o pravom vlasniku ZIS-a i organizirao proizvodnju, jer su strojevi bili posve očuvani, iako zbog nedostajanja sirovina nije bilo moguće aktivirati sve kapacitete tvornice.¹²⁴

I ZIS i A. G. B. su potkraj 1945. prešli u vlasništvo naroda, te je time završena jedna etapa u povijesti tih tvornica, koje poslije 1945. djeluju kao cjelina, tj. kao Zagrebačka industrija svile.

25.

Zaključak. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja nove države Srba, Hrvata i Slovenaca, potrebe stanovništva na tom velikom teritoriju za tekstilom nisu se mogle pokriti proizvodnjom malobrojnih tekstilnih tvornica, te je uvoz tekstila 1920. predstavljao polovicu cjelokupnog uvoza u Jugoslaviju.¹²⁵ Izvanredno visoke zarade u tekstilnoj industriji, osobito nakon uvođenja zaštitnih carina, privukle su strani kapital, i u nekoliko godina (oko 1930) tekstilna je industrija postala najrazvijenija grana naše preradaivačke industrije, koja je cjelokupnu proizvodnju uspješno plasirala na domaćem tržištu.

U razvitku zagrebačkih tvornica svile sudjelovao je francuski, belgijski, luksemburski, češki i austrijski kapital. Posljednji je, zapravo, bio njemački kapital, uložen u Zagrebačku industriju svile posredstvom obitelji Poche iz

¹²³ Arhiv Hrvatske, dionička društva, kut. 44/364 — ZIS. Dividenda je 1941. bila 7% dobitka, a 1942—1944. godine 10%.

¹²⁴ HAZ, Gradska uprava narodnih dobara, 207/1945 — ZIS i 20516/13. XI 1945. A. G. B. Terezija Poche je do 1940. bila jugoslavenska državljanka, iako je bila po narodnosti Švicarka. Tada je preuzela austrijsko državljanstvo. Godine 1947. Zagrebačka industrija svile prevedena je u registar državnih privrednih poduzeća (HAZ, registar društvenih tvrtki, XX/398 — 161).

¹²⁵ *Sergije Dimitrijević*, Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije, Beograd 1958, 89.

Maribora. Uglavnom je strani kapital u zagrebačkim tvornicama svile nastupao prilično otvoreno, te je u svrhu bogaćenja pomoću indirektnih afilijacija korištena ratna konjunktura. Raznim kombinacijama, uglavnom manipulacijom s umjetnom svilom, dolazi do suradnje antifašističkog kapitala s fašističkim Trećim Reichom i Italijom, te takva poduzeća rade i u toku cijeloga drugog svjetskog rata, ponajviše za vojne potrebe.

Nasuprot komandnom kadru koji je većinom strane nacionalnosti, radništvo zagrebačkih tvornica svile u Bužanovoj 20 bilo je domaće, i to pretežno žene sa zagrebačke proleterske periferije. U uvjetima vrlo rafinirane i velike eksploatacije znatan dio radnica tih tvornica već se do 1936, pod utjecajem komunista i njihovih simpatizera, uključuje u radnički pokret. Od bespomoćne i jako eksploatirane radne snage te radnice postaju uporni i uspješni borci za prava koja im je osiguravao Zakon o zaštiti radnika i Zakon o radnjama, a kojih se poslodavci nisu pridržavali. Štoviše, one su i sudionici svih političkih manifestacija na području Peščenice koje su organizirali komunisti, i veliki pomagači radništva ostalih peščeničkih tvornica u borbi za bolje nadnice i bolje radne uvjete.

Paljenje 50.000 m padobranske svile, odlazak velikog broja radnica i radnika u narodnooslobodilačku borbu, kontinuirano prikupljanje Narodne pomoći u toku rata i razne druge pomoći radnica i radnika zagrebačkih tvornica svile narodnooslobodilačkom pokretu i partizanima, primjer su kako se treba boriti protiv klasnog i nacionalnog neprijatelja. Ploča na ulazu u novu tvornicu Zagrebačke industrije svile potvrđuje da je za slobodu trebalo žrtvovati i ono najvrednije što čovjek ima — život.

Prilog 1.

SPISAK RADNIKA-CA PODUZEĆA ZAGREBAČKE INDUSTRIJE SVILE D. D.
ZAGREB SA POPISOM PLAĆA I GODIŠNJEG DOPUSTA 17. XI 1939.*

Redni broj	Ime i prezime	Minimalna satnica	Dopust dana
1	Asmalov Jakov	4,25	6
2	Asmalov Sofija	4,50	6
3	Bakšaj Marija	4,50	6
4	Bakšaj Greta	4,50	6
5	Barb-Žamac Bosiljka	4,25	6
6	Bata Kristina	4,25	6
7	Bazler Marija	5,25	6
8	Banić Marija	4,75	6
9	Berec Marija	4,25	6
10	Biškupić Ana	4,50	3
11	Blažević Dora	5,25	6
12	Breška Josipa	4,25	6
13	Brezović Ida	4,25	6
14	Čar Terezija	4,25	3
15	Ceranić Anka	4,25	6
16	Ceranić Anđela	4,25	6
17	Crnković Antun	4,25	3
18	Cvetković Anđela	4,25	3
19	Čatoš Marija	3,—	3
20	Dobranić Marija	4,25	6
21	Dvorščak Dragica	4,25	6
22	Ferenčić Marija	5,—	6
23	Fodor Jelka	4,25	3
24	Fretze Dragica	4,25	6
25	Getto Marija	4,25	6
26	Glück Antun	5,25	6
27	Glück Tereza	5,25	6
28	Gruden Boris	4,50	6
29	Gržetić Marija	4,25	6
30	Heine Marija	4,25	3
31	Horvat Jela	4,75	6
32	Hrešč Dragica	4,25	6
33	Hrešč Terezija	4,25	3
34	Hočurščak Fanika	4,25	3
35	Ivić Ignac	4,25	6
36	Janjić Dragica	4,75	6
37	Kahan Fredi, volonter	—	—
38	Kamanar Štefa	4,75	6
39	Kapitarić Marija	4,25	6
40	Karadija Julka	4,25	6
41	Katona Katica	4,25	6
42	Kekini Katica	4,—	3
43	Kirchbaumer Ana	5,—	6
44	Kirschbaumer Antun	4,00	6
45	Klasić Ivan	4,25	6
46	Kopčanski Vladimir	4,25	3
47	Korunda Marija	4,75	6

Redni broj	Ime i prezime	Minimalna satnica	Dopust dana
48	Kranjec Štefa	4,25	6
49	Kraler Slavka	4,25	6
50	Kraler Vladimir	4,—	3
51	Kralj Marija	4,75	6
52	Križančić Anđela	5,25	6
53	Kušač Marija	4,50	6
54	Lisjak Dragica	6,—	6
55	Lerbek Hermina	4,25	3
56	Malnar Anka	4,25	6
57	Mavrin Marija	4,75	6
58	Menzinger Marija	5,—	6
59	Murčić Marija	4,75	6
60	Novačić Jelka	4,75	6
61	Novak Albert	4,25	3
62	Novak Štefica	4,25	3
63	Palčić Anđela	4,25	6
64	Paradinović Sofija	4,75	6
65	Peramin Vera	4,25	6
66	Petković Marija	5,50	6
67	Pravičak Alojzija	4,50	6
68	Rajković Anđela	4,25	6
69	Rajnspah Ilonka	5,25	6
70	Rubinić Slava	4,25	6
71	Rubinić Štefa	5,—	6
72	Salopek Ruža	4,75	6
73	Skočilović Mira	4,25	6
74	Spevec Julika	4,50	3
75	Sinković Franjo	5,—	6
76	Šoš Magda	4,75	6
77	Špoljarić Anka	4,25	6
78	Špoljarić Marija	4,25	6
79	Sporec Katica	2,50	3
80	Štrkalj Milka	4,50	6
81	Tomek Anka	5,75	6
82	Turk Lucija	4,25	6
83	Turk Milica	4,—	3
84	Turković Ruža	4,75	6
85	Valaj Judita	4,25	6
86	Varga Ruža	4,50	6
87	Varga Pavle	4,25	6
88	Weiss Alojzija	4,75	6
89	Vinković Marija	4,75	6
90	Višek Alojzija	5,—	6
91	Zaleža Slavica	4,—	3
92	Zupančić Stjepan	1,50	3
93	Šoš Stjepan	5,75	6
94	Vince Josip	5,50	6
95	Paulić Nikola	6,68	6
96	Felger Rudolf	4,25	6
97	Vugrinec Josip	4,50	6
98	Kulaš Dragutin	5,25	6
99	Potočnik Antun	4,25	6

SUMMARY

SILK FACTORIES IN ZAGREB WITH A SPECIAL REFERENCE TO THE CLASS AND LIBERATION STRUGGLE OF WORKERS TO THE NATIONALIZATION

The silk factories in Zagreb were founded in the middle of the period between the two wars with the foreign capital which used high protective customs and cheap domestic manpower. The capital was of the French, Belgian, Luxembourgian, Czech, Austrian and German origin and it required that the head workers be strangers, which resulted, besides class tensions, also in nationality tensions.

Labour force in A. G. B. (founded in 1930 by the French Association Les Tissus A. G. B.) and in Trebitsch & Son (founded in 1934 by the Czechs) consisted of women, mainly the poor from Zagreb, Hrvatsko Zagorje and Međimurje. Soon they started to join the labour movement, so in 1936 a party cell was formed in the factory, and Ruža Turković attended in Moscow a course for the work with women.

In the clash of work and capital, negotiations for collective contracts were extremely long, sharp and usually successful, and the strike committee was supported by the officials of the textile syndicate of the United Labour Trade Union Federation of Yugoslavia, most of them communists. The workers' representatives were chosen among the best workers, the fact that obligated them to be in the first lines in the struggle for improvement of the working and financial conditions. The workers in A. G. B. and Trebitsch went on strike in 1936 too, although the Decree about the minimal wages, collective contracts and arbitration from 13th February 1937 made organizing a strike rather difficult.

Since the autumn of 1939 Trebitsch operated under the name of Zagreb Silk Factories. The factories adapted to the new map of Europe, and the raw materials were supplied from Italy and the Third Reich, while the transaction of the capital's transfer was done through Switzerland by the agency of the First Croatian Saving Bank and its advocate Dušan Plavšić.

During the so-called Independent State of Croatia the factories produced almost exclusively for the war needs. The branch in Belgrade was abandoned, and the German, French and ustasha interests got into conflict over its property.

As reaction to the events in Zagreb in the summer of 1941 the workers of the Zagreb silk industry set fire to 50 000 meters of the parachute silk in the night from 18th to 19th July. This diversion, one of the first in Zagreb, together with the gathering of abundant People's Help and the leaving of a considerable number of the workers for partisans, placed the workers of this factory into the first lines of the fighters for freedom.